

BIBLIOTEKA
SHTETIT

Ramiz
Kelmendi

Heshtja
e armëve

roman

K43

RAMIZ KELMENDI

HESHTJA E ARMEVE

SHTËPIA BOTUESE «NAIM FRASHËRI»

DY FJALË

Në romanin e Ramiz Kelmendit «Heshtja e armëve» trajtohen dy probleme shoqërore paralele edhe të gërshtuara ngushtë me njëra-tjetrën: problemi i çlirimit të gruas dhe të vajzës prej vargonjve të skllavërisë poshtëruese e patriarkale, që i bën lodra dhe plaçkë në dorën e prindërve e të burrave dhe, lidhur me këtë, edhe problemi tjetër i zgjidhjes së konflikteve me anë të armës, të gjakut.

Subjekti i romanit «Heshtja e armëve» në thelb është dramatik. Autori, pa ju shmangur vështirësive shoqërore shtron problemin e martesës me dashuri, duke llogaritur për arritjen e këtij qëllimi luftën e shumanshme që duhet bërë kundër fejesave në mituri, kundër lidhjeve fisnore pa parim, kundër zgjidhjes në mënyra të vjetra gati mesjetare të problemeve që shtron jeta e sotme shoqërore. Për ta qartësuar më mirë mendimin se kohët kanë ndërruar, dy problemet paralele janë mishëruar në dy ngjarje paralele kohësh të ndryshme: dikur prishja e krushqisë dhe dashuria paguheshin me kokë. Çdo shkelje zakonesh vulosej me gjak dhe gjaku kërkonte gjak deri në pambarim (historia e *Selman Sykës*), kurse sot — thekson autori, — njerëzit duhet të jenë më të arësyeshem dhe të gjejnë një rrugë tjetër për zgjidhjen e ngatërresave, rrugën e marrëveshjes e të mirëkuptimit. Për këtë në roman flitet gjerë lidhur me konfliktet që lindin prej da-

shurisë së «paligjshme» të *Sokolit e Zojës*, që përfshin në vorbullën e vet shumë familje. Autori përkrah dashurinë dhe mirëkuptimin, është kundër fejesave në mituri e me shkuesi dhe kundër gjakderdhjes. Ai kërkon «të heshtin armët». Kjo dëshirë fisnike duket qartë në roman dhe lexuesi ynë do të kujtojë, duke lexuar veprën, shumë histori të ngjashme që kanë ndodhur në të kaluarën sidomos në Shqipërinë e veriut. Po krahas kësaj, do të shënojmë se Ramiz Kelmendi nuk i ka shkuar dot gjer në fund luftës kundër patriarkalizmit dhe ka kërkuar një zgjidhje kompromisi, duke njohur edhe ai të drejtën që «të vjetrit» të gjykojnë e të vendosin për të rinjtë, ndonëse jo më me armë, po me arësye, sadoqë ka treguar gjithashtu se edhe vendimet e «kuvendeve» të tilla shqelmohen pa ceremoni prej të rinjve (rasti i *Shotës*). Edhe «arratisja» në qytet nuk është një zgjidhje e plotë dhe vendimtare shoqërore e problemit, megjithëse mund të pasqyrojë në sipërfaqe rrugën e rëndomtë që zgjidhet sot në të tilla raste. Letërsia nuk duhet t'i shmangët luftës, sado e ashpër që të jetë ajo. E reja duhet të bëhet e ndërgjegjshme për vështirësitë që ka përpara, se vetëm kështu do të bëhet më e vendosur në luftë për realizimin e idealeve të saj.

Edhe në ndërtimin kompozicional, edhe në stil. shkrimtari është përpjekur të ruajë paralelizmin duke lënë të zhvillohen njëkohësisht «kuvendet» e shqetësimet e «pleqve» dhe dashuria e të rinjve, që prirën drejt qytetit të vendosur. Dashuria e të rinjve është poezia e jetës, prandaj autori e ka nënvizuar këtë ide edhe me «intermexot» lirike, kurse «kuvendet» janë proza plot hollësi, ngatërresa, kllapa e hallka zakonesh e traditash. Ndofta do të kishte qenë më mirë sikur stili i këtyre dy shtresave kompozicionale të kishte qenë më i unifikuar në dobi të një gjuhe e të një shprehje artistike më të kohës në pajtim me prirjen e përgjithshme të zhvillimit të letërsisë së sotme.

Romani «*Heshtja e armëve*» e njeh lexuesin jo vetëm me prozën e sotme të Kosovës, po edhe me disa probleme shoqërore që shqetësojnë popullsinë e saj.

Para tyre shkrepit:

QYTETI.

Një terratisje e vetëtimshme sysh. Soditja e kapsitur.

Frika.

Ffrrriikkaa.

FFFRRRIIIKKKAAA.

Vajza.

«Të ndalemi».

Dora më dorë.

Djali.

«Ikim para».

Gishtërinjtë mes gishtërinjve.

Sytë qepen në panoramën e panjohur të qytetit. Rrahin zemrat e njoma në droe, në ëndje, në etje...

Vajza stepi në vend.

Një të feksur të mendjes:

«Të kthehem!»

Përgjegjja e prerë e vendosur e duarve të dashuruara.

Të përqafluara.

Të lidhura.

Djali priu:

«Ikim para!»

Refrene në veshë:

IKIM PARA

IKIM para

Ikim para

Ikim

para

ra

a

«Vetëm një çast, të lutem»,

tha vajza.

Djali u ndal, por shikimin nuk e ktheu prapa.

Një lutje në sy të vajzës: edhe për një shikim të vetëm

të fundit

lamtumirës

prapa. Vetëm edhe një herë.

Duart shtrëngohen edhe më fort.

«Jo, nuse, jo»,

u gjegj djali.

Gurra të ëmbla në shtat të vajzës:

N-U-S-E. . .

«Vetëm edhe një herë»,

tha vajza.

«Jo, nuse, jo»,

u gjegj djali. «Mos u kthe prapa. . . As edhe vetëm një herë. . .»

«Vetëm edhe një herë»,

tha vajza. Me sy të qepur në prakun e një jete të re.

Të lakmuar ndoshta pikërisht pse me shumë të panjohura. Pse s'andejmi, i dukej, lind dielli. I saj. I tij.

«Shiko para, nuse!»

tha djali.

U shkund një ofshamë e thellë. Me pluhur.

Duart u shtrënguan në përqaqim.

Edhe zemrat me inde të padukshme.

Vajza:

Nuk shikoi prapa.

Djali e vajza:

hynë

në

Q Y T E T . . .

I

Ulur galuc në shpat, me sy të qepur në shtegun që vinte nga Lugu i Dashës, e kredhur në mendime të llah-tarshme, e përlotur, Vakja priste Rekun zemërngrirë dhe e mavijosur. Ajri i këndshëm i bjeshkës e i kullotave, ndaj të perënduar të diellit, ja zinte frymën. Disa herë madje, në atë të pritur plot ndjellakob nga lajmi që do t'i sillte, mendoi se zemra i pushoi së rrahuri.

Një zë i brendshëm nuk pushonte së thirruri:

— Zojë!. . . Zojë!. . . Zojë!. . .

E me sy të mendjes e shihte menjëherë para vetes, por tani disi ndryshe nga sa e njihnte: nuk ishte e buzëqeshur si rëndom, nuk e kishte më atë llastim rinor që i pëlqente aqë shumë; e shihte të mërzhitur dhe me kokë të ulur.

I dukej se Haxhajt kanë rënë në fashë, se njeri nuk ka të gjallë, së nga gjithë ato brigje e livadhe, nga gjithë ato maja e qafa, kodra e brinja, kërsha e lugje, shihte vetëm varret: varret e Lulajve, varrin e Smajl Dedës, varret e katolikëve, varret e Cukajve e të Lekajve në Kodër të Zharit. . .

Më kot u përpoq të mblidhte veten. Në shpirtin e saj lëshonin rrënjë fidane të një parandjenje të kobshme. Ishte e shastisur. Çfarë nuk sillte në mend, duke fërkuar duart plot nervozizëm. Sa dëgjonte thirrjet e së bijës, sa fjalët e Cymës, që i ranë si gurë, derisa mbushte buletët me ujë te Gurra e Selmonajve:

— Tieva pej do grave tu Vrella e Cuke se e kishin pa pa Zojën ty' shkua xhad's madhe, për Pejë.

Vakes ju ngjeth mishtë që nga tamthat e gjer te gju-njët. E dëgjoi mirë, apo vetëm i bënë veshët? Është në vete Cyma, apo flet jerm?!¹⁾ Çfarë tha, çfarë? E kanë parë Zojën, sugareshën e bukuroshen e lokes, xhadës së madhe, për Pejë? Është për t'u besuar kjo?

Këmbëprerë, Vakja, as që e pa bulerën që ishte mbu-shur dhe uji rridhte nëpër te duke u lëshuar lugut. E vështroi një herë Cymën me ngulm, duke dëshiruar të gjejë në fytyrën e saj më të voglën shenjë se nuk e ka përnjëmend, se vetëm u mahit me te²⁾, se për të tretur kohë para asaj gurre dhe se, fundi, nuk ishte Cyma as e para as e fundit që mahitet me Vaken për punë të së bijës, në të cilën i kishte mbetur syri jo vetëm gjithë meshkujve të katundit Haxhaj, por i kishte dalë zëri edhe në tërë Rugovën. Fytyra e Cymës ishte e vrejtur, pa asnjë shenjë shakaje, madje edhe një çikë e inatosur. Pas kë-saj e pyeti Vakja, duke u përpjekur të mëshehë atë të dridhur gjithnjë e më të dukshëm të trupit:

— Po mahite, Cumë, he?

— Jo, Vakjo, jo. Bash për t'ime e ka.

-- Mos diell zi...

— Thaftmu goja mos paça tie kështu...

Reku as nuk priti të mbarojë Vakja së treguari për çfarë i kishte folur Cyma dhe përnjëherë rendi në drejtim të Lugut të Dashës, ku i kulloste rëndom delet bija e tyre, Zoja.

— Reko! — thirri Vakja, me lot për faqe, pas tij.

Pa ndalur hapin e madh dhe pa u kthyer nga ajo, Reku vetëm lëshoi nëpër dhëmbë:

— Ç'drenë³⁾ po do?

Vakja i shkoi edhe ca hapa pas, por diç i tha të nda-lej; ndoshta ishte kjo ajo dëshira e saj tinzake që të jetë dëshmitare sa më e vonshme e së vërtetës së hidhur, ajo

1) përçart

2) bëri shaka

3) duan

lakmia e saj ndjellamirë: ndoshta Cyma, megjithatë, vetëm është mahitur. Ka gjasa, ka! Ç'është e vërteta, nga ajo njeriu edhe mund të priste një gjë të këtillë. «Cyma», mendoi ajo, «a zebërligë, he voftë e liga me ta! Tybe qi s'a shegaritë¹⁾ me mua...»

Disa herë i fshiu lotët me façoletën e saj me thekë, pastaj edhe fërkoj sytë, por Reku nuk dukej asgjëkundi. Asaj i mbushej mendja gjithnjë se kjo vonesë, pa mëdyshje, nuk është për të mirë. Po sikur t'i shohë, pas pak, babë e bijë bashkë duke u zdirgjur Lugut të Dashës? E delet e bukura, të rënduara nga kullotja, para tyre? Ju frigua një çast pezmit të Rekës: çfarë do t'i thotë? Pse dëgjon fjalë grash, «huptjau zo farën!»²⁾

Vështrimi i humbur i syve të mjegulluar i jepte fytyrës së saj, edhe ashtu të vuajtur, një hije të rëndë. Në një shenjë kohe brofi në këmbë.

Dëgjoi, atje larg, një blegërimë. I hapi sytë katër dhe, si nëpër mjegull, me një padurim të ethshëm, duke ngrëhur e krisur gishtërinjtë e saj eshtakë, i pa një çast delet e menjëherë pas tyre, disi si të mos ecte nëpër tokë, si t'ishte në ajri, ju duk Zoja. Ishte me flokë të lëshuar, që ja shpupurishte era, e duart i dukeshin, ashtu të hapura, si dy flatra. E gjitha ju duk si ndonjë zanë mali, si e Bukura e Dheut dhe, ndonëse ndaj të perënduar, agimi filloi të zbardhëllojë në lindje, Vakja hapi duart ta marrë në përçafim, ta shtrëngojë fort dhe të mos e lëshojë kurrë nga parzmat; ajo avitej gjithnjë. Vakja e shihte se ajo rend të madhe që t'i bjerë në gjë, e hareshme, e ngazëllyer, e stërlumtur. Atëherë filloi t'i zgjatet ai shteg, gjithnjë e më shumë. Edhe Zoja, sa më shumë rrihte me flatra që t'i afrohet, largohej nga ajo. Vakja, me duar të zgjatura, me sy që donin ta përpinin atë pamje, e ta ndrynin përbrenda, bëri ca çapa para, gjithnjë e më e pafuqishme për ta ndalur, për ta mbajtur. Atëherë fërkoj sytë...

1) tallur

2) humbua, zot, farën!

Nuk pa asgjë. Kurrfarë delesh. As Zojën. Askend. U ul prapë galuc dhe filloi të qajë me zë, me të dënësura të thella.

Reku ju afrua thuaj mbi kokë, edhe delet kaluan, e Vakja e dëgjoi vetëm kur briti:

— Ç'po vajto, mos t'çeltë sahabi shnosh?

U çua me të shpejtë në këmbë, si e frikësuar. por edhe më shumë me dëshirë ta shohë, ndoshta, të bijën me të atin. Kot i fshiu lotët, kot i fërkoj sytë, kot priti fjalë nga i shoqi, fjalë që do t'ja kthenin prapë atë qetësi e do t'ja davarisinin dallgët që e vërtisnin sa andej-këndeje.

Reku vazhdoi para, duke vrapuar herë pas herë pas ndonjë deleje, që largohet nga tufa. Vakja u shtang në vend një çast, duke mos u besuar syve të vet, duke menduar se edhe kjo është ndonjë nga parafytyrimet e saj ndjellazeza; përsëri ju kthye Lugut të Dashës me shpresë se, megjithatë, do ta shohë Zojën duke u zdirgjur. Do t'i ketë britur i ati, ndoshta edhe do të ketë ngrehur dorën më të, edhe pse s'e ka zakon, e ajo e turpëruar para çobanëve e çobaneshave, ndoshta e përlotur, do të vijë, ngëc-ngëc e kadalë-kadalë, më prapa.

Zoja nuk dukej asgjëkundi. Vakja atëherë rendi për të zënë Rekun, shkoi ca çapa pas tij, duke mbajtur shumë me të vështirë hapin me te. Një kohë bukur të mirë nuk guxoi ta pyesë, ndonëse e tërë ishte bërë një pikëpyetje e madhe: aqë vjet kishte martesë me te, por kurrnjëherë nuk i bëri asnjë pyetje pa një ndjenjë zagushie e frike, gati në të dridhur.

Nuk u përmbajt dot dhe, me gjysmë zëri, e pyeti:

— He, Reko... ?

E pa të mrrolur dhe, si të mos kishte dëgjuar pyetjen, rendi prapa njëres dele. Vakja mendoi se e bëri këtë vetëm të mos detyrohet t'i përgjegjej. Kur u afrua prapë, asaj ju duk një herë se u mat të hapë gojën, por ai vetëm pështyti përtokë me neveri. Reku dukej se as nuk vërente praninë e saj, aqë më pak të dëgjojë pyetje. Shihej menjëherë: ishte bërë tym e flakë. Atë duf, që e ngërthente, përpiquej ta shfrynte disi duke u grahur deleve, duke i ndjekur me një thupër të gjatë e ndonjëherë edhe duke

i gjuajtur me gur, kur nuk i arrinte dhe i mënjanoheshin shumë.

— Ç'na bulldisi çikën, Reko?.. — mori guxim e pyeti prapë Vakja, duke e ndjekur nga prapa me të vësh-tirë.

Mezi durohej të mos shpërthejë prapë në vaj. Për së kithi, ajo e pa Rekun si i rridhnin pika djerse në ba-llë, që sigurisht nuk ishin nga lodhja e vrapi, por nga ato ethe që pa dyshim e kishin kapluar edhe atë. Ajo e ndjente se trupi i rrëqetëj nga zemërimi; ashtu të vrazh-dë e të mërzhitur gjithmonë, tani e pa edhe më të zymtë, me flegra të fryra të hundës dhe me do rrudha që i for-moheshin te mjekra.

Prapë nuk u përgjegj.

Vakja i shtrëngonte grushtat me ngulm. Mendime të ndryshme ja cfilisnin dhe ja dërmonin shpirtin: çfarë mund t'i ketë ndodhë? Mos qenka e vërtetë ajo që tha Cyma? Mos ja ka gjetur ndonjë e ligë tjetër e madhe vajzën? I shkoi mendja edhe në arusha. E pa edhe duke ja sulmuar llava e ujve...

U dridh:

— Kallxomë, pash madhninë e zotit e pash kunorën qi kemi, ç'a ba me vajzën?.. A po tie?

Tek po ecte shtekut, me hapa të rëndë, Reku ja ktheu pas shpine rreptë:

— Mej ma e mos kuvet shumë!

Kur i shtinë delet në vathë, sapo kish filluar të bjerë muzgu. Çobanët e çobaneshat e Cukajve dhe të Lekajve, këtej lumi, dhe ata të Lulajve përtej, ktheheshin me bagëtitë nëpër vathë të veta. Haxhajt ishin përplot me këtë muzikë të këndshme të natyrës së bjeshkës në muzg: me kumbonë, me ndonjë kavall që pipëtinte plot ëndje, me pëllitje e blegërime, me të thirrura e të gjegjura, me atë gjallëri biçicash e mjelësesh... Në atë fllad kundër-mues që vinte nga maja e Licit atje sipër, edhe kënga dridhej e përdridhej në ajri plot ngadëllim...¹⁾

1) ngazëllim

Dita, ndaj të mbaruari, falej me Haxhajt për t'i lëshuar vendin natës. Vetëm në tëbanin e Rekë Zhujit dita nuk mbaroi si rëndom. Me të hyrë brenda, pasi i rahatoi delet, si të shkëputej ndonjë shkëmb nga mali, më shumë për vete, ai tha:

— Rod' i keq!

Asgjë nuk tha më tepër tërë natën e lume. Kot provoi Vakja të shkëputë edhe ndonjë shkëmb nga gojë e tij. Kot e luti t'i tregojë çfarë kishte ngjarë me vajzën e tyre, me Zojën.

Ndenji një kohë ulur në stol, me mjekër të futur në pëllëmbë e me bërryla të mbështetur mbi gjunj, i krehur në mendime të lodhshme, pa shikuar asnjëherë gruan, pastaj u ngrit s'andejmi dhe vajti e u shtri mbi fier, i lidhi duart pas qafe, e pështeti kokën në to, këmbët e zgjatura i kryqëzoi, nguliti shikimin në një pikë të feksur të trarit dhe — as hëngër, as foli, as flejti tërë natën...

Vakja sorollatej kot së koti, sa andej-kënde, duke mos ditur çfarë të bëjë dhe si të zëjë vend. Nuk dinte a duhet t'i qëndrojë Rekut afër, t'i gjendet aty, për çkado që mund t'i lypet apo të largohet nga ai, ta lërë vetëm, të mos i dalë fare përpara. Se - sa për ta pyetur më - e dinte mirë fare se pyet kot, se tani s'del njeri që mund t'ja nxjerrë më asnjë fjalë të vetme. Ja njihte ajo shumë mirë «tabiatet» të shoqit. Ja dinte «rebat». Tërë jetën, thua, e kishte shkuar me te. Pse, a mos mund të thuhet se bëri ajo ndonjë jetë — në ato dymbëdhjetë-trembëdhjetë vjet të saj — sa s'ishte dhënë për Rekun? Asfare. Jetën që bëri ajo, e bëri me Rekun. Me këtë dhe me të gjitha hallet e tij. Ishte hujnik Reku. Pikërisht atë çast ju kujtua Vakes edhe një e rrahur e rrastë dikur, si nuse e re, kur u bë tepër kureshtare dhe e pyeti Rekun, mëse e sëlëndisur: çfarë ka, pse është aqë i mërzitur, pse s'i hahet buka, pse s'i del fjala, për ç'hall nuk fle?..

Vakja mendoi një herë të dalë e të pyesë Shaken përtej, a thua di gjë për Zojën. Po sikur të mos ketë dë-

gjuar ajo për këtë, e kjo tani të shkojë e ta përhapë me tellall, a? Hoqi dorë shpejt nga ky mendim. Atëherë ju mbush mendja të shkojë prapë te Cyma. Po, pikërisht te ajo. Cyma është e vetmja që e di këtë të zezë. Do ta lutë e ta përbejë, do t'i bjerë në gjunj, vetëm t'ja thotë të vërtetën, vetëm të vërtetën, të mos shëgaritet me te, se s'është kjo për shëgaritje, se ishalla s'e ka shkruar zoti të ngjajë ajo e ligë në shtëpi të tyre... Mirëpo, nuk guxoi të shkojë nga Reku. Ai menjëherë do ta vërente largimin e saj dhe do ta dinte se atë s'e le dreqi rahat asnjë dekin.

Reku e Vakja u mbyllën brenda me kobin që kishte filluar të lëshojë rrënjë gjithnjë e më shumë në shpirtat e tyre, e mbi tëban ra një hije, si e vdekjes. Reku, me duar në zverk, ndjente një fatkeqësi të madhe, një mynxyrë, e veten e shihte si një uk të plagosur për vdekje.

E pështetur në kënd, përballë tij, me sy të ngulitur në te, në pritje të ethshme të ndonjë shenje çfarëdo nga ai, Vakja përpiquej të zhytej në mendime të tija, nuk e linte aspak të qetë kureshtja a thua çfarë mendon, ç'ka në mend tani, çfarë do të bëjë, sikur — qoftë larg! — del e vërtetë ajo, që Vakja as guxonte as donte ta marrë me mend. Ishte kjo tani cytja më e fortë se trishtimi i saj për mungesën e vajzës; nga mendimet e tij, mendoi, mund të gjejë më të mirin ilaç për plagët që e kishin marrë, se i mençur është Reku, si gjithë burrat që janë të mençur. Ai do t'i dijë këto punë shumë më mirë se Vakja, se të gjitha gratë. Ku dinë gratë gjë!

E Rekut i dukej se të tri mahallët — Cukaj, Lekaj dhe Lulaj — nuk kishin më frymë njeriu të gjallë. Se krejt Haxhajt janë vetëm ata dy: Reku dhe Vakja.

Qeni i vathës lehte si të vajtonte edhe ai Zojën. Në lug të Asllanit e te Hormoçi i Thatë dëgjohej njëfarë ulërime. Ndonjë lopë pëlliste herë pas here, e dhentë, me blëgërimën e tyre, dukej si të bënin gara ndër vete... Reku nuk dëgjonte asgjë.

Katundi kishte rënë në gjumë, e ai i kishte sytë «kapcoll». Me çehre të zbetë, me flokë të thinjur në tamthat, me sytë e ngulitur në atë pikë të trarit, Reku për-

piqej të davarisë ato re të shtërgatës, që e vërsulën aqë papritmas. Mendime të ndryshme e kishin plakosur. U përpoq një herë ta përcjellë me mend rrugën e Zojës. Dikush do t'i ketë prirë, s'do mend. Dikush do ta ketë mashtruar, se — e di ai mirë, e njeh bijën e vet — nuk ka qenë Zoja, të thuash, ndonjë vajzë laskuricë, apo ndonjë nga ato vajza të këqija. Ropatej ta parafytyrojë si do të mund të jetë zhvilluar e gjithë ngjarja. Ju zemërua vetëvetes një çast, si nuk i kishte rënë në sy asnjë shenjë, sa ta shtynte të dyshojë e pastaj — të marrë masat e duhura. A kishte arritur Zoja të bëhej aqë e zoja, sa të luajë para t'et një vajzë të dëgjueshme, t'urtë dhe «pa shibla»?¹⁾ Ja preku një çikë, shkarazi, ndjenjën e krenarisë kjo, por përnjëherë u trand, si të frigohej se bën gabim tani nëse lëvdohet me të bijën. Edhe para vetes.

Do t'i jetë dashur Zojës të kalojë prova të vështira për të mëshehur qëllimin që paska pasur ndër mend. Ai vriste mendjen të kujtojë ndonjë fjalë të saj, ndonjë gjest, ndonjë shikim, që do ta kishte tradhëtuar. Ose Zoja ishte bërë shumë e aftë, ose Reku ishte verbuar krejt. Faji, sido që të jetë, mendonte, i bie vetëm atij: së pari, pse i besoi dhe si mund t'i besohet fare një vajze, asaj «kapshate t'dreqit»; së dyti, pse nuk e ruajti më mirë nga shikimet e uritura, që e përpinin për së gjalli, nga duart e zgjatura grabitqare; dhe së treti, si nuk i ra ndër mend asnjëherë të shkojë në Lug të Dashës e të shikojë me sy të vet cilët dhe të kujt janë çobanët me të cilët kullot bagëtinë e bija, a mos është edhe ndër ata ndonjë që s'do të dijë «as për erz, as për namuz», as për doke, as për zakone... po i kap gjaku përpara, i dalldis krejt, ua hup mendët e i bën lodër... S'duan të dinë a është vajza e lirë, a mos është e folur, a bëjnë mirë çfarë bëjnë, a duhet bërë ashtu fare, a mos ajo mund të ketë rrjedhime, të bien njerëzit në gjak për atë punë, të humbasin torruan, t'u sjellin njerëzve kokën në «shorde»,²⁾ por — hajt, bac!

1) shkarpa (këtu = fije të këqia)

2) rrezik — sfidë

TITITIE -X.10
KJIPANUR B
L. _____

Atëherë i dëgjoi prapë fjalët e disave, të cilave atëherë nuk u kishte dhënë ndonjë vështrim të posaçëm, madje kishte qeshur së bashku me ata, kur i thoshin:

— Paj, eshedybilah, t'paska zanë sherri me qit çikë,
o Rekë Zhuj!

— Tybe n't'ka tejë dej n'shmitër.

— Hatë me kjenë orë mali. . .

E ai (të mos ishte turpi dhe Vakja afër — do i sillte vetes!) në vend se t'i merrte këto fjalë si shkas për ta ruajtur të bijën, e edhe më shumë se kaqë: fytyrën e shtëpisë e të fisit, ai krenohej përbrenda, ushqente mburrjen, i bëhej zemra mal. Mendonte atëherë: «Kapshatë e huej, për t'ime,¹⁾ a Zoja. Veç edhe zebra t'rritet kur tie pej hallkut: a m'e mira n't'ri mahallë! E besa, mos na kjoftë fjala dalë, edhe n'kret Rugovë».

I kujtoheshin tani këto, e me sy të mendjes e shihte menjëherë Kapllanin e Pasbjeshkës, mikun e tij. I shihte edhe meshkujt tjerë të shtëpisë së tij. Shtëpia e madhe dhe në zë ishte ajo e Kapllan Çelës së Pasbjeshkës. S'është shaka të vësh në lojë tërë atë shtëpi, gjithë ata meshkuj. Fytyra është fytyrë.

Në veshë i dëgjonte vazhdimisht fjalët e Vakes: «A tieve ç'tha Cyma?.. A tieve ç'tha Cyma?.. Zoja. . Zoja. . Zoja jonë a ikë!.. A iiiikë! IIII-KË!..» E kur rendi në Lug të Dashës, gjithë rrugës dyshoi: e pamundur! Do të ketë shpifur Cyma. Ose gratë te Vrellë e Cuke. Do ta kenë kurdisur këtë vetëm e vetëm të mos i lënë të qetë, Rekun e Vaken, për të bijën. Fundja, edhe sikur të jetë e vërtetë, ç'lyp xhades madhe, pse në Pejë!? I mbushej mendja gjithnjë e më shumë, sa më afër i vinte Lugut të Dashës, se aty, me delet, me çobanët e çobaneshat, do ta shohë, sigurisht, edhe Zojën. E çfarë do të bëjë pastaj? Ç'do t'u thotë, kur të shohë vështrimin e habitshëm të tyre, pse erdhi? Kot së koti?.. Së largu i pa delet. E kërkoi me sy, gjithkrah, Zojën. Pa vetëm një çoban, i cili me hapa të ngathtë e me një shikim thujtë të frikshëm, i dilte përpara. Reku menjëherë e ngadalësoi hapin, u përpoq

1) përnjimend

të mbledhë veten e të largojë nga fytyra çdo zymtësi, pezëm a dyshim e t'i japë asaj një pamje krejtësisht gjakftohtë prej njeriu që ikën rrugës së vet në punë të vet.

— A po t'hanë, nipalan? — e pyeti Reku çobanin, duke u shtirë se nuk i vërejti njëherë delet e vathës së vet. E shikoi mirë çobanin, por nuk e njohti. E «nipalan» e kishte zakon t'i thotë çdo fëmije a çdo të riu, edhe kur ja dinte, edhe kur nuk ja dinte emrin.

— Mirë, mirë boll, Rekë. A muj u 'gjite?

— Qe, kadalë. Po i kujt je ti, nipalan?

Reku u ndal, duke u shtirë se vetëm kureshtja ishte ajo që e ndali, vetëm sa të marrë vesh cili qenka ky çoban, ky «nipalan» kaqë i mirë, e një çikë edhe të pushojë, para se të vazhdojë rrugën në punë të vet.

— U ja¹⁾ i Ujkanit...

— I Ujka' Shabit, a?

— Po.

— Po ti kjeke rritë e kjeke ba burrë. bre. A Çela je ti, a?

— Çela — u gjegj çobani, me një lehtësi të madhe në shpirt se, si duket, Rekë Zhujit nuk paska dëgjuar asgjë ende për të bijën. Deri në atë çast qëndroi atje në pritje të Rekut a të Vakes që të vijnë për tufën e tyre, i bindur se dikush do t'u ketë treguar se kot e presin, sot e përgjithmonë, t'u vijë Zoja me delet. Të gjithë të tjerët kishin shkuar që më parë. Disa, madje, edhe më heret se rëndom, që të mos jenë dëshmitarë të asaj që mund të shohin kur të vijë Reku a Vakja për të kërkuar Zojën, të mos detyrohen t'u përgjigjen pyetjeve shumë të vështira. Dikush propozoi të shkojë njëri e t'u tregojë në tëban. Mirëpo, kur erdhi puna të zgjidhet cili do të shkojë për t'ua kumtuar këtë lajm të pamirë, asnjëri nuk pranoi. Të gjithë ngurruan. Një tjetër propozoi që të mos bëjnë zë, gjer në mbrëmje, kur të zdirgjen të gjithë me bagëtitë, si zakonisht, t'u grahin edhe dhenve të Rekë Zhujit deri te vatha e aty, pa bërë zë, si të ishte ndalur kund Zoja rastësisht, t'i linin e ata të vijonin rrugën. Ky mendim u duk

1) jam

më i arësyeshëm. U pajtua shumica, por sa më afër vinte koha që të zdirgjen të gjithë së bashku, një nga një — secili duke trilluar ndonjë arësye të posaçme — çobanë e çobanësja ikën dhe e lanë Çelën vetëm. Vendosi të qëndrojë në Lug të Dashës, me bagëti të veta dhe të Zojës, gjersa të vijë Reku a Vakja. Njëri nga këta, edhe sikur të mos e kenë dëgjuar lajmin, kur të shohin se Zoja u vonua tepër, menjëherë do të mendojnë se diç ka ngjarë me te dhe do të vijnë lart.

Çela pati kohë mjaft të zgjedhë njëqind shtigje për t'u bërë lak pyetjeve të pritura të Rekut a të Vakes: «Ç'u ba? Ku vojt? Pse? Me ka? Ani si k'shtu? Ani si ashtu! Mozomokeq!..» Tashti ju mbush mendja se Reku nuk ditka gjë dhe vendosi përnjëherë ta lërë të vazhdojë rrugën e pastaj vetë ta kthejë tufën e tij në vathë. Mirëpo, papritmas, Reku «i njohti» delet e veta, e pa Çela se si i bëri ai sytë kokërdhok nga habia dhe pyeti:

— Mirë... mirë... Po qito, ti... Çelë... qito qitu, a janë dhet e mia, a po m'duken?!
Çela filloi të ketë të ftohtë. Mezi tha:

— Po.

I druante tani pyetjes tjetër, se për këtë nuk hoq shumë.

Reku filloi të çuditet:

— Po mirë, more nipalan, gjette mira... ku a Zoja?

— Zoja, a? — filloi të belbëzojë Çela duke u dri-dhur. — Paj... Pse? A mos po t'kja gja zebra?... — tha e menjëherë mendoi: «Qitash e bana lloç për t'ime!»

Reku u habit edhe më shumë:

— Ç'po thua, nipalan? Mos po m'kja zebra? E pse, gzoftu zebra?

— Jo, kurr-gja, jo. Veç thash mos po t'bje. kushedi, dermet gja. Shtathetë herë ja ka lanë edhe u dhet t'tjereve. Ka ba vaki e ka petë godare, por mos kjoifsh për tatin, për ka je? E mos dig'jofshim na mej ba mirë njari-tjetrit, ka kem me dig'jua? U dajm ja kjenë...

— Ku ka çika eme, Çelë? — briti Reku dhe ja këputi fjalën në fyt Çobanit.

Provoi të vazhdojë, se ju bë njëherë që e ka mirë, ju

duk se kështu do ta qetësojë dhe do ta përgatisë si duhet Rekun për atë që do të dëgjojë, mirëpo ai ja preu shkurt. Tashti i frigohej ndonjë «shkëlluqjeje» të re dhe, për t'i lënë kohë vetes edhe pak, pyeti:

— Zoja, a?

— Nuk ja' gusht për to aq, jo, po dua me dijtë ç'drejta ka vojtë edhe pse tek a vonua, huptja zo' farën?

Si nuk i binte në mend Çelës tani asnjë nga ato përgjegjet që i pat menduar, pas mendjes së tij, shumë mirë, madje secilën më mirë se shoqen. Kurrnjë nga ato shtigje për t'i bërë lak tani Rekut përpara. Ta gënjejë? T'i thotë shkurt: Ç'm'e tjerë ma, Rekë Zhuji, e ka pa mirë e e di edhe ma mirë se Zoja t'ka shkua me Sokolin, janë deshtë dërdhej veti edhe e kanë sosë e kanë ikë». U frikësua nga këto fjalë. I harroi menjëherë dhe e dijtë se nuk do t'ja thotë asnjëherë.

U panë një çast sy më sy, Çela uli shikimin rrëmbimthi dhe, pas pak, u habit edhe vetë duke dëgjuar vetëveten:

— «Po m'dhep 'i dhopallë, tha Zoja, e po shkoj 'i dekik dej n'tëban. Këqyrni dhet pak, sa t'kthëhena, pash mua, Çelë». Shtathetë herë ja ka lanë edhe u asaj. «Shko, i thashë, shko, se u ti këqyri, edhe n'daç t'i ruej dej proma». Hët'ta! Mos kjoftsh për tatin, për ka ke me kjenë? E mos dig'jofshim na mej ba mirë njari...

— Dig'jomë ti mua, Çelë. A di gja me m'gallxua për ta, laftu n'zhir,¹⁾ a veç po m'fsheh e po m'bje rrotull?

— Përzo' s'di ç'më t'thanë tjetër...

— E si drejta, pra, s'e ka kthye ay qi kjoft larg dej n'qit vakt!? — pyeti Reku me qëllim që të bindë çobanin se nuk ka qenë në shtëpi dhe nuk di gjë fare për Zojën.

Çela vetëm rrudhi me krahë, i mbushur frymë, pa guxuar të shfryjë, sepse u druante pyetjeve të reja. Rekë Zhuji nuk e zgjati më. E shihte mirë se Çobani i dinte të gjitha, se ai, ndoshta, do t'i dinte këto shumë më mirë se kushdo tjetër. Ishte rast ky, të cilin ai mendoi një herë ta shfrytëzojë, të nxjerrë nga Çela çkado që i interesonte.

1) u lafsh me zjarr

përkundër përpjekjeve të tij shumë të ngathta e fort të nëpërdokshme që të bëjë lak, të mos e thotë atë që di. Mirëpo, a ishte Rekë Zhuji, Rekë bu r r i, ai që do të lla-pëtinte, si gratë e këqija, me një çoban? Ani për çka? Për vajzën e tij, q'ë e paskan pa — prapë gratë! — xhadës së madhe për Pejë! Jo, shumë shpejt hoqi dorë nga kjo ide, ndonëse e mundonte kureshtja të marrë vesh nga çobani, së paku, me të birin e kujt i kishte ikur Zoja!

Pa dashur, i shpëtoi një mallëkim i zëshëm:

— Mos e pastë faqen e bardhë!

Vakja brofi në këmbë, përnjëherë e gëzuar që e dë-gjoi Rekun të flasë:

— Mos nem. Reko. . .

— O, u trenoftë e marrtë malin, po n'bele na ka qitë!

Vakja nxitoi të kapet për këto fjalë, vetëm të mund ta dëgjojë, të dijë ç'ka ndër mend të bëjë, sepse, nuk kishte më fije dyshimi — kishte kaluar edhe gjysma e natës! — se Zoja vërtet i paska lënë përgjithmonë dhe paska ikur. E pyeti:

— Me ata t'Pasbjeshkës, a?

— Po me ka, pra?

— Jo, jo, veç pëveta. . .

— Pshele gojën e mos kuvet. qata ba — briti Reku, pastaj i hodhi një vështrim në dritën e fitilaçës dhe një ndjenjë pikëllimi e dhimbsurie e pushoi, ndaj dhe i tha, me një zë shumë më të butë:

— Ç'je gujua aty? Pse s'po bje, rafsh n'zhir?

— Nuk po m'merr gjumi — ja ktheu Vakja, e cila e pa vështrimin e tij dhe e ndjeu butësinë e fjalëve të fundit, përkundër asaj name të pasherr. — A thu' për t'ime a ikë, a? Voftë ora e ligë me ta! Po me ka, zo'? Tash, belte, t'duhet m'u katrrua me Kaplla' Çelën e Pasbjeshkës. Hej, ruena zo' sherrit!

Reku u përpoq ta marrë me mend si do ta presin këtë lajm miqtë e tij të Pasbjeshkës. Për shtëpinë e Kapllan Çelës — është turp i madh ky! S'do mend: këmbëkryq, me siguri, nuk do të rrinë.

Rekë Zhuji i pa atë natë, kushedi sa herë: duke përgjuar çdo lëvizje, çdo shenjë, çdo tingull.

I pa se si shkisinin si hijet, me flakën që i djeg përbrendë për HAKMARRJE!

Fytyra duhet larë. Fytyra e shtëpisë.

E fytyra lahet vetëm me gjak!

I pa duke ja zënë pritën: shtinë në te nga të katër anët.

E qëlluan nga prapa.

Shtinë në te anash.

I dolën ballë për ballë e i thanë: O Rekë Zhuji, prite pra plumbin në ballë, pasi bija jote ja mori fytyrën oxhakut tonë!

Ra Reka përtokë, i vrarë, shumë shpesh atë natë.

Fytyra, po, lahet vetëm me gjak!

Mundet që këtë nuk e dinë, apo nuk duan ta dinë, të rinjtë. Mirëpo, burrat e dheut e dinë këtë shumë mirë.

Edhe e nderojnë.

E di këtë mirë Rekë Zhuji.

Sepse — Zoja ishte e shtëpisë së Kapllan Çelës së Paşbjeshkës qysh atë ditë, kur ja dha Reka fjalën atje, te trupat, e ja bëri për hajr për të birin, Zekën.

Barinjtë në Lug të Dashës.

Sokoli: Zojë!

Zoja: Urdhëro, Sokol.

Sokoli: A do të ta bëj një korobokë për boronica?

Shikimi i fyer i Shotës.

Ndërhyrja plot shaka e Rabës së Arifit: me këngë fyti.
Padjallëzia e Zojës.

Çela: Kush do të mbledhë mjedrra me mua?

Të gjithë: Unë... Unë... Unë...

Edhe Zoja.

Edhe Sokoli.

Edhe Shota...

Sokoli: Oh, sa shumë që paska këtu! Zojë! Zojë!

Zoja: Urdhëro, Sokol.

Sokoli: Eja këtu, këtu ke mjedrra sa të duash...

Raba: Po pse, or i shkretë, nuk e fton Shotën, po
Zojën? Mbase do të kesh turp me te, pasi e ke të fejuar...

Qeshja e barinjve.

Ikja me vrap e Shotës.

Zoja e befasuar.

Barinjtë janë habitur në lodra. Delet e Zojës janë
larguar shumë Lugut të Dashës.

Sokoli: Zojë!

Zoja: Urdhëro, Sokol.

Sokoli: Nuk shikon sa të janë larguar delet?

Zoja: Uh, qyqja, i harrova fare.

Sokoli: Luaj ti, vetëm luaj, iki unë dhe i kthej.

Përshpëritjet e barehave:

Begeja: Si s'i sheh kurrë ato të Shotës!?

Shkurta: Si të mos e kish të fejuar...

Begeja: Edhe kurrë s'e heq gojët.

Shkurta: Kurrë...

Shota shtiret se nuk dëgjon. Se nuk sheh.

Kërcet gishtërinjtë.

II

Të nesërmen në mëngjez, me të feksur dita, para të-banit të Rëkë Zhujit u dëgjua një thirrje femre:

— Vake!.. O Vake!.. Vakjo!..

Qeni i dhenve, Murovi, lehu me të madhe. Vakja briti nga brenda:

— O, hoja!

Ofshau thellë, e bërë gullumuç aty, mbi fier. Në atë heshtje të përmortshme, Vaken duket e kishte mashtruar gjumi. Sa hapi sytë, arriti ta shohë vetëm shpinën e Rëkës që doli jashtë, në atë ajër të pastër e në atë fresk të hollë të mëngjezit. Drita e kaltër e ajo erë e fortë e detyruan Rëkën, edhe para se të vështrojë kush ishte para dere, të mbyllë sytë me të dy pëllëmbët, t'i fërkojë mirë dhe, pa i larguar, të pyesë:

— Kush a?

— U ja, u. Si ke djehë, Reko?

Reka, si në të vezulluar, e pa Galën, të ëmën e Shotës.

— Hajde, Galë, hi pak — i tha Reku.

— Jo, jo, veç m'vjefti Vakja 'i dekik. A a aty?

— Qe tek ja — u dëgjua Vakja. — A ti je, Galë, a? A ke djehë? Si keni djehë t'tanë?

— Mirë, shyqyr, mirë. E ju a keni djehë? — e pyeti Gala, por tërë kohën shikonte dikah përtej krahëve të Vakes.

— Ç't'ka qitë e mira n'këtë sabah? — ja drodhi Vakja, e cila e vërejti kureshtinë e saj të madhe, pa mëdyshje për të parë ndoshta Zojën.

— Erdha me ta lypë q'at çerep, se e ka sosë m'e ba sot 'i bukë elbe.

Vakja u çudit. Kurrë ndonjëherë nuk i kishte lypë Gala çerep. Pastaj: ku e kishte ajo çerepin e vet? A mund të mos ketë? Pastaj: a ndër të tri mahallët e Haxhajve gjeti të kërkoj çerepin e saj? Nuk pat në Lulaj a në Lekaj, por kaloi edhe lumin e erdhi në Cukaj, te Vakja!? Nuk është për t'u çuditur kjo!?

— Hajt, Vake, e mos u vakarrit. Epja çerepin Galës — tha Reku.

— E pse s'i keni l'shua dhet sot? — pyeti Gala, posa u largua Vakja.

Reku u bë se nuk e dëgjoi, qysh përpara kishte nisur të krahishtojë diç rreth ponicave të tëbanit, e aty afër, te vatha.

Gala shfrytëzoi rastin e hyri brenda, duke vjedhur me sy gjithkrah. Curroi veshët një herë mirë, e pasi nuk dëgjoi asgjë, përsëriti:

— S'i paski l'shua dhet sot, a?

— Jo, jo, qi tash, edhe pak — u gjegj Vakja, duke u kthyer me çerep.

Atëherë, si t'i kishte rënë e tërë Hajla mbi kokë, Vakja dëgjoi:

— Po Zoja ku tek a?

Sapo ja kishte lëshuar në dorë çerepin, se pa dyshim do t'i kishte shpëtuar Vakes nga duart; s'kishte më pikë dyshimi se Gala paska dëgjuar ç'ka ngjarë në shtëpi të tyre. Ajo, ndoshta, edhe di me cilin mund të ketë ikur Zoja. Po. Sepse, e bija, Shota, ndonëse dy-tri vjet më e madhe, ruante dhentë së bashku me Zojën dhe ish-in shoqe, edhe pse Zoja i ishte ankuar shpesh në Shotën. Mendoi: «Gala tash do me ba shoqe. I ka petë çika pa martua edhe me dhatër t'gjallë, më Sokolin, të birin e Bardh Shukat. Tash veç lyp vak e s'ka ç'ba tryshej».

— Te Gurra, zaher me bushë ujë — e gënjeu Vakja, e ajo, duke bërë «nc, nc, nc», tha:

— Qy! Qy!

Sa bëri ca hapa, u kthye:

— Tek a i radë shumë, Vake — tha dhe ja ktheu çerpin. — S'kjeka shkrua me ta marrë. Belte e gjej te Groshja e Fasilisë, donja ma t'letë.

Në shenjë përsëritje shtoi:

— Ma ba hallall se t'ka mudua. . .

Sa kaptoi Gala përtej gardhit, pa arritur mirë të afrohet Reku e ta pyesë Vaken «Ç'drejnë lypi kjo?!» ja behu një vocrrak me vrap, i mbushur frymë, para tij:

— Daja Rekë, — thirri dhe u ndal të shfryjë e pastaj vazhdoi — m'çuan me t'gjetë e me t'thanë se e ka 'i punë me ty. . .

— Kush je ti? I kuj je? Kush t'çoi? Ku? — e pyeti Reku, si të donte t'i përgjegjej vocrraku sa më parë, për të gjitha, madje, po të kishte mundësi edhe me një fjalë të vetme.

Fëmija atëherë u habit krejt. Cilës pyetje t'i përgjegjej më parë, kur ju bënë aq shumë Reka e pa në sy dhe i ndihmoi:

— Kush t'çoi?

— Cufa, tha thuj, Cufa i Dugaivës.

— Po ç'lyp Cufa i Dugaivës në Haxhe? — pyeti Reka më shumë veten se vocrrakun.

— 'Sha zotën, nuk di!

— E di, e di qi nuk di — ja ktheu Reka. — Po gallxomë: i kujt je ti? Jo, jo, gallxomë, ku e pe Cufën? Ku a? Qito gallxomë!

— N' shpi t'Bardh Shukut, tha thuej. Qaty po t'pres.

— A t'tha gja tjetër?

— 'Sha zotën veç qi kaq — u gjegj vocrraku me seriozitet, i vetëdijsëm se është duke kryer një mision të madh e pa mëdyshje shumë të rëndësishëm. Fundja, ishte kjo një porosi e një burri — nuk e njihte Cufën e Dugaivës, por e pa nga mustakët — që ja përcillte një burri tjetër. E Reka, në mos ja mbushte syrin vocrrakut me mustakë, ja mbushi me atë respekt plot frikë që ndjeu për ato dy-tri minuta bisede me te. Duke u larguar dhe pa

kapërcyer gardhin, si të mos e kishte kryer detyrën plotësisht e gjer në fund, prapë u kthye e tha me një zë, që u përpoq t'i ngjante sa më shumë atij të Rekës:

— Q' aty po t'pres, tha thuej!

Reku thirri:

— Vake!

E shikoi në tëban, nuk ishte. Shikoi në vathë, nuk ishte. «Ku tek e theu qafën qi kaq pejt?» tha, me pezëm, nëpër dhëmbë.

Dhentë të shtinin në gjynah t'i shikoje: të afruara kokë më kokë, të pamjelura, në vathë të papastruar, të dukej si të vajtonin për bareshën e tyre, që i donte aqë shumë. Reka ndjeu dhimbë të madhe, kur i pa kështu. Blegërima e tyre ju duk ndryshe nga herat tjera. Ç'do të bëhet tani me tufën e tij? Kush do t'ja ruajë? Si do t'i mbajë? E pa ato — a jetohet? Çfarë do të hanë e do të pinë? Të bëhet «qepaze» e të dalë e të lypë, ndoshta?

Erdhi Vakja. Kishte ngarkuar bulerën në shpinë. Reka e pa me zemërim dhe desh ta shajë, por e habiti pamja e saj e fytyrës. Mendoj një herë se ndoshta e ka lodhur bulera me ujë plot. Mirëpo, edhe herë tjerë kishte shkuar Vakja për ujë dhe asnjëherë nuk e kishte parë të këtillë. E befasoj shumë kjo dukje e fytyrës së saj thuaj prej të vdekuri. Ja preu mendja: Do të ketë dëgjuar ndonjë lajm, sigurisht, te Gurra. Aty gjithmonë mblidhen gratë e vajzat, rrinë, ndonjëherë, edhe me orë të tëra, dhe llapin për çfarë nuk llapin; të gjitha të rejat e të vjetrat — aty i flasin e i dëgjojnë; të gjitha të vërtetat e përgojimet.

Reka i lëshoi me të shpejtë një shikim pyetës, pa zë. Vakja uli bulerën, u mbështet me bërryl në te, pasi u gjunjëzua, se nuk mund të qëndronte në këmbë dhe, pasi pati mjaft frymë sa të flasë, tha:

— E zezëdita, Reko! E zezëdita!

— Folë e mos m'u zezo shumë!

— Tye bushë bulerën tieva, mos tiefsha, pej do grave...

— Po folë de ma, he t'marrtë pushka n'lulë t'ballit, folë ç'tjeve e mos ma xg'jat herë këtej e herë atej!

— T'trija mahallët e ki'n marrë vesh, bitevi...

— Punën e Zojës, a? Po ç'kujtove ti?

— Jo veç t'Zojës. . . — bëri Vakja, duke e shikuar Re-
kun me frikë.

— Po edhe t'kuj ma? — pyeti ai dhe, pa e mbaruar
mirë pyetjen, e diti se është fjala për mashkullin, me të
cilin kishte ikur ajo.

Vakja sapo hapi gojën t'ja thotë emrin, Reka e ndali:

— Mej! . . Mej! . . Mej!

Kumboi kjo si një jehonë e zërit të tij, që erdhi duke
u tretur. Nuk e ndali që t'ja qëllojë, ndoshta, vetë. Nuk i
lypej kjo gjë. Mendoi ai tërë natën për këtë dhe nuk zbu-
loi as më të voglën gjurmë. U mat madje, jo një herë, të
çohet dhe të niset pikërisht rrugës së saj, xhadës së ma-
dhe, për në Pejë. Edhe atje ta kërkojë. Të mos lërë vend
pa e gjurmuar, gjersa ta gjejë. . .

Gjersa ta gjejë! Ja, gjer këtu udhëtoi e u zdirgj, kër-
koi e gjurmoi — kushedi sa herë, tërë natën, por — ç'të
bëjë pasi t'i gjejë: t'i vrasë? Të ngrehi dorën kundër tyre?
Të vrasë vetëm djalin? Të vrasë vetëm vajzën? Të mos
vrasë asnjërin, por ta kthejë vajzën në shtëpi? . .

Po fytyra? Kur të dëgjojë, si ka dëgjuar, katundi?
Kur të dëgjojë, si ka dëgjuar Rugova? Edhe Pasbjeshka?
Se — nuk mbetet gjë pa u dëgjuar, e di Reka mirë. Dhe
— asgjë nuk mbetet për «atë dynja». Jo.

I lëshoi nëpër gojë ato «Mej! Mej! Mej!» si të mos
ishte i vetëdijshëm për to, duke i druajtur një rreziku tje-
tër, që e pa në tërësinë e vet të plotë vetëm tani: po sikur
mashkulli, që e ka marrë çika e tij të ketë qenë i fejuar?
Apo, edhe më zi, i martuar?

— Dalu «iherë, dalu — tha, prapë pa ditur a e ka me
vetëveten, apo me Vaken.

Ju kujtua vocrraku. Edhe Cufë Dugajeva. . .

— Edhe t'kuj the, edhe t'kuj?

— Çka: edhe t'kuj? — pyeti Vakja, duke mos kup-
tuar.

— The: T'trija mahallët e ki'n marrë vesh. . . punën
e Zojës. Edhe t'kuj?

— Edhe. . . t'Sokolit. . .

— T'cilit Sokol!?

— T'Sokolit t'Bardh Shukut.

Reka, mozomoqeq! Hej, mozomoqeq! Po Sokoli, a m'duket — pyeti — se e ka pasë t'folune t'binë e . . .

— Po, de, t'binë e Ibër Lomit. Çikën e Galës. obu, Shotën. Qi to, de, qi erdh me n'e lypë çerepin. . .

— Hej, mozomoqeq për ne! — thirri Reka. — Bela pas belaje, he ishalla na pshto zoti. . .

Tani e kuptoi për çfarë mund të kishte ardhur Cufa nga Dugajeva dhe pse e ftoi ai pikërisht në shtëpi të Bardh Shukut.

— A po tie! — thirri pas pak gruan, e cila në ndër-kohë kishte hyrë në tëban dhe qante. — Çou e mjeli dhet, merri e lëshoi n'Lug t'Dashës, leja doj çobaneshe me t'i këqyrë dej proma, e tevona shko me sakicë e bani do reba t'qetinave n'Bri t'Kocit. Hajt!

Vetë u nis për në shtëpi të Bardh Shukut. . .

Ç'gëzim i madh:

për Sokolin.

Do të kositen livadhet.

Do të vishen burrat si e si më mirë.

Edhe Sokoli.

Do të vishen gratë me ç'kanë më të mirë.

Edhe Zoja.

Do të zihet djathi.

Maza.

Pitet do të notojnë në gjalp.

Oh, ç'krenari do të shesin kosëtarët.

Edhe Sokoli.

Oh, ç'mjeshtëri do të tregojnë baçicat.

Edhe Zoja.

Do të trokasë Sokoli derë më derë: «O, a po na vijnë
mome, ore, se do të kosim livadhet?»

Në çdo derë me shend.

Kudo me gaz.

Me gëzim.

E në derën e Rekë Zhujit edhe me të rrahura të
ëmbra zemre.

Ç'gëzim i madh:

për Zojën.

Do të kositen livadhet...

III

Zoja u bë qysh fëmijë çobaneshë.

Mëngjez për mëngjez e zgjonte Vakja, me dhimbë pse ja prish gjumin:

— Çohu, lokjo, çohu mej l'shue dhet, se u ba gjyse dit's.

Në cakull i shtinte një copë bukë pogaçe, të pjekur me çerep, një copë të mirë djathi të pamazitur dhe, kur kishte, ndonjë qepë a spec. Zoja e lidhte cakullën krahaqafë. Nën sjetull merrte krojshen me gjypnerë dhe ndalej para vathës gjersa e ama mbaronte punë me të mjelur.

Duke u kollitur nga ai fllad bukur i fortë i mëngjezit, mbase edhe asnjëherë e ngopur gjumë, Zoja pothuaj kurrë nuk harronte të mahitej me t'ëmën:

— A je çua edhe sot, Dadë, tre sabah para sahatit?

Ja kishte treguar njëherë Vakja atë «vaki», me lojë fjalësh, dhe tani përpiquej edhe vetë ta shkërbejë. E Vakja, ç'është e vërteta, zgjohej gjithmonë shumë heret, pa lindur dielli. Ajo mendonte, në atë të veten, se dielli në Rugovë lind shumë vonë. Jo pse i nevojitet të bëjë rrugë, nëpër «rapsh» e nëpër Pejë, gjersa të arrijë atje, në Haxhaj. Por, sepse — mendonte ajo — e ndaj bjeshka, Hajla, kështu që një kohë të gjatë të mëngjezit është pa diell. Edhe ndaj të perënduar, po ashtu, dielli i Rugovës perëndon shumë herët. Kah të sillesh e kah të shikosh: bjeshkë,

male — Bjeshkët e Mokrës me Majën e Kukajve, Malet e Shipovicës me Vaganicën, Çakorri, Malet e Neqinatit, Maja e Gjerovicës, Lici, Glogjia, Dromodoli, Murgashi. . .

Pak diell ka Rugova. Të gjatë dimrin e të shkurtë ditën. Së këndejmi, ndoshta, edhe «me grabitë pej sabahit» sa të jetë e mundur më shumë. Merrte shekën e ulej në shteg të vathës thuaj me të feksur të ditës, sapo zbardhëllonte atje, në lindje, përtej Hajlës. Printe pastaj Zoja, shkonte pas saj ugiçi me kumbonë, e pas ugiçit «tuba e dhene» dhe — me «udhe barë» të s'ëmës — shkonte për në kullosa të Lugut të Dashës.

T'ëmbël e kishte gjumin kjo çobaneshë. Ngjante, ndonjë ditë, e edhe dielli e zinte në gjumë, e kotullonte pikërisht kah mëngjezi. Vakes i dhimbej shumë t'ja prishë këtë gjumë qingjit më të dashur të vathës së saj. Por Reka, kur shihte se dhentë nuk janë lëshuar ende, gërmohej të madhe:

— O, lëshoi gjanë ma, he lëshofte toka!

Qeni i dhenve, Murovi, ishte mësuar me Zojën dhe kudo i lëkehej prapa.

Atje, në Lug të Dashës, takohej me çobanët e me çobaneshat tjera. Fjala vjen në Qetë, pas Qylit, në Brigje, në Vaganicë, në Licë, kudo që të dëshironte. Mirëpo, Lugu i Dashës kishte diçka që e joshte shumë Zojën. Shkurt, i pëlqente pikërisht atje të kullosë dhentë. Me përjashtim të Shotës, Zojën e donin të gjithë, çobanë e çobaneshat.

I lëshonin bjeshkës, klekave, qetave, i lëshonin ballim, e vetë pastaj uleshin e bisedonin, mahiteshin e këndonin. Në këtë djerrakohë qëllonte t'u largoheshin dhentë; atëherë njëri nga ata, edhe mos qofshin delet e tij, shkonte dhe «i diellte»: «Yks, cijë!», «Yks, galë, balushë, kaprecë! . . .». Herë-herë, kur i lëshonin në ballim, ndonjëra nga delet shkonte e hypte në majë të kërshit, a më ndonjë kodër: «mule m'e bërzanë». Kur i kokrojnë mirë, kur delet dahan mirë në kullosë, «si me kjenë t'bime, t'mallu'me mirë tye kullotë», si thonë vetë, atëherë ndonjë nga çobanët i binte sponit, një lloj fyelli të tyre, kurse çobaneshat bënin çorapë e këputa. Këto, me shamija deri te sytë, të

gjitha vajza në Lug të Dashës, mahiteshin shpesh ndër vete. Shpat më shpat, e përdhunonin njëra-tjetrën, duke kënduar me gisht në fyt, «katkë fyti». Ajo m'atë shpat: «U i ka dhet ma t'mira»; tjetra, më shpat tjetër: «U e ka ugiçin ma t'mirë». E para, prapë: «U e ka vëllanë ma t'mirë». . . Ose, të gjithë së bashku, luajnë «guxhash», «kuteklinc», «guracek». . . Kur bënte të nxehtë i madh, e dielli mbërrinte në pikë të qiellit, atëherë i mblidhnin dhe i linin në mriz. Rëndom i çonin te sheu, pranë të cilit gjendej një qetinë e lashtë, aty mrizonin delet, krye në krye. Në një shenjë kohe i çonin në mëqesë,¹⁾ për t'i mjelë dhe për t'i lënë në hije që të pushojnë, e pasditeve i lëshonin prapë.

Zoja shoqërohej rëndom me Rabën e Arifit, moc me te dhe përdreq sa të duash; me Groshen e Shabit, me të cilën mahiteshin më së shumti; me Shotën, Begën e Shkur-tën — të tri dy-tri vjet më të mëdha se ajo, por ende «pa shkua te burri».

Nga çobanët: me Çelën, me Sokolin, me Zymerin, me Balën — të gjithë, po ashtu, moshatarë të Shotës e të Begës.

Shkonin ndonjëherë edhe të mblidhnin mjedrra, boronica, drethe,²⁾ vertyte, mana. Mbaronin koroboka me llubë të qetinave. Kroshe.

Ndonjëherë tjetër i mbushnin gjithë me gjenerika, laj-thija, dardha t'egra.

o o o

Një ditë «mrizonin» edhe ata. Vajzat humbnin kohë me gjypnerë. Djemtë ishin «haparitë», shtri në shpinë, këmbën mbi këmbë, duart pas qafe, me sy të rrudhur në qiell, nuk dinin çfarë të bënin.

Atëherë, papritmas, u dëgjua zëri i Shotës:

— A po do me t'çelë fall, Zojë?

Shotën e kishin fejuar për Sokolin qysh në djep. Të dy shtëpitë ishin marrë vesh kështu.

1) mesditë. Këtu = koha e përshtatshme për mjeljen e deleve.

2) dredhëza.

Djemtë nuk i varën veshin kësaj fjale. Zoja ngurroi.

— Çeli fall Sokolit — ndërhyri Raba.

— Ama dorën, de, se s'bahet kiameti — nguli këmbë Shota dhe ja kapi dorën Zojës, ja ktheu kah pëllëmba dhe, pasi i shikoi mirë «vijat e jetës» në te, u mendua një çikë dhe tha:

— Qe, qe kjo a vija qi gallxo sa rrno niri. Qe, k'qyre, Zojë. K'qyr edhe ti, Rabë, pasi s'ëm ze besë.

Tashi u afruan të gjithë, djema e vajza, rreth Shotës e Zojës. Të gjithë vështruan në pëllëmbën e Zojës.

Ajo filloi të dridhet. Nuk i pëlqente kjo lojë. Zojës i dukej se ajo çdo lojë e ka «me sherr».

— Qe, kqyrni sa e shkurtë a kjo vijë n'dorë t'Zojës. Shum-shum — tha Shota, pa i bërë syri vër — s'rrno as dy vjet!

Zojës i shpërtheu, padashur, një klithje. Fytyra ju mavijos. U turpërua nga kjo klithje. Uli shikimin, pasi e tërhoqi dorën me rrëmbim nga ajo e Shotës.

— Ç'po gërdhuze, Zojë. Qi shtu tek e ke ikballin. Nja për nja si t'tre vllazne tu — shtoi Shota.

Sokoli, i fejuari i saj, nuk u durua më, i ra shpullë fytyrës.

Zoja u ngrit në këmbë dhe, turr e vrap, me lot për faqe, me të dënesura të thella, u nis kah tëbani. Pa ju afruar mirë, thirri t'ëmën:

— Dadë!.. Dadë!..

Vakja doli me të shpejtë para saj, e befasuar dhe e frikësuar nga thirrjet e së bijës:

— Hoja! Hoja! Ç'a, lokjo? Pse po kja?

E mbushur frymë dhe me të dridhura të tërë shtatit nga vaji, që tani, para s'ëmës, i shpërtheu edhe më fort, Zoja tha:

— S'dua me dekë, dadë! Nuk dua! Nuk dua!

— Po kush t'tha se do me dekë, gjette mira, lulja e dad's? Po ty t'ka dada ma t'mirën... Ty t'ka dada sugareshë... qi s'ta gje shoqen n'kret Rugovë.

— E pse ja' u sugareshë, dadë?! Shota m'tha se ka me dekë nja për nja si t'tre vllaznit t'imi... A tek ka pasë vllazën, a?..

— O, Shotës ju thaftë goja, si ju ka tha, o zo'! Ato e bloftë gjaku atje ku a! Po ç'pat gajle ajo për ty e për vllazën t'tu?

— M'tha: «A do me t'çel fall?» Tevona m'tha: «Shum-shum s'rrno as dy vjet»!.. Dadë, u s'dua me dekë! Nuk dua! Nuk dua!

— Jo, lokjo, jo. Mos u tut. 'Iqin vjet ke me rrunua. Mas paku!

o o o

Zoja jo vetëm që nuk vdiq, por erdhi e u bë vajzë për ta lakmuar krejt Rugova.

Ishte një thurje e çuditshme: shtati i kishte marrë pamje të hijshme, ishte rritur e lidhur shumë më shpejt se sa i premtonin gjashtëmbëdhjetë pranverat e saj. Kur e shikonte njeriu vetëm në shtat, do t'i jepte tri-katër vjet më shumë. Fytyrën, ndërkaq, e kishte të një fëmije, ku shquanin posaçërisht sytë e saj të bukur, «sytë e shkruar», si i thoshin. Flokët i kishte ngjyrë gështenje, e faqet — «të kuqe si molla». Tek po ecte, të dukej se nuk shkelte në tokë, aqë lehtë shkelte. Sytë e vajzave e vështronin me habi, ndonjëra edhe me smirë; ata të djemve — me lakmi. Përkundër bukurisë së saj prej femre, Zoja kishte edhe ca tipare që anonin kah meshkujt: plot shëndet, e zhvilluar mirë, ishte e fortë dhe dinte të bëjë punë të ndryshme, si më i miri mashkull i shtëpisë. Jo veç vajze, por edhe rrallë ndonjë çobani ja dilte ta rrëzojë, kur rrokeshin për të provuar cili është më i fortë të rrëzojë tjetrin.

Flinte në fier, pa cergë e pa postaki, mbulohej me një «ponjavë», të cilën natën zakonisht e largonte me këmbë. Vishej shumë thjeshtë dhe — «pa salltanete». Jo vetëm pse s'ishte zakon të vishet vajza, pa shkuar te burri. Shkonte, shpesh, e zbathur. Dhe sido që të ishte, i kishte hije.

Bënte edhe punë meshkujsh: «me vu lvriq n'gardh», «me billë kopirë»,¹⁾ «me krahishtua gja rreth tëbanit», «mej dreqë ponicat gojë m'gojë», «mej teshë policat për

1) me mbjellë patate.

ponica, mej vu n'krraba, e tetova mej qitë pi ta koritat me tomël e mazë». . . Çfarë nuk i vinte përdore Zojës. Shkonte shpesh edhe për dru. Ngarkohej mirë me turra drush, që vështirë mund t'i bartte edhe ndonjë moshatar i saj mashkull.

Krenohej Rëkë Zhuji me të bijën.

— S'e tërrnoj me djalë — i thoshte ndonjëherë Vakes, kur nuk ishte Zoja afër, duke u përpjekur kështu t'i japë zemër vetes e asaj për mungesë të djalit në shtëpi.

Sepse tre djem lindën, para Zojës, dhe të tre i vdiqën, njëri pas tjetrit. Pikërisht ashtu si i tha Shota. Mund të merret me mend sa i madh qe pikëllimi i Rekës, në fillim, kur i lindi Zoja. . . Nuk patën më fëmijë. Filluan, ndaj, ta ruajnë këtë si sytë e ballit. Tërë dashurinë e tyre për djemtë që u mungonin ja falën asaj, edhe pse, kur ja lëvdonin të tjerët: «Bëli, Rëkë, vajza po t'del rodit!» ai — me një kreni të mëshehur — ua kthente: «Vajzë a, kapshatë e hjej. . .»

Kaptonte Zoja shtigjeve të katundit, hypte mbi mullarë të sanës e kërcente gardhiqe me një gjallëri që dehte mashkull e femër.

Nuk kishte kurrfarë shenjash krenie të pamatur a mendjemadhësie të palakmuar. Shtirej se nuk i vërente shikimet lakmuese të meshkujve, kur shkonte të mbushë buletat me ujë te Gurra e Selmonajve, kur u printe dhenvetë për në Lug të Dashës e prapa, shikimet e burrave e të çobanëve tjerë, kur e vërenin pahiri, në katund. . .

Fieri, buka kollomoqe, ai ajër i fortë i bjeshkës, dielli që «lëmo» edhe në pikë të dimrit, tamli e maza, tamli e bora në mes të verës, uji i bjeshkës në shë e gurra — të gjitha këto e skalitnin nga pak shtatin e njomë të kësaj luletherre. . .

Mirëpo, askund Zoja nuk ishte më joshëse, askund edhe ajo vetë nuk kënaqej më shumë, se sa kur dilte me tufën dhe rrinte me Rabën, me Sokolin, me Groshen, me Çelën e çobanët dhe çobaneshat e tjera.

Të gjithë e donin, përveç Shotës.

1) vendosja e raftëve në vendin e ngritur apostafat.

E pyeti një ditë Sokolin:

— Pse s'do Shota me m'pa me sy, Sokol?

— Paj, Zojë... kisha me thanë qi ka pse.

— Ç'i ka ba? Kurr s'e ka gucë as s'ja shegaritë me ta, e ajo veç bri m'shiko.

— Pasi po m'garko me t'thanë: veç pse je m'e mirë, m'e dashtunë... m'e bukur...

Zoja për të parën herë e shikoi Sokolin në sy, si të mos u besonte fjalëve të tij, e pastaj uli prapë kokën, por u detyrua t'ja tërheqë vërejtjen:

— Sokol, mos harro: Shotën e ke taten.

Zoja nuk e pa se si i shkëlqyen sytë atij në të përlo-
tur, se si i përplasi grushtat me inat dhe, vetullngrysur,
u mat të hapë gojën, të thotë diç, që ndjellte sharje, mal-
llëkim, nemë, por vetëm i hodhi edhe një shikim uëshpë-
rimi dhe u largua pa zë.

Zoja u habit. Nuk e kuptoi, në fillim, për çfarë iku Sokoli. Mendoi një herë se mos e preku gjë me ato fjalë. Se mos i tha çfarë nuk do të duhej t'i thoshte. Dhe, disi padashur, filluan t'i kujtohen edhe raste tjera, që, po-
thuaj gjithnjë, si me qëllim, kishin të bëjnë me Sokolin. Ju kujtua menjëherë shpulla që i dha atëherë Shotës, kur i «qiti fall». Sapo i largohej ndonjë dele, Sokoli brofte në këmbë dhe rendte para të gjithëve: «Qe po e kthej u, Zo-
jë». I tingëlluan prapë në veshë fjalët e Rabës, të cilave nuk u dha ndonjë vështrim atëherë: «Zojë, Sokoli s'po t'hjek meç, kurr s't'da pej veti edhe nuk t'hjek pej goje!» Korobokat gjithmonë ja mbaronte ai, edhe pse dinte t'i bëjë vetë. Ju kujtua tani edhe ajo ditë, kur shkuan për mjedrra. Sokoli e gjeti një vend plot me sosh dhe thirri — Zojën. E Shota ishte më afër tij. Një ditë tjetër, ju kuj-
tua prapë Zojës shumë mirë, e kishte zënë gjumi në flla-
din e një qetinë. Të gjithë çobanët i kishin zdirgjë bagë-
titë në mëqesë, e vetëm Sokoli ishte ulur dhe e kishte prit-
tur, duke i ndenjtur mbi kokë. «Uh, tek pasko fjetë pak...»
thirri ajo, sapo u zgjua me frikë dhe u pa sy më sy me te. Sokoli përgjui në gaz. «Ç'po gërdhuze. hakte dreqi», i tha

Zoja, kinse e zemëruar. «Kurrëgjja, jo», u gjegj ai, e pastaj duke shkërbyer zgjimin e saj dhe të folurit, shtoi: «Uh, tek pasko fjetë pak». . . Pak, pak: veç dy sahat!» Zoja shikoi përreth, duke mos u besuar fjalëve të tij e, kur nuk pa njeri, përplasi dorën më dorë e tha: «Po pse s'ëm çove, pra?» Sokoli e shikoi, si të donte t'i thoshte se kjo pyetje është e tepërt, se përgjegjja është e gatshme, por megjithatë u gjegj: «M'u dhimte. . .»

Ju kujtuan edhe ca «cikërrima» tjera dhe — u habit edhe më shumë. E përcolli me shikim kur u largua prej saj dhe i shpëtoi nga goja pyetja e zëshme: «Pse?» Menjëherë ju kujtua Shota, ndaj edhe mendoi: «Kjofsh qyqe, Shotjo, po a për qi to s'ëm dashke ti mua, a? Tash e prapa, pra, u muj edhe mos me lua hiç me Sokolin tata. Muj edhe mos me folë me ta. S'ta ka prekë as s'ta preku me dorë Sokolin. Dardha dar dardhë, molla dar mollë. E ka edhe u 'i Sokol temin. . .» Atëherë, si shpesh në kohë të fundit, harroi menjëherë Shotën e Sokolin dhe filloi të mendojë për të fejuarin e saj, për të cilin nuk dinte asgjë: as si duket, as çfarë është, madje as si quhet. Atë nuk e njihte asnjë nga shoqet e saj, posë që të gjithë e dinin se është nga të Pashjeshkës. Kurrë nuk kishte ardhur në Haxhaj. I ati nuk e merrte fare në gojë. Vetëm Vakja herë pas herë, më shumë si gand, pa qëllim, ja tërhiqte vërejtjen që të mos harrojë se është «e folur» edhe se «a e dhannunë n'shpi shumë t'mirë». Më shumë nuk thoshte Vakja, e më shumë nuk do t'ishite mirë, mendonte ajo, as të dëgjojë Zoja, e cila përnjëherë skuqej dhe largohet, pa i shkuar mendja fare të bëjë ndonjë pyetje a të marrë vesh gjë më shumë për «të zgjedhurin» e saj të Pashjeshkës.

Megjithatë, Zojës nuk ju hoq mendsh fare rasti i fundit me Sokolin. Në mos asgjë më tepër, Zoja u bind: ajo që bën Sokoli për te nuk ishte po ajo që bëjnë të tjerët për te. Çela, fjala vjen, i cili po ashtu ishte gjithmonë i kujdesshëm ndaj saj dhe, e vërente Zoja, e donte si motrën. Kujdesi i Sokolit nuk i ngjante atij të Çelës. U frikësua, kur i shkoi në mend se Çela e do si motrën, e Sokoli, që e dashka më shumë se ai, do të thotë — e dashka më shumë se si motër!?

Edhe në mbrëmje, kur ra në fier, e hëna me rrezet e veta depërtonte, nëpër ponica, brenda në tëban, në qilerin ku flenin së bashku të tre, Zoja mendoi prapë për Sokolin. E ato rreze hëne ju dukën të arta. E nata — më e bukura deri atëher. Edhe më e bukur se dita që ja zbukuroi atë natë. U habit: si s'ka ditur të shikojë gjer atë çast këtë mrekulli të rrezeve të hënës, atë lojë shiritash të tyre, nëpër të cilët lodronte, si i dalldisur, pluhuri që ngrihej nga të pedaturit në fier dhe të luajturit të «ponjavave» me të cilat mbuloheshin. Ja mikloi veshët pastaj blegërима e dhenve në vathë. Me një kënaqësi të madhe, që ndjente në shpirt, filloi t'ja qëllojë: «Kjo a gala! Gala a gala! E kjo tash? Syka? Jo, jo, balusha a...» I përkëdheli me mend, i mori në parzma, në prehër, i përqafoi, duke u shtrënguar kokë për kokë, me faqe në atë lesh të butë të tyre. Dëgjoi pastaj edhe një të lehur qeni larg, si te Kërshi i Sylës. E ndjeu edhe heshtjen e bjeshkëve përreth, katundin e fjetur, që e pa të larë në dritën e hënës. Sytë i ndritnin. Trupin e ndjente të lehtë. Por edhe — një flakë diku përbrenda, një diçka si zjarr, që i mblidhej... nuk dinte ku: rreth zemre, në stomak, aty diku, a gjithku... veç, pikërisht ajo flakë u jepte tani, në këtë çast, një përmbytje të re gjërave që e rrethonin...

Shpirtin e saj të njomë filluan ta mbulojnë tallaze të buta, të panjohura gjer atëherë. Zemra i rrahu më shpejt se rëndom. Kryqëzoi duart mbi kraharor, më shumë instiktivisht, se sa për të ndalur sado pak të rrahurat, që mund t'ja dëgjonin prindërit aty afër. Ndjeu një shqetësim, që nuk e kuptonte dot. Duke u përpjekur t'ja gjejë fillin kësaj ndjenje të re në shpirtin e saj Zoja, befas dhe plot habi, mendoi në — Sokolin. Dhe përmjërë, jashtë fuqive të saj ta mbledhë veten, u pa me te, sy më sy, në Lug të Dashës: Zoja dhe Sokoli, vetëm për vetëm, pa asnjëri tjetër afër, pikërisht nën atë qetinë, nën të cilën e pat zënë gjumi, me Sokolin mbi kokë. Padashur, ashtu si i kishte duart të kryqëzuara mbi kraharor, me të dyja pëllëmbët të çelura të dorës i ndjeu, për të parën herë në jetën e saj, gjithë e veta. U frikësua nga kjo përputhje e parafytyrimit të saj me atë dëshirë të zjarrtë, që e digjte

diku përbrenda, t'i ndjejë gjithë e veta të formuara bukur dhe të ngrohta, edhe sipër këmishës. Ai zjarr i brendshëm, që e bëri të dridhet ëndshëm, ja shpuri tani dorën, nëpër «grykë», nën këmishë dhe e ndjeu gjithë shtatin, mishin e vet, gjakun. I shtrëngoi një çikë, herë njërën, herë tjetrën, i lëmoi pastaj në të gjurmuar të formës së tyre, si të habitet edhe vetë prej tyre, i përkëdheli me faqe të dorës, si ta ngrohte në to, rëndoi pak dhe — ndjeu dhimbë. Ishte kjo më shumë drogë nga zbulimi i ëmbël, se sa ndonjë dhimbë, që mund ta detyronte Zojën ta tërheqë dorën me të shpejtë nga gjithë, me ndjenjë të pavetëdijshme faji të madh. Çoi kryet dhe shikoi përkundruell, ku flinin i ati dhe e ëma. Nuk vërejti asgjë për të dyshuar. U kthye në krahun tjetër, shumë me të vështirë i davariti mendimet e reja që e plakosnin dhe e mori gjumi i ëmbël...

o o o

I ati, gjersa bëhej gati të nisej për trupa e, duke marrë capinin, në atë terr të tëbanit pa aguar, ja nxori Zojës gjumin. Dhe shkoi. Ajo u gëzua, sepse kishte kohë që dëshironte të «heqë dushkun» me nënën. Ky ishte rast që duhej shfrytëzuar. Thirri ngadalë, pasi u sigurua se i ati nuk kthehet më brenda:

— Dadë!

Vakja flinte.

Zoja u çua dhe hyri në shtrojë të saj, të përbërë nga një çergë e vjetëruar dhe e vrazhdë dhe nga një «ponjavë»,¹⁾ si ajo e Zojës, që s'e duronte kurrsesi në shtat. Mënjëherë ja shtini duart ndër gji dhe e tundi pak:

— Dadë!.. Nake!.. Locel!.. Nakjo!..

E thirri me gjithfarë fjalësh përkëdhelëse, e ajo, kur i ndjeu duart e saj të ftofta ndër gji, u dridh pak dhe, sapo e pa, tha:

— T'u paskan kri duert, qyqja u, a mos je zblua natën?

1) mbulesë, një lloj batanije me lesh deleje.

— Jo, dadë! Jo, locë! Jo, nakjo, jo. Mos u tut — thirri Zoja me një freski gazmuese në të folur. — Po... — deshi menjëherë të fillojë pyetjet, mirëpo u ndal shpejt, se e pa që është ende heret. Duhej ta përgatiste një çikë. Të disponohej edhe ajo. Ndaj edhe, në vend se t'i thoshte, sikundër mendoi: «Po... deshta me të pëvetë diçka», i tha: — Po... a fjete hiq?

— Po, po, mirë boll. E ti? Pse s'po fle? Terr a, heret a! Ç'm'je çua si lugat? — ja ktheu Vakja dhe e përkëdheli.

— Jo, kurrëja, jo. Veç...

— Flej, flej...

— Jo, veç... tash... a po tie... — nisi të belbëzojë Zoja.

— Çka?

— Thash 'i herë, me të pëvetë...

— Ç'drejndo me m'pëvetë n'vakt pa vakt!?

— Thash, a mos e njeh...

— Ka, moj loke? Ka: a mos e njoh? — tha Vakja e përgjumshme.

— Q' ato, de... Mos m'mto me ta thanë... Të Pasbjeshkës... Mos ëm çpotit tash, a tieve?

— Hët'ta sherrin! — thirri Vakja sapo kuptoi për çfarë interesohej e bija me terr. — Dhatrin, a? Po ku t'ra dërmet tash aj!?

— A e ke pa dojherë? Si a?

— Paj, veç qi ka tie pej tjerëve, se me sy s'e ka pa, m'sa ti. Thonë: s'e gje edhe nja ç'merr Rugovë e Pasbjeshkë. E pse?

— As baba, s'e ka pa, jo?

— Jo. Ime' s'ka folë me ta, veç: jo, jo. As aj s'e ka pa kurrë me sy, tho'u me mede teme. Po bab'n e ti e kem pa pa. S'ka asi burri. Ki' pa punua me babën tat nja dy vjet n'trupa.

Zoja i njihte mirë zakonet e Rugovës. Me droe të madhe, madje, edhe e zgjati kaq shumë bisedën për një temë të ndaluar për te. Mirëpo, shfrytëzoi dobësinë e s'ëmës ndaj saj. Edhe besimin e madh, dashurinë, që ushqente ajo në te. I mbushej mendja se me te, me nënën, do të

mund të zbulonte çdo mëshehtësi që kishte. Megjithatë, kishte gjithmonë në kujdes masën. . .

Rekë Zhuji ishte një natyrë krejt tjetër. Zoja e donte të atin. Ja pëlqente atë krenari që, i dukej asaj, i kishte hije shumë, si askujt tjetër. Zemra i kënaqej kur ja shihte atë pamje burrërore; i dukej shumë fisnik e shumë trim, edhe pse e shihte gjithmonë të vrejtur, rrallë të buzëqeshur, edhe më rrallë të ndalet e të bisedojë me te. Ja merrte mendja Zojës se do ta ketë vetëm e vetëm për djemtë. Pse s'ka djem. . . I dhimbej — krejt shëndetin e treti me trupa. As që kishte kohë shumë për të bijën. Ishte i vetmi mashkull në shtëpi. Me cilin dhe për çfarë do të bisedonte Rekë Zhuji në shtëpi të vet? . . Me gra?

— Pse s'ka kurrka baba, dadë? — i shpëtoi pyetja Zojës. — T'tanë kanë dika, s'a kush pa vlla. E baba, a s'pat baba kurr vllazën?

Vakja ofshani thellë.

— Pse s'e kem na as 'i mashkull ma? — nguli këmbë prapë Zoja.

Vakja fshau së dyti dhe, në vend të përgjegjes, i tha:

— Dig'jë lokën çka t'thot: pash qat gji qi ta ka dhanë, e pash madhninë e zotit, e pash sytë e ballit, rueju fort. . . fort rueju. . . se ti je e bukura e dad's, je e urtë e e butë, je e mirë si buka. . . e s'di ti, jo, si janë hallku. . . për 'iherë ta gjesin bishtin. . . Rueju, t'pastë dada, se boll jem ba dhë e s'na vje' tjetër. . .

Vakja nuk desh t'i tregojë Zojës asgjë për vëllezërit e Rekës, për tërë ato gjaqe që u derdhën — për një vajzë. Se — tre vëllezër i pat Rekë Zhuji, më të mëdhenj se ai. Dhe të tre ju shuan për një vit. Dy shtëpi u veshën në të zeza. Njëra mbeti vetëm me gra, pa asnjë mashkull. E tjetra vetëm me një fëmijë në djep, Rekën. Nuk desh t'ja lëndojë së bijës shpirtin duke i folur për zemrën e plasur të t'et, që mbet pa vëllezër dhe — pa djem të vet. E ata të dy tash u plakën dhe «e pat puna» e tyre.

— Flej edhe pak, lokjo — i tha Vakja duke mëshehur lotët. — Flej se t'duhet, edhe pak, mej l'shua dhet. . .

Sokoli, u step kur e pa.
 Fërkoj sytë.
 Një herë.
 Edhe një herë.
 Por, u ngut po ashtu nga frika se mos i ikën nga sytë.
 Nga dëshira: ta shikojë më mirë. Edhe të bindet:
 AJO ËSHTË!
 AJO!
 Vinte shtegut bashkë me prindët e saj.
 Sokoli u frikësua një çast mos është ndonjë qytetare
 e panjohur.
 Një fletë e mbamendjes ju hap përnjëherë.
 Dëgjoi si në jehonë fjalët e Zojës:
 «Kur të kositen livadhet...»
 «Çfarë?»
 «Kur të kositen livadhet...»
 «Çfarë do të ngjajë, pra?»
 «Kur të kositen livadhet... do të shohësh»
 kishte thënë Zoja.
 A ishte kjo befasia që i kishte përgatitur që me kohë?
 Fustani
 i ri
 i bukur
 me lule
 nëpër te?
 Kur u afruan, ju muarrën sytë përsëri.
 Zoja e Vakja e kishin futur Rekën në mes dhe ec-
 nin të tre me njëfarë krenarie të këndshme.
 Sokoli pa vetëm Zojën.

Flokët e saj të lëshuar, të zez, që ja mbulonin një çirë ballin përpara.

Fustanin e ngjitur për shtat.

Edhe vijat e bukura të shtatit.

Edhe trupin e hjedhur. «Si njalë», mendoi.

Ç'të shikonte më parë?

Faqet?

Sytë?

Mollëzat?

Gjitë?

Zoja uli kokën, kur e pa.

Sokolit ju thadrua¹) në mendje:

VENDIMI

OSE DO TË JESH E IMJA, ZOJË, OSE DO TË VDES?

PO, ZOJË:

TI DO TË JESH GRUAJA IME

OSE

DO

TË

VDES

!

1) ju gdhend (këtu = ju ngulit)

IV

Zhuj Coli i Haxhajve ishte asokohe shtëpi e njohur në Rugovë: për nder, për besë, për mikpritje, për pasuri. Dera e tij rrinte gjithmonë hapur. Vathët i kishte plot bagëti; afër katërqind krerë dhen; mjaft gjedh, pesë kuaj, nga të cilët tre të shalës, veç për vete. Për të ndihmuar të tjerët, që nuk kishin bagëti të veta, Zhuj Coli, vjet për vjet, i jepte me qesim mbi njëqind krerë dele, t'i mbajnë dimër e verë. Sipas zakonit, Zhujit i takonte vetëm leshti, pas të qethurave, ndryshe qumshti dhe qingjat ishin t'atij që kujdesej për ato. Zhujit nuk ua mirrte kurrë as leshtin. Qëllonte, madje, që t'i japë vetëm për një vit, e ua linte edhe — dy të tjera. Pa u marrë asnjë send, gjersa edhe ata të krijonin njëfarë tufe e të mëkëmbeshin sado pak. Jo pse s'kish ku t'i ushqejë a me çfarë t'i ushqejë; kishte sa të duash livadhe e kullosa. Kishte edhe barinj në shtëpi të vet. Kur dëgjoi se Lom Micoli «s'a diçka n'tedaryq t'vet» dhe kurrsesi s'do të mund t'i nxjerrë, me ushqim, gjer në pranverë dhentë e veta, Zhuj Coli shkoi vetë, sapo ra e para borë, pa mbaruar vjeshta, kah fundi i tetorit, i mori në vathë të vet, ja ushqeu e i mbajti gjer në maj. Sepse — veç dy stinë, të thuash, ka Rugova: dimrin që nis shumë heret, atëherë kur në Pejë sapo lë lamtumirën vera, dhe njëfarë «vere», në kohë të verës, që i ngjan shumë më tepër pranverës. Për arsye se nuk ngroh shumë, e netët i ka mjaft të ftofta. Qëllon edhe të bjerë borë në pikë të verës — edhe në muajin gusht, madje. Ndryshe,

borë kanë kur të duan e sa të duan, gjatë gjithë vitit, nëpër lugje ku nuk rreh era e nuk depërton dielli. Lom Micolit ja «dimnoi» tufën, jo një herë, pa i marrë as qumështin, as leshin, as qingjat as kurrëgjë tjetër, por bile edhe duke ngarkuar një mashkull të shtëpisë që rregullisht, ditë për ditë, t'ja dërgojë nga dy sheka qumësht të mjelur, e një grua tjetër ishte e ngarkuar t'ja bëjë edhe bylmetin gati. Njëherë tjetër, njërit të Bogëve, ju dogj tëbani edhe afër njëqind dele në vathë. U mblohdën rugovasit, prinë burrat, katund më katund, e jo veç ja punuan tëbanin e ri, por edhe i falën njëqind e pesëdhjetë dhen. Vetëm Zhuji Coli i fali pesëdhjetë. Edhe urdhëroi një mashkull të vetin të ndihmojë rreth ndërtimit të tëbanit dhe u tha: «Xgithni, përzo, n'ç'mal temin t'keni qejf, e merrni e preni sa t'doni për ta!» Një të kuqishtasi, po ashtu, ja preu ujku të gjitha delet, mbi gjashtëdhjetë krerë. Njëqind ja mblo dhi Rugova pas një jave dhe — ja fali. Tridhjetë ishin të Zhuj Colit. Vinte ndonjëri te Zhuj e i lutej t'ja japë njëzet-tridhjetë dele t'ja mbajë «për djath», e i zotohej se për çdo dele do t'i japë, në fund, dy kilogram e gjysmë djathë dhe gjysmë oke tëlyen, e qingjat dhe leshin — gjithashtu. Zhuj Coli nuk hamendej shumë. Posa bindej se ka të bëjë me njeri, që vërtet ka rënë ngushtë, pajtohej. Jo vetëm që nuk i merrte asnjë trohë djathë a gjalpë, por, për më tepër, ja falte qingjat dhe leshin. Sh'ëpia e tij ishte përplot tinarë me djathë, me mazë, me dra. E rendet e koritave me tomël e mazë, përditë, nëpër polica, gjithkah..

Zhuj Coli pritte e përcillte. Kish miq shumë dhe ishte mik i madh. E krenohej vetëm me një gjë: jo pse gëzonte tërë atë nder në Rugovë e Pasbjeshke, në Shkodër e në Peshter, jo pse shquhej për burrëri e për mirësi, jo aspak pse kish «plak e shpi» si rrallëkush, por vetëm e vetëm pse kish — tre asllana, «tre DJEM si tre bajrakë»: Shakën më të madhin, Balën — të mesmin, dhe Haxhën, më të voglin. Mahitej Zhuj shpesh, kur binte fjala për djemtë e tij: «S'ka ç'ëm vje' mua bajraku, kur i ka tre bajrakë, bajrakë pi bajraktarë. Për Rugovë t'sirme bajrakun e pat 'iherë Shkreli, po shkoj e ja grabiti Koshutani, e për

Rugovë t'poshtme — për Drele e Dugaivë, për t'dy Shtypeq't, për Pepe e Male e për Riekë t'Allagës — bajrakun e pa Shtypeqi Vogël».

Zhuj Coli nuk e mirrte në gojë fare atëherë edhe shpresën e madhe që e ushqente në vete: e kishte gruan shtatzënë dhe priste edhe të katërtin DJALË. Ishte, të thuash, më se i bindur, krejtësisht i sigurt, se edhe fëmija i tij i katërt do të jetë mashkull, sepse — e kishte gruan «të sojit», të shtëpisë së Nokshiqit, shtëpi që lindte, shokë pas shokë, veç meshkuj. Por, megjithatë, ai kurrë nuk thoshte «hop!», pa këcyer më parë. «Peshku n'det e fëlterja n'zjarm? Jo, jo!» Nuk pranonte ta marrë kush në gojë atë llaf. Ndaj edhe krenohej vetëm me këta të tre dhe e priste me padurim të mëshëhur edhe të katërtin.

Të katërtin: Rekën. . .

Zhuj Coli i kishte zënë nusen djalit të madh në Riekë t'Allagës, të bijën e Deli Nikqit, Begen. Të dy, Zhuj Coli i Haxhajve dhe Deli Nikqi i Riekës s'Allagës, bënë gëzim të madh që u miqësuan dhe, qysh atëherë, e kishin «da vadën»: «Kur t'i bush djali gjashtëbdhetë, e vajza katërbdhetë — m'u ba dasma!»

Edhe djali i mbushi të gjashtëmbëdhjetat, e u bë burrë tamam për martesë, edhe vajza të katërmbëdhjetat dhe vetëm ditët kur do të bëhet nuse, por — darsma nuk u bë.

Një fatkeqësi e madhe e goditi shtëpinë e Zhuj Colit...

o o o

Zhuj Colit i ishte bërë zakon dhe nuk mundte kurrë ta thejë që të shkojë — të shtunë për të shtunë — në Pejë. Të zdirgjej për pazar në shehër. Herë për të blerë, herë për të shitur, por më së shumti për t'u parë e për t'u takuar me burrat e dheut, për të parë dynjanë me sy, për të dëgjuar të rejat e të vjetrat e «rrapshit t'Dukagjinit». Zgjidhte njërin nga kuajt e shalës, e shilonte mirë e si duhet dhe nisej nëpër ato shtigje të ngushta dhijarësh, nëpër shkëmbinj të rrëpinjtë, se rrugë tjetër nuk kishte,

më të mirë a më të gjerë. I binte, nëpër Kuqishtë e buzë Bistrice. Kur kthehej, jo rrallë qëllonte e çohet ujët, atëherë i binte nëpër Peklenë, bjeshkëve, e dilte në Shtypeq të Vogël, atëherë dredhej prapë teposhtë e binte te hani i Isuf Veselit, te Shkalla e Zekë Rekut, atëherë — nëpër Shtypeq të Madh — dilte në Drelaj, pastaj kthehej përsëri teposhtë e binte buzë Bistrice për të arritur në Kuqishtë. Në Kuqishtë ndahej rruga: një krah, rrugës Çakorrit, për Velikë e për Plavë, e krahu tjetër, në të djathtë, buzë Riekës së Haxhajve, në Haxhaj, e pastaj — nëpër Riekë të Bogëve e mbi Murgash — për në Beran. Prej Haxhajve, nëpër Stankaj, dilej edhe në Shekullar. Buzë Bistrice, midis Kuqishtës e Drelajve, ndahej edhe një rrugë nga ajo e Kuqishtës, rruga që shkonte — nëpër Neqinat e Lugut të Shkodrës — për në Shkodër, kurse prej Riekës së Allagës, nëpër Shtedim, për në Rozhajë.

Udhëtimet bëheshin vetëm me kuaj dhe këmbë. Pothuaj çdo shtëpi kishte së paku një kalë. I duhej jo vetëm për shalë, por edhe për të blerë drithë në Pejë a gjetiu, për ta dërguar drithin në mulli, për ta ngarkuar me sanë, me harxh. Organizoheshin karvane, që niseshin shpesh qysh të premtën, e ata të Pashjeshkës, të Beranit e të Rozhajës, edhe më heret. Kur i ngarkonin kuajt mirë e mirë në Pejë, ktheheshin, e njëri i printe karvanit. Secili karvan e kishte një këmbanë të madhe kështu që kumbimi i saj dëgjohej edhe shumë larg. Shkonin karvanet me kuaj të ngarkuar për Shkodër e për Plavë, për Rozhajë e për Beran, javë për javë. Për të pushuar, ndaleshin nëpër hanet e Rugovës: te hani i Isuf Veselit, te hani i Këqit, te hani i Mic Sokolit, te hani i Smak Haxhe — te Shtypeqi i Madh, në Drelaj, në Kuqishtë, në Bjelluhë. . .

Gjallëri e madhe bëhej atyre ditëve në hanet e Rugovës. Vinin karvanet me kuaj, të ngarkuar me bylmet, prej Pajbjeshke; me dhen e me lopë; thanicasit e plavjanët, martnoviqasit e nokshiqasit, gusjanët e vuthjanët; flinin edhe në të shkuar, edhe në të kthyer. Shkonin edhe ata për ditë pazari në Pejë, të shisnin ç'kishin për të shitur, zakonisht patate, djathë e tëlyen, dhen, lopë e kuaj, e të blinin — drithë, pemë, gaz, krypë, sheqer, ndonjë kut

bashtë a bez «amerikan», ndonjë plis deveje apo ndonjë sapun të kuq, me erë. Në hane pushonin, ushqenin veten e bagëtitë, hanin zakonisht bukën që e merrnin me vete, bukë kollomoqe a pogaçe, me djathë e me qepë, e pinin edhe çaj a kafe dhe paguanin për fjetjen e tyre e të bagëtitë.

Zhuj Coli njihte shumë burra të mirë s'andejmi, e miqësi e madhe e lidhte sidomos me Koshiqin, ku i kishte miqtë e vet, dhe me Vuthajt. Vit për vit e thërrisnin dhe i thërriste të kalojnë ndonjë ditë si mysafirë.

Mirëpo, rruga për Pejë, sidomos dimrit, ishte shumë e vështirë dhe shumë e rëndë. Bora arrinte shpesh edhe deri në dy metra, e rrëshqitja ishte rrezik që i ndiqte hap për hap. Kuajt sidomos i bënë ballë shumë vështirë rrëshqitjes, kështu që shpesh detyroheshin të heqin japonxhat e veta e t'ua shtrojnë kuajve, ose edhe vetes, për të kaluar mbi ndonjë akull të madh rrugës. Otërgjet¹⁾ e borës, po ashtu, u kërcënoheshin gjatë gjithë rrugës. Pothuaj çdo javë ndodhte ndonjë fatkeqësi. Vinin lajmet te hanet:

— Ka'u zdroq, ja theu kali qafën...

— Filan Fisteku u rrëxua me kalë n'Peklenë...

— 'I vuthjani i rrëshiti gjogu n'Shkallë t'Zek Rekut dhe pet n'vet...

— T'rozhajsin e zu otërgu n'vllaçek t'Adem Jah's...

— Sefa i Martnoviqit u vra te Shkalle Gushtë, gat Ty-nellit, para Rieke...

Kjo e gjeti një ditë edhe Zhuj Colin e Haxhajve: e zuri otërgu, mbi kalë shale, pikërisht te vllaçeku i Adem Jahës. Dhe në kohën më të keqe: kur, bëheshin përgatitjet e fundit për darsëm dhe javën tjetër duhej të shkonin krushqit për nusen e të birit në Riekë të Allagës.

Darsma e Shakë Zhujit me Begen e Deli Nikqit u shty deri në afat tjetër, të pacaktuar, se s'mund të mendonte kush më për nuse përderisa të mbahej zia për vdekjen e papritur të kryeplakut të shtëpisë.

1) ortiqet

Të gjithë kosëtarët mbetën gojëhapur, kur panë:

ZOJËN:

Ajo nuk pati guxim të shikojë më askend.

As Sokolin.

E në zemër: i këndonte diçka.

Diçka që sa vinte

bymehej

fryhej,

RRITEJ

DHE DONTE TË SHPËRTHEJË.

Ajo nuk dinte ç'është.

I bëhej se gjithë donin t'ja shkyejnë atë çast fustanin
e ri.

E të dalin.

Të shpërthejnë.

DIKU...

Edhe Sokoli nuk ishte më në atë këmishën e gjatë,
që i vinte gjer te nejt e këmbëve dhe ja mbulonte edhe
brekushet, po ashtu të gjata.

Kishte veshur këmishë të re, ngjyre të kaltër.

Edhe pantallona

të hekurosur

të gjata

të qytetit.

E vodhi me sy edhe Zoja. E pa:

Kraharorin e zhvilluar, të fuqishëm.

Atë shtat të hedhur.

Muskulat nën mangët e përvojelura.

Edhe ora: në dorë.

Këmisha.

Pantallonat.

I pëlqeu sot edhe fytyra e tij më shumë se ditëve të tjera...

Nuk e kishte më shallin.

As plisin.

Flokët: krehur mirë. Edhe të lëmuar — «si t'ja kishte lëpirë vëç». Mendoi dhe përgiu tinëzisht në gaz.

Mendoi

dhe përgiu

tinëzisht

në

gaz.

V

— O Bardh Shuku! — thirri të madhe Rekë Zhuji, kur arriti para t'ëbanit të tij.

— O. hajde. hajde byra, Reko — u dëgjua një zë nga brenda.

Bardh Shuku, që ta merrte mendja se nuk e heq shallin edhe kur bie në gjumë, i doli përpara kryecullak edhe mjaft i zbetë. E pa në sy dhe u bind se edhe ai s'ka vënë gjumë në sy tërë natën, sigurisht. Vetëm për një ças, pa hyrë brenda, i shkoi në mend a thua cili «e tie veten ma keq tash: Bardhi për punë teme, a u për punë t'ti?»

— Hajde, Reko, e mirë se t'ka pru zoti! — ja priti Cufa i Dugajevës, duke i bërë vend afër votrës. — Qit de-kik e pata meden m'u çua e me ardhë te ti, se kujtova qi s'ka dijtë me t'gallxua mirë aj fëmi që ta çova. Po a fjete, a muj u çove, si keni djehë t'tanë?

Rekut ju çua në këmbë edhe Shuk Sokoli, plaku i shtëpisë, i ati i Bardh Shukut, e edhe ai e priti me: «Byra e mirë se t'ka pru zoti!»

— Kjoftu mirë! — u tha Reka në prak e pastaj, pasi u ul dhe i lidhi këmbët mirë e vuri duart mbi gjunj, ju gjegj Cufës: — Paj mirë, mirë. E ka ba trohë gjumë. Po a je, si je, Cufë?

— Mirë ja, veç 'i koll s'po m'le fort rahat. Po i druva vnerit — u gjegj Cufa.

— A je mirë, Shuk Sokoli? — ju drejtua tashti plakut

— E mira t'gjett, o Rekë Zhuji — ja ktheu ai, i cili nuk shikonte me sy, sepse i kishte kaluar të tetëdhjetat dhe vetëm nga zëri i njihte njerëzit.

Pa e lënë të atin të pëvetet me Rekën, Bardhi ndërhyri dhe, gjithnjë duke qëndruar në këmbë, u pëvet vetë me te, disi duke shikuar prapa Rekës.

— Ugju, Bardho, ugju, mos rri n'kamë — i tha atëherë Reka.

Bardh Shuku u ul përkundruell burrave, afër derës, e Cufa e nxori kutinë e duhanit prej shoqe dhe ja hodhi Rekës përpara:

— A p'e pshtjell nja?

— Paj, boll i ka pi pramë — tha dhe u pendua menjëherë si i shpëtoi kjo fjalë e pamatur, e cila mund t'u tregonte atyre se diç di dhe do të ketë qenë i mërëzitur.

— Pshtille edhe 'i cigare duhan se, për t'ime, mirë s't'ba, jo, as ty as mua.

Atëherë mbretëroi një heshtje dhe asnjëri nga të katërt nuk dinte nga t'ja fillojë, ndonëse secili e dinte pse është aty dhe për çfarë duhet të bisedojnë. Reka mendoi me të veten: «Mua s'ëm toko me folë, u ja i thirrun, edhe mysafir». Bardhi: «Mua s'ëm ka hije me ja nisë para bab's e para Cufës, qi e dig'jo i math e i vogël». Cufa përpiquej disi t'i bijë rrotull e pa lënduar asnjërën palë dhe, sapo u bë gati t'ja fillojë, kur nxitoi më plaku ndër ata, Shuku, e tha:

— Ki' pa thanë njari: çka s't'kata ty — s'ja kata kurrkuj. E pa med, Reko, edhe pse s'ja plak shumë, jo, veç thetë — dar to a pi to, kushedi! — 'i vaki. A kjenë 'i farë Meha, Mehë Taku, pej Bellotiqi a kjenë, vike shpesh n'Male, tu Vuklajt, e ka pasë besim t'math. E dojshin sikur djalin e vet. Mas njaj vakti, i bani fjal't me çikë e e grabiti. Vajza ish kjenë e dhanune n'Koshutan. At'herne e grabiti i bellotiqsi, e mu'r natën, n'terr t'akshamit. Hallku ishin riekave e livadeve nalt, me dhen. Me t'ëbana ishin atje, me gja, a di, verrave. Koshutani nuk xu besë. Tha: «Ju e keni dhanë vetë!» Bre atej, bre k'tej, bre me bé — badihava! Atëherne u çuen burrat, s'jua paj met emnat, e hinë n'sobtë t'burrave. Thanë: «Keni m'e marrë vesh ju,

keni m'e tie kët katkë — a e kem dhanë na, a e ka marrë ajo me qejf t'vet!» «Mirë boll, pra, veç n'e paçi dhanë ju, gjakun keni m'e pagua ju me 'i mashkull», thanë ata e shkuan..

Reka i kishte curruar veshët dhe e dëgjonte, jo aqë me kureshti për «vakinë» vetë, sa për atë — ku donte ta nxjerrë plaku dhe ç'gurë mendonte të luajë ai, me mençurinë e vjetëve të tij në këtë situatë shumë të ngatërruar që i kishte prekur të dy shtëpitë, Bardh Shukun e Rekë Zhujin, dhe të dy e kishin tani në shpinë atë të Pاسبجeshkës. Cufa tregonte shenja nervozizmi, duke pështjellur cigare pas cigare; vinte letrën e hollë të duhanit mes dy gishtave të dorës së majtë, kapte pak duhan shkodore, «kot-roban», fijet e të cilit zgjatëshin si mëndafshi dhe mezi i këputte, pastaj e kapte cigaren me katër gishta të të dy duarve, e pështillte disa herë, e në fund ja lagte qoshen në buzë, e grimconte në disa vende, që të ngjitej më mirë, dhe në fund i rendonte para vetes, mbi çergë. Druante se do ta zgjatë Shuku shumë e do ta tirë tepër — «kur plaket — rrokatet», mendoi — e s'do të jetë lehtë pastaj t'ja arrijë qëllimit, për të cilin e kishte marrë tërë atë rrugë, këmbë, edhe me sabah. Bardhi, ndërkaq, nuk bënte zë; më shumë për punë të Cufës e të Rekës, se sa që do të ngurronte t'i ndërhyjë t'et në fjalë e t'i thotë: «Babo, s'jem bledhë këtu me digua vaki, po për hall, bile hall edhe t'madh shumë!»

Shuk Sokoli vazhdoi, me sy të ulur, që nuk shihnin gjë, pa u lodhur fare a e dëgjonte kush, apo jo:

— U çuen burrat e shkuen n'Lug t'Bellotiqit. Kanë fjetë at natë, e e kanë zanë pritën n'mal. Atëherë a çua Tak Myrta me 'i tjetër para dere. Këta larg e kanë pasë, shumë lark. Po — t'tana manxere t'bretit. E a dalë para dere çika, kjo qi iku. Njari pej këtyne t'prit's e ka çua manxeren m'e gjua çikën. Gjua m'e vra, se i ki' plasë zebra qi shkoi e e la n'gjak. Tjetri briti e i tha: «Mo, t'plaçin sytë, se po n'e merr f'tyrën, a barre me vra grue. Se — thonë hallku: nuk ka guxua m'e vra doresin, po ka vra grue». E ja ka kapë manxeren, mos m'e lanë me qitë. E shka u ba tona? U çua vet, ky i dyti, u nis. A kjenë ni vi

are aty, edhe ka thanë: «Kur t'vje, qi t' ket kamën n'qat vi t'arës, me krehë me gisht!» Edhe jau tereziti t'dyve. Kur e qet kamën i pari n'at vi, kërset pushka: njara e kap Tak Myrtën, tjetra at tjetrin. Mir, po njari pet dekun, e tjetri varrua. E janë turrë kret katundi. lugu i Bellotiqit ma e kanë pasë adet atëherne, qi zogu i malit a kjenë n'telhyqe mos me mujtë me pshtua. Potera. U çuan n'tana anët e i rrethojnë. E ish kjenë nifarë përpjetëze e madhe. Aty ni valinë. E 'i qetinë n'kodër t'asaj valine. rrebat e mdhej. Ata hinë dar at qetinë. E potera n'tana anë m'syn: sa i cili, tha, ti delke asaj valine, a di, ja qitke qetinës me rreba, demek rrebave t'qetinës jau qitke, e tye u pajtë, e tye u dihatë, me pushkë në dorë, e tye shkua pas potera. Ata kurrku mej pa, jo! Ata — aty, t'dy: pushkët krehun, veç tyj tejë gati. Nejse, nuk mudin pej pa. Shko potera përpara. Ata qaty rrinë dekteri qi bahet terri nat's, e aty ka' gjysa e nat's, shkojnë opet n'shpi t'vet. Kur janë ardhë n'Rugovë, t'tanë janë kjenë bjeshkëve, posht' e përpjet, me gja, hallku. Janë ardhë n'midis t'Male e kanë qitë pushkë, alltija dhetçe, të dy. E janë turrë katudi n'poterë: «Çka a pushka n'midis t'nat's?» E janë bledhë, e jau kanë ba për hajr at gazë qi e kanë ba, qi e nxuerrën gjakun e asaj që iku. . . E mu'r vesh ai miku atje, qi a kjenë e dhanunë n'Koshutan, edhe u tha: «Ju lumtë pushka, se s'e paski pa dhanë ju, po e paska pa marrë ajo vetë, me kast, i paskan ba fjalët e kurrqja kurrkuj edhe, tovonashi, pasatajna — ja fali gjakun. Edhe u pajtuen. E me këta qi u vranë hala pajtua kush s'a. . .

Reka u zbeh. Do të kishte dhënë gjithë ç'kishte të mos e kishte dëgjuar këtë që e tregoi plaku. Ç'ngjashmëri e trishtueshme me kobin e vëllezërve të tij. Nuk diti ç'të bëjë. Ndezi dhe një cigare tjetër. Nuk i rrihej, por as që ishte ai, që do të çohëj tani. A thua plaku i Bardhit nuk e di ç'i gjet vëllezërit e Rekës? Pse ja lëndoi plagët tani?

Cufa e ndjeu mirë dhimbën e Rekës. Edhe Bardhi. Të dy u përpoqën me shenja duarsh, pa zë, t'i thonë të mos ja zëjë për të madhe, është plakur, e plaku është «n'kajde t'f'misë».

Shuk Sokoli priti t'i thotë ndonjëri nga ata: «T'lumt

goja» a ndonjë shprehje tjetër miradie për këtë të «damë pleqnie», por mbase u bind edhe vetë se s'ja ka qëlluar, ndaj edhe heshti dhe vetëm vazhdoi të tundë kokën, duke i curruar veshët të dëgjojë sa më mirë si do ta vazhdojnë ata.

— Dig'jo, Rekë Zhuji, e t'mos i bimë for rretheokolla — filloi Cufa i Dugajevës. — T'ja hiqim mejherë dushkun fjalëve: belte po ta pret mendja pse ke ardhë me sabah te Bardh Shuku?

— Po, pak, po — u kthye Reka kah Cufa dhe ndjeu një çikë lehtësi, që e largoi sado pak nga kujtime që e trishtonin.

— Këqyr k'ha, pra, daija i dheut, ç'ka me t'thanë: Sokoli i Bardhit e Zoja e jote e kanë ba 'i punë t'pahijshme. Edhe për Bardhin, edhe për ty, edhe për kret fisin. Po ç'me ba se ata s'ju kanë dig'jua ju, po kanë dig'jua veten...

— Ka' a vojtë Sokoli, Bardh, a di gja? — pyeti Reka.

— Jo, 'sha qet sabah, s'di gja për ta m'sa di ti.

— Eee, si klesh ty' thanë, — vazhdoi Cufa — deshta me kuvuedua me ty, Reko, për qet punë. Qe tek a Bardhi e merrnju vesh dërshej veti, se çka a ba — a ba, e tjetra s'bahet... U e pres kryet me satër, qi keni dijtë a keni pasë gisht ju n'qit punë.

Bardh Shuku vetëm heshte, me ndjenjë të madhe faji para Rekës, sepse — sido që të jetë, sado që vajza ta ketë marrë Sokolin me qejf — vajza është vajzë, e djali djalë. Kurrë nuk ja pret mendja vajzës si djalit. Sherr janë e sherri të zë me to, por djali mund të frenohet, djali mendon më me arësye, atij ja pret mendja larg. «Faj ka, edhe t'madh boll, o Cufë Dugajeva, i tha vetes Bardh Shuku në atë të menduar, gjersa flitte Cufa, sa s'del gja me m'la para Rekës edhe para atij t'Pasbjeshkës. Po s'ka ç'baj. S'muj dal pej l'kure».

— Ani... — tha Reka, vetëm sa për të thënë diç.

— Ani? Qe çka mendoj u, Rekë Zhuji: Dajmida je kjenë burrë, edhe t'ka hije, se je i biri i Zhuj Colit, e jo shaka... xgatja dorën Bardh Shukut e merrnje n'gryk shoqi-shojn, se sot e ni mi' vjet je miqasua me ta...

Reka nuk e shikonte më. Kishte ulur kokën dhe mendonte. Nuk dinte ç'duhej të bëjë, çfarë duhej të thotë. Cufa i Dugajevës ishte njeri që duhej respektuar, fjala e tij duhej nderuar, pse kishte dhënë prova të shumta burërie e pleqërie. E zuri ngushtë shumë duke i përmendur edhe të atin, e kujtimi në të e këndellte gjithmonë Rekën dhe i mbushte zemrën me gurra të reja ëndjeje, sado në zgrip¹⁾ ta mbështette jeta, sikundër ja punoi tani.

Pasi e pa se po hamendej, e kjo ishte shenjë e mirë për Cufën, ai e la një çast pa e ngutur, pa thënë gjë. E vodhi me sy një herë dhe i vërejti djersët në ballin e rrudhur të Rekës, që mezi kalonin nëpër fytyrën e tij të vrazhdë e të parruar dhe arrinin majë mjekrës së tij, aty ndaleshin dhe, para se t'i pikonin, Reka i fshinte me shall. Dikur, pasi mendoi se po t'i lërë më shumë kohë, do të mund ta sjellë në dyshim realizimin e qëllimit, Cufa ju drejtua me dhelpëri, por shumë me vend:

— Si the, Rekë? A m'u duk, a deshte me thanë diçka?

— U, a?

— Po, de, po.

Reka u mejtua edhe një kohë, e pastaj, pasi u mbush mirë frymë e shfreu, tha:

— Jo, jo, kurrëja...

Bardh Shukut i shkëlqeu fytyra nga gëzimi. Edhe Cufa ju gëzua pa masë nisjes së mbarë të misionit të tij; u çua dhe ja shtrëngoi dorën Rekës fort, ja rrahu kra-hun e i tha:

— Si burrat!

Bardhi u çua në këmbë. Edhe Reka. Ndenjën një çast në pritje të njëri-tjetrit, e pastaj të dy u muarrën n'gryk, duke ja shtrënguar dorën njëri-tjetrit. Pa asnjë fjalë. Plaku vetëm zgjati dorën n'atë drejtim, ku ndenji deri atëherë Reka, e tha, me lot për faqe:

— Hajde për hajr na kjoftë miqasia, Rekë Zhuji!..

Reka u kthye dhe ja mori dorën:

— Hajr paç, Shuk Sokoli! Edhe ju kjoftë për hajr!
Cufa thirri të madhe:

1) buzë humnere

— O, kafe, more, kafe!

Me tabake në dorë, me filxhana t'rrumbullakët e pa vegë, plot kafe, si të kishte pritur para dere, hyri e ëma e Sokolit, e shoqja e Bardh Shukut, e shend e gaz, ua uroi burrave miqësinë. Pasi priti në këmbë gjersa u pinë kafet, përcjellë me «gjithmonë për t'mirë i pifshim» dhe «ju paçin ba si a ma mirë», ajo doli dhe i la burrat vetëm, sepse — punë e madhe fort u bë kjo që u bë tani. Një hall i madh i të dy palëve u zgjidh, por mbeteshin edhe shumë për të bërë.

Cufa, duke pasur ndër mend hallin e mikut të Pasbjeshkës, filloi:

— T'rijt e sodit po flasin vet, veç na petet me ja bushë meden edhe Kaplla' Çel's s'Pasbjeshk's e mej gallxua krejt, fije e për pe, ç'na ka bulldisë. Se, Rekë, ti je boll n'hak t'ti. Po Bardhi edhe ma shum.

— Si po na mëson, ç'me ba? — pyeti Bardhi.

— Duhet mej çua haber — tha Cufa. — M'e thirrë me ardhë 'i herë, e tevonashi këqyrim e bajmë.

Ashtu e lanë. . .

Zgjati ca ajo «melodi» kosash në livadh.
Kosëtarët i vinin tehat në kulla, i cokatnin me çekan,
pastaj i mprehnin me gashtra.
Atëherë nxorën qeset me eshkë, gur e unur. Shkre-
pën me to.

Ndezën cigaret.

U përhap shpejt ajo erë e këndshme e eshkave.

Filloi pastaj kënga e kosave.

Sokoli ish midis tyre.

Zoja, sapo dëgjo:

— O, ujë, ujë, more!

La njërin buler në hijen e një dardhe të egër, tjetrin
e kapi dhe vrapoi te kosëtarët.

Sokoli kish shkuar njaft përpara me kosë.

Zoja shkoi e me radhë i mbushi secilit tasin me ujë
të ftoftë të burimit.

Kur erdhi te Sokoli, desh një herë ta kalojë, por
këmbët nuk e dëgjuan.

Ai, i djersitur, duke i marrë tasin me ujë nga dora, i
tha me zë të ulët:

— Dua të bisedoj diç me ty...

— Jo, jo tani...

Uli kokën me frikë se mos e ka vërejtur kush, i mori
tasin dhe ju kthye shpejt kosëtarëve tjerë:

— Dëshiron më kush ujë të ftoftë?

Kur kaloi pranë Balës plak, ai e mati mirë e mirë, e
la për një çast kosën dhe briti:

— O, Rekë Zhuji!

— O, hoja!

Reka ish vetëm disa hapa më larg.

— Paj, vallahi-bilahi, paske ra n'gjak me qit çikë.
 Kosëtarët qeshën.
 Rekë Zhuji gjegji:
 — O, mos u mahit Balë Balijs.
 — Paj, dig'jo kha, Rekë Zhuji! T'isha veç nja tri-
 dhjetë vjet maj ri, tridhetë shpirta pata mej dhanë për ta.
 Zoja u dha këmbëve shpejt e shpejt.
 Shkoi e u ul nën dardhën e egër, ku gjendej edhe
 Butja e Çelës.
 Kosëtarët u mahitën edhe pak me Rekën.
 I ranë disa herë tehut të kosave.
 Me gashtër.
 I futën pastaj gashtrat në «kofa», të lidhura për
 këmbë. Dhe —
 vazhduan punën.
 Kur erdhi kohë e bukës, kosëtarët u mblodhën në
 hijen e do lisave në krye të livadhit.
 Baçicat shtruan: djathë, shëllinë shtalbit, krylanë,
 korita me tamël e mazë.
 Zoja qëndronte me tas në dorë, në këmbë.
 Disa herë vodhi me sy Sokolin.
 Ajo u qiti edhe të lajnë duart. Sokoli mbeti i fundit:
 — Dua të flas diç me ty, Zojë. . .
 i tha dhe iku, pa pritur përgjegje.

VI

Selman Sykun e Shkrelit e zuri nata në Rijekë t'Allagës.

Ku ta bëjë një natë gjumë?

Ku t'i dojë zemra. Secila derë ishte e hapur për te.

Mendoi: po shkoj e po e baj një natë në shtëpi të Deli Nikqit.

E pritën sa s'bën më mirë. I zoti i shtëpisë i bëri ndërrim: e priti si burrë.

Selmani ishte një djalosh «mos m'e vra për gjak».

I ri, po. I pashëm, po. Edhe i fortë boll. Por, mbi të gjitha ishte këngëtar mbi gjithë këngëtarët.

Kishte një zë të bukur, i shkonte kënga aqë mirë, sa kudo dëgjohej me ëndje të madhe.

Edhe Deli Nikqi, që ishte shtëpi kjo në zë, ndryshe Zhuj Coli i Haxhajve nuk do të lidhte miqësi me te e ta zgjidhte për të birin më të madh vajzën e Delisë, Begen — i bëri muhabet Selmanit.

U shtrua sofrë. U lanë pastaj duart. U «dredh» nga një duhan dhe, pak nga pak, u mblodhën të gjithë në odë: burra, gra e çika bashkë.

Deli Nikqi, pa një pa dy, e luti ta kapë një malsorçe.

Selmani nuk ishte nga ata që pret t'i thonë dy herë.

Menjëherë i prunë lahutën.

Pasi e «ujdisi» mirë e mirë, e u kollit një herë dhe i shikoi të gjithë të pranishmit me radhë, duke nisur nga

i zoti i shtëpisë dhe zoja e shtëpisë, e duke u ndalur më së shumti në Begen, për të cilën kishte dëgjuar edhe në Shkrel se «s'e ka shoqen» dhe se i biri i Zhuj Colit, Shaka, të cilit i kishte rënë në hise kjo, «kish le me nafakë», ja nisi:

— Eu-tee-ke le-e-je dje-ei-lli, eu e pe-e-re-e-ro ha-na...

*«Tek len dielli e t'prero' hana,
Zhuj Selman nuk ban ma nana.
Merrni vesh ju kapetana,
merrni vesh, kallxoni Zekut,
se s't'i lshoj kullat e Sheremetit,
Për paj harxhua fishekt e mretit...»*

Dukej sheshit se kënga e Selman Sykës i bëri të gjithë shend e verë, e Deli Nikqin e magjepsi më së shumti, pse ja mori pikërisht këngës që ai donte më së shumti.

Begeja kishte mbetur shtang nga habia. Erdhi në odë të burrave pa i dhënë ndonjë vështrim të posaçëm mysafirit. Ajo ish mësuar me mysafirë. Edhe asnjëri, asnjëherë, nuk e bëri kureshtare për asgjë.

Ajo përkundej në një mirakandje të përdhunshme të fatit të saj: ishte e fejuara e Shakë Zhujit, por vdekja e papritur e vjehrrit e shtyri dasmën e saj.

Ditët zgjatëshin shumë që atëherë. Gjithnjë e më shumë. Me ditët, prapë, disi ja dilte Begeja; por çfarë t'u bënte netëve, atyre që nuk mbaronin kurrë. E gjumë nuk kishte në sy. Nuk e linin mendimet. E shqetësonin ëndjet. Kursesi nuk e përballonte dot shtatin, që i digjej flakë përbrendë.

Pak nga pak, me sytë e qepur në fytyrën e këngëtarit të ri me tipar të shquar, sidomos në buzët e tij që nxirrnin një zë aqë të bukur, të ëmbël, Begeja u shtang, po. Ai zë i erdhi disi si mehlem. Ja kishte ënda. Ju bë sikur shuante etjen e madhe nga ndonjë burim uji të kthjellët e të ftoftë.

Kafshoi buzën e poshtme.

U frikësua se mos e vërejti kush këtë gjest.

Të gjithë shikonin vetëm këngëtarin e ri, askujt nuk i binte në mend Begeja. Të gjithë i kishte bërë për vete Selmani, i cili, rrallë po, por ndoshta edhe pikërisht për këtë, e shqetësoi Begen edhe më shumë — ja hudhte ndonjë shikim me ata sy të tij ëndërrues. Kinse rasësisht.

Sapo mbaroi këngën e parë, Begeja prapë — kundër dëshirës së saj — kafshoi buzën. Desh madje të ngrihej e të ikë në odë të saj, por një fuqi e panjohur e ndali në vend. Shtang. Magjepsur.

— O, goja të lumtë, more! — thirri Deli Nikqi.

Të gjithë, po ashtu, si me refren, e uruan dhe përnjëherësh, pasi i sollën një kafe, e shtynë të fillojë tjetrën.

— Cillën po keni qejf? — pyeti Selmani.

— Q'ato qi ta do zemra — i tha zoja e shtëpisë.

— Nisja q'asaj: «Pesë çobanë janë kuvendua» — i tha Delija.

Dikush tjetër propozoi: «Dy djel t'Sylës» ose «Ç'janë këto gjamë qi po na vijnë».

Begeja, natyrisht, nuk foli. Por, kishte dhe ajo dëshirën e vet. Ja tha, madje, pa zë, me sy, kushedi sa herë: ti, o trim, veç këndo... veç këndo!.. Unë dëshiroj vetëm të ta dëgjoj zërin...

Të gjithë i curruan veshët. Selmani filloi këngën e dytë. E mori menjëherë edhe të tretën. Nuk doli më kush ta ndalë. Nuk pati nevojë t'i thotë kush «Kapne edhe nja!»

U deh në këngë Selmani.

U dalldis krejt, n'atë urti të tij, Deli Nikqi.

U magjeps Begeja.

U tret në bekim të djaloshit zoja e shtëpisë.

U kënaq i madh e i vogël nga lahuta e nga kënga.

Deli Nikqi u përpoq ca herë t'i fshijë lotët tinëz. Me zemër qante sa herë kënga i kujtonte trimëritë e shkuara të Rugovës e të trimave të saj. «Po, thoshte me vete, po, pikërisht ashtu ka qenë. Mirë e ka kënduar këngëtari.» E zemra i dridhej. E lotët nuk e dëgjonin, por, si kokërriza, i rridhnin faqeve të tij plot rrudha.

Çfarë ngjau atë natë me Deli Nikqin?

Papritmas. Befas e për çudi të të gjithëve aty në odë.

Edhe të Delisë vetë.

Çfarë fuqie qe ajo që i nxori atij, pa u menduar fare, por edhe pa u hamendë aspak, atë pyetje drejtuar Selman Sykut?

Të gjithë mbetën gojëhapur nga habia, kur i zoti i shtëpisë, ai burrë, të cilin e kishte nderuar edhe Zhuj Coli, e nderonte Rijeka e Allagës e Rugova mbarë, edhe pa mbaruar djaloshi këngën, i kapërthyer nga ndjenja të pashpjeguara, thirri:

— O Selman Syka!

— O hoja, Deli Nikqi.

— A po ma dig'jo 'i fjalë?

— Jo nga, po 'imi.

— I martua s'je?

— Jo.

— As folë s'ke ku?

— Jo.

— A guxo, pra, Selman Syka, m'e marrë ti çikën teme?

Heshtje varri.

Ç'flet kështu Deli Nikqi?

E ka me gjitha mend? A është në vete, apo?..

Begeja brofi në këmbë dhe me të shpejtë iku jashtë.

E ëma u mavijos në fytyrë.

Selmani u shtang. Do të pritte atë mbrëmje gjithfarë mrekullish dhe syri fët s'do t'i bënte. Por, kjo ishte mrekulli mbi mrekulli!

Deli Nikqi t'i ofrojë, me gojë të vet, të bijën, Begën, e cila vetëm pritte ditën kur do të shkojë për Shakën e Zhuj Colit!?

Çfarë t'i përgjegjej?

Si t'i kuptojë fjalët e tij?

— Deli. . . — u dëgjuan fjalët e dridhura të së shoqes.

— Mej ti, se s't'vet kush ty, jo — ja ktheu ai me sy në Selmanin, duke pritur përgjegjen e tij.

U trand një herë edhe vetë nga pyetja që i bëri. Por, qe ky vetëm një çast, vetëtimthi, që e luhati. Fjala e dalë nuk ka të kthyer. Ndaj e pyeti rishtas:

— Me giasë nuk m'ke tie mirë, Selman Syka. A guxo

m'e marrë Begen teme për grua e me ra n'gjak me shpinë e Zhuj Colit?

Selmani përpëlitet.

E zuri ngushtë Deli Nikqi. Skuqej e verdhej. Nuk guxonte të shikojë njeri në sy. Në sprovë të vështirë e vuri fati. Cili është ai mashkull që nuk do ta dëshironte Begen për vete? Por, edhe, cili është ai që do t'i vinte gjoksin përpara bijve të Zhuj Colit? Epo çfarë të bënte tani? Mos, ndoshta, të refuzonte fjalën e të zotit të shtëpisë, i cili në atë shenjë miradije aqë të thellë për djalo-shin, në një çast, i ofroi edhe të bijën — përkundër rreziqeve?

Selman Syka dhe Deli Nikqi, të dy, e dinin mirë çfarë do të jetë përgjegjja. Sepse, as edhe një burec burecash, para burrit, nuk do të thoshte: «Jo, nuk guxoj «m'e shti kryet n'shodër për 'i grua!»

Me të vështirë dhe, të thuash, duke belbëzuar, Selmani gjegji:

— Paj, kjoftë me faqe t'bardhë. Deli Nikqi, veç. . .

— Folë, de, folë. M'hine n'qejf. Je prej shpisë mirë e po m'begenise veç q'ashtu. E n'kjoftë se guxo pej t'bive t'Zhujit, u po ta baj për hajr, edhe po ta ap me veti, dogri nesër. Begen.

Delija ja zuri Selmanit të gjitha shtigjet dhe atij si mbeti tjetër, posë të gjegjet:

— Paj. . . pasi po ma ep, edhe u p'e marr.

Zoja e shtëpisë lëshoi një ulërimë të trishtueshme dhe mbylli gojën me shpullë plot drojtje.

— Plaç sontë! — briti Delija dhe menjëherë ju kthye Selmanit: — T'kjoftë për hajr, pra, Selman Syka. Edhe dogri n'nate ka me ta ba teslim n'dorë, me 'i xhybletë t'vëshun edhe me 'i tallagan n'krye. . .

o o o

Rrallëkush bëri gjumë atë natë.

Begeja e Selmani — as që i mbyllën sytë një herë.

Deli Nikqi e vuri në peshojë disa herë punën, por

dikur i «zgjidhi» të gjitha me një «kismet e paska pasë» dhe — fjet.

Në mëngjez e mori Selmani nusen dhe shkoi me te në Stankaj, te një shoq i tij, Bali Bajri. Gjithë rrugës nuk e shkëmbyen asnjë fjalë. Begeja nuk ishte ajo që duhej të fillonte e para. Selmanit nuk i dilte fjala gojet. Kapërdiheshin në mendime. E shiu i rrahu gjithë rrugës.

Shi. Shi. Shi.

Kur arritën në Stankaj, Begen e la te Sheu i Dreve, e vetë shkoi e i thirri te dera:

— O Bali Bajri!

— O, byra. Hajde, more!

— Jo, valla, veç del dej tu dera se e ka 'i fjalë me ty.

— Po kush je ti? — pyeti Bali Bajri nga brendë.

— Selman Syku.

— Hajde, hin.

— Jo, valla, nuk mudi me hi preta pa ma dhanë 'i besë me ma falë 'i kabahat qi ka ba, e me m'pshtua pej vllazne.

Bali Bajri doli me të shpejtë para tij.

— Ç'a ajo punë, Selman?

— Jo, jo, pa ma dhanë besën s't'ho gja.

— O, i lumi ti për veti! Po a mos ke vra ko?

— Jo, vra jo, veç edhe 'i grimë ma zi!

— E, pase s'ke vra ko, besën po ta ap, mos ke dert.

Selmani atëherë mori e ja tregoi të gjitha. Fije e për

pe.

— Ai-ih! — bëri Bali Bajri — He, mozomakeq! Po ti, beli, na paske koritë. Se, s'je kjenë pej aso dere me ba këso punë, e vllaznia ka me t'u idhnua shumë e ka me ta pa për t'madhe. . . Veç, kjekja kjenë shkrua, e — veç si shkruhet, se tjetra s'bahet. . . Ani, ku e ka at vajzë, he paç faqen e galme?

— E ka lanë n'She t'Dreve.

— Po a vetun e ke lanë, a?

— Po, valla, qyqe vetun.

— Po si ashtu, gjette mira, si m'e lanë n'shi, qi po bje, mos na shti zo' n'gjynah, si me derdhë me shekë!?

Hajt, pra, e bjere shpejt n'shpi.

Turr e vrap rendi Selmani në She të Dreve, nëpër shi. Mori nusen, që isht strehuar nën një qetinë, dhe të dy erdhën e u strukën, si dy fëmijë që kanë bërë faj, në shtëpi të Bali Bajrit, në pritje plot frikë se si do të zhvillohet puna më tej, punë, e cila, nuk ndillte asgjë të mirë.

Në ag të ditës u ngrit Bali Bajri dhe shkoi në Shkrel, të flasë me vëllezërit e Selmanit. Të dy i gjeti duke krahishtuar diç rreth tëbanit, në ponica e në vathë.

Pasi u pëvet me ta dhe, mjaft përreth, ua tha më në fund atë që kishte bërë Selmani në shtëpi të Deli Nikqit, Bala shtoi:

— M'ka ra n'dorë. E tash erdha te ju, me ju lutë, mos me m'i thanë gja, mos me ma idhnua Selmanin.

— Hej, mozomakeq, po n'taksirat na paska qitë — tha vëllai më i madh, Beka, që ishte njëherit edhe kujdestari i familjes, pasi baba u kishte vdekur para disa vjetësh. — N'e paska zi ftyrën ne dhe krejt fisit tonë... Po pse e le me t'hi preta?

— I ri a, s'ja pret fort medja...

— Ma mirë t'i ki marrë fushat e malet me gjithë ta — shtoi vëllai i dytë, Rama.

— Paj, kjeka shkrua qi shtu, de! — tha Bali Bajri.

E shoshitën edhe ca këtë hall, e pastaj, natyrisht, Beka e tha atë që pritej:

— Po, ç'me ba tash, de. Ty t'kjoftë falë.

Pastaj ju kthye të vëllait:

— Shko, Ramë, e thuaj de t'vje me atë vajzë e mos t'i mërzit edhe mos t'i shti n'bele daitë e dheut, he aj pastë faqen e zezë!..

Kosëtarët filluan prapë «cokatjen» e kosave.

Prapë u nxorën gashtrat nga «kofat».

Kundërmuan eshkat.

Gratë u kthyen në tëban.

Zoja shkoi të mbushë bulerët.

Dielli piqte. . .

U shtrua edhe dreka: djathë, shëllinë shtalbit, qumësht lasmas, mazë të zier, pite që noton në tlyen, me kos të pamazitur, tamël e oriz. . .

Pas buke u haparitën një çikë, u shtrinë për të pushuar.

Në qiell: asnjë re.

— Po t'zetë i math na muer! — tha Feka, që ishte kosobash, sepse më i miri kosëtar.

— A tiet — filloi Bala plak një bisedë tjetër — një të koshutansi ja ki pre arusha krejt dhet.

— More, shum e arusha a ba — ja priti Bardhi. — Atij t'rrapshjani i ki' hi nja n'tëban, n'pik t'ditës.

— Anë? — pyetën të gjithë pothuaj njëzërit.

— Për igball, s'ish kjenë kush preta. Arusha e ba ifarë hallakame e del, pa i hi kuj therrë n'kamë. . .

— Paj, belte, s'a kjenë arushë — shprehu dyshimin Rekë Zhujë.

— Arushë, arushë — nguli këmbë Bala plak.

— More, s'pata me ja pajtë gajlen për gja, po po i drua robëve — tha Bardh Shuku.

Balës ju duk ky rast shumë i përshtatshëm, ndaj dhe tha:

— T'pata m'e pasë edhe u 'i vajzë si Reka, s'pata me u tutë asifije.

— Pej kuj?

— Paj, pej arushave, de?

— Pse?

— Për hatër t'saj, as arushat s'ëm ki'n hangër.

Kosëtarët ja plasën gazit.

Edhe Rekë Zhuji përgiu në gaz:

— Mirë e ke, mirë, Balë.

Sokoli brofi në këmbë. Nuk i pëlqeu kjo mahi e Balës
plak. Priti, madje, që edhe Rekë Zhuji do t'ja kthente
ndryshe.

— I ka pa pluma Bala — e dëgjoji Sokoli babanë e
vet.

U largua së andejmi.

U

largua

së

andejmi. . .

VII

Shakë Zhuji kalonte Zharit të Lulajve, kur e ndaluan dy të Cukajt:

— Ç'po gute kështu, Shako?

— A mos je nisë për...

Ai mendoi një herë vetëm të përshëndetet, pa e zgjatur fort, por pyetja e të dytit, e sidomos mënyra se si ju drejuan ata, e bënë kureshtar dhe u ndal.

— E ka 'i punë, e thash t'i bi prapa — tha Shaka, duke u përpjekur të zbulojë në fytyrat e tyre gjë më tepër se sa pyetja e tyre enigmatike.

Pa një, pa dy, pothuaj njëzërit, të dy të Cukajt i thanë, me keqardhje të shartuar në fytyrë:

— Tiem se t'ki bulldisë 'i e keqe, he atij atje ja t'jefsha t'ligën!

Shakë Zhuji zgurdulloi sytë:

— Hajde për hajr, po u s'ka tie gja, qebesa!

Stepi në të pritur të dëgjojë çfarë të reje do t'i tregonin Cukajt dhe ç'ishte ajo e keqe, që e kishte «bulldisur».

— A perime e ke, a? — u habitën të dy dhe, u duk, u penduan që e hapën, pra, këtë bisedë.

E shikuan tashti ata të dy Shakën me plot habi: a ishte e mundur që ky të mos kishte dëgjuar se ja kanë rrëmbyer të fejuarën!?

Shaka filloi të sjellë në mend gjithçka. Çfarë nuk

mendoi: të keqe mbi të keqe. Por, e kish krejt larg mendsh Begen. Edhe ëndërr nuk do ta besonte se mund t'i ngjajë ajo që vërtet i kish ngjarë.

Cukajt provuan të nisin bisedë tjetër, por Shaka ndërhyri me nervozizëm të dukshëm:

— A po m'kallxoni, rrapsh, ç'a ajo punë qi m'ka bull-disë?

— Shtërgohu mirë, pra, Shakë Zhuji! E mirë s po na vje hiç qi po e tie këta pej goj's sonë...

— Folë, n'kofsh burrë...

— Njari, i shkrelsi, ta ki grabitë nusen...

Shaka mbeti gojëhapur.

Gjersa Cukajt provuan t'ja lehtësojnë këtë grusht me: «Çpejt kanë m'e krua kryet e vet», «Mordja pastë vajtë me ta», «Tryshej ka mej dalë, kapuç me makë»,¹⁾ «Tybe n'ti' ka tejë shnosh»... Shaka mezi pyeti:

— Begen?

— Po.

— Kush? Kur? Ku? Pse? Si? Qysh ashtu?.. Po mahiteni...

Gjithfarë pyetjesh i dolën Shakës nga goja me dëshirë që t'u dëgjojë përgjegjen menjëherë. Pas mundësisë, madje, edhe me një fjalë të vetme, me një shikim. Ndaj edhe, si duket, e bëri konstatimin e fundit se ata mahiteshin, se kjo s'ishte tjetër posë një lojë që ata ja kurdisën, aty për aty, për të bërë një çikë shaka. Por, sapo foli, u bind edhe vetë. Nuk bëhet shaka me të fejuarën. Aty s'ka lojë. As mahi. Sidomos jo kështu si i folën Cukajt.

Ata, duke mos ditur cilës pyetje t'i gjegjen më parë, nuk ju gjegjën asnjëherë.

Shaka pyeti prapë, tani më i frenuar, ndonëse me të vështirë:

— Kush, bre kush? Kush ka guxua me ma grabitë nusen? Njëri nga Cukajt, pa e shikuar në sy, i tha:

— Selman Syka.

Shakës ja mbuloi gjaku fytyrën. Një plogështi e papritur ja kaploi gjymtyrët, tërë fuqinë, sa ju duk se nuk

1) qeleshe me majë

e mbajnë më këmbët. Por shpejt erdhi në vete. Burri që është burrë nuk tregohet i lightë edhe për gjëra shumë më të mëdha që mund t'i ngjajnë në jetë. Aqë më pak për një — pështjellak!

— Kjoftim shnosh, more! — tha Shakë Zhuji me një mburrje të përdhunshme.

— Shnosh kryet, se kapuçja boll! — u përpoq ta inkurajojë njëri nga Cukajt.

— Çpejt ka mej petë ashti n'fyt — shtoi tjetri.

o o o

Shaka u nda prej tyre pa ndërruar aspak hapin, me një shenjë gjakftohësie për burrash. Mirëpo, sa u iku syrit të tyre, u dha vrap këmbëve. Pa arritur mirë te tëbani, thirri:

— O, Balë! Balo! . . Haxhë, Haxho! A jeni aty?

Të dy ja behën më të shpejtë para vëllait të madh.

— Çka a, Shakë?

— Shiloni kuajt, çpejt!

Vetë shkoi e hyri në tëban prej nga nuk vonoi e doli prapë me rrethatore në brez, me një «nagantë» të babës dhe me tri mauzere në duar.

— Ç'a ba, Shako, kallxona, de, 'iherë? — pyetën vëllezërit.

— A i shiluat kualt? — bëri Shaka, si të mos e kish dëgjuar pyetjen e vëllezërve.

Ata kishin për dore tre kuaj dhe u gjegjën.

— Gati jemi, gati. . .

— Hipnju, pra! — thirri Shaka.

Të tre u hypën kuajve.

Gjer më një shenjë kohe, asnjëri nga ata nuk e tha kurrnjë fjalë. Bala e Haxha e panë menjëherë se diç e pamirë kishte ngjarë, se kjo rrugë, e Shaka që u printe me fytyrë të inatosur si kurrë ndonjëherë, e nagantat, e mauzeret — nuk ndillnin kurrnjë të mirë. Por, si ta pyesnin, kur Shaka nuk kish në mend fare të fliste. E këta, si më të rinj, e dëgjonin pa zë. Ishte, fundja mashkulli më

i madh i shtëpisë. Pas vdekjes së papritur të babait të tyre, Shakës i mbeti edhe — zotshtëpillëku.

Dikur Bala mori guxim, ju afrua me kalë të vet kalit të Shakës, dhe e pyeti:

— Ka je nisë, Shako?

— N'Shkrel.

Bala e Haxha pyetën njëzërit:

— N'Shkrel?

— Po, po, n'Shkrel.

— E pse?

Me pak fjalë, Shaka u tregoi vëllezërve atë që dëgjon nga Cukajt.

Kur arritën në Shkrel, i zu terri. Ndalën vrapin e kuajve, zbritën në tokë, i kapën për dore dhe, me çapa të ngadalshëm, pa bërë fare zhurmë, filluan t'i afrohen shtëpisë së shkrelësit, që u kishte marrë nusen e shtëpisë.

Pasi e rrethuan nga tri anët, Shaka briti të madhe në terr:

— O Selman Syka!

Thirrja jehoi të madhe dhe shqeu qetësinë e katundit të rënë në fashë. Heshtje. Kurrfarë të gjegjуре.

Shaka thirri tani edhe më me zë:

— O Selman Syka!

U dëgjuan vetëm të lehura qensh.

Prapë heshtje.

Kur thirri Shaka edhe së treti, nga brenda, thellë, u dëgjua një:

— Hoja!

— Pa del 'iherë, Selmano, del dej tu dera.

— Po kush je ti?

— Del se t'kallxoj kur tëm shihsh... Veç, merre edhe manxerren, se e ka 'i hesap me ty... .

Në tëban të Selman Sukës u fikën dritat. Si me urdhër. Mbretëroi një heshtje e shurdhër. Hingëlluan kuajt. U dëgjua prapë lehja e qenve. Por, jo më zë njeriu.

Të tre vëllezërit i mbanin pushkët gati, në duar.

Ata pritën se mos do të dalë kush te dera, por shumë shpejt u bindën se s'kishte kush në mend ta bëjë këtë.

Katundi — si të terratisej edhe më shumë. Të mbyl-
lejt në vete nga parandjenja e shtërgatës.

U bënë nervozë vëllezërit.

— Del, o Selman Syka! A je burrë, a jo? — briti
prapë Shaka. — Del 'iherë pejt shpellakut t'grave!

Nga tëbani dikush shtiu me pushkë në vend të për-
gjegjes.

Të tre vëllezërit po ashtu, si me urdhër, u dhanë zjarr
pushkëve të veta.

Shtinin të bijtë e Zhuj Colit, por shtinte edhe shtë-
pia e Selman Sykut.

Batare pas batareje.

U ngrit Shkreli në këmbë:

— O, ç'a pushka, more?

— O kush po qet, more?

Dikush tha të madhe në terr:

— T'bit e Zhuj Colit po liftojnë me t'bit e Sykës...

Atëherë krisi Shkreli e thirri të madhe:

— De t'nalet pushka!.. De t'nalet pushka!

Sykajt e Colajt pushuan së shtëni për një çast.

Katundi briti përsëri:

— Kush qet tjetër, na ka n'shpidë kret katudin!

Shaka me vëllezërit nuk shtiu më. Nuk deshti ta
kthejë Shkrelin mbarë kundër vetes. Mirëpo, në të tër-
hequr, thirri edhe një herë në drejtim të tëbanit të të
bijve të Sykës.

— Ruejmu, pra, Selman Syka, ti me gjithë vllazni,
se s'e la pa t'vra!

U
largua
së

andejmi

Me pezëm. Por me mendje — te Zoja. Edhe me vendim: duhet të bisedoj me Zojën. Sa më parë.

T'ja tregoj të gjitha. Fije e për pe.

Se — nuk e do Sokoli Shotën.

Se — kurrë nuk e ka dashur.

Se — nuk do ta dojë kurrë.

Do t'i thotë pastaj: Mos unë kam faj që babai im është miqësuar me babanë e saj — që në djep? E atij i lind vajzë, timit — djalë: unë!

E çfarë duhet të bëjë Sokoli tani?

Se ç'ju kujtua e tha me zë:

«Me gusht vate vapa».

Përnjëherë dëgjoi nga pas:

«Ç'vapë, ore?»

U kthye plot shend. Ishte Zoja. Me buletë.

Buzëqeshën të dy.

Atëherë tha Zoja:

«Për ç'vapë flisje? — Dhe — flet me vete ti?!»

Qeshi Sokoli:

«Kot më shpëtoi, ashtu. Por mendova: ikën më ato kohëra, kur i fejonin fëmijët në djep».

«Ndonjëherë, madje, edhe pa lindë, në bark».

shtoi Zoja.

Të dy u bënë seriozë. Papritmas.

«Dëgjomë, pra, Zojë: Ja ku po ta jap besën se sikur

edhe të bëhet kiameti, të shembet toka e të rrokulliset qielli, ja ku po ta them: UNË NUK E MARR SHOTËN!»

tha Sokoli. Dhe — jehuan bjeshkët: Nuk e marr Shotën! . . Nuk e marr Shotën! . . Nuk e marr Shotën! . .

«Bëhen gjaqet, Sokol. . . Derdhet gjaku».

shtoi Zoja. Dhe bjeshkët prapë jehuan: Derdhet gjaku! . . Derdhet gjaku! . . Derdhet gjaku! . .

U frikësua Zoja nga gëzimi.

U gëzua Sokoli nga frika.

«Dëgjon ti, Zojë, apo jo çfarë them unë? Iku më ajo kohë, Do të lindin Zoja të reja. . .»

«Edhe Sokola të rinj. . .»

«. . . Zoja të reja, edhe Sokola të rinj, mirë thua, e nuk do të fejohen më fëmijët në djep. . .»

«Edhe pa lindë, bile, në bark. . .»

«Edhe pa lindë, bile, në bark, mirë thua. . .»

«I kam frikën gjakut. . .»

tha Zoja.

«Do ta bëjë të veten libri»,

shtoi Sokoli.

«Sa e dua librin!»

thirri Zoja.

«Edhe unë e dua!»

thirri Sokoli. «Por, kam diç tjetër të të them».

«Jo tashti, Sokol, jo»,

nuk pranoi Zoja. Duke e ditur mirë se çfarë kish ndër mend t'i thotë Sokoli. Kapi bulerat dhe desh të ikë.

«Dua të bisedoj me ty, Zojë, dëgjon apo jo?»

tha Sokoli. Ja kapi bulerat.

«Lëshomi bulerat, Sokol, e ti rri ku je, se mund të na shohë kush»,

tha Zoja.

«Prit, pra, ta them vetëm një fjalë në vesh»,
nguli këmbë Sokoli.

«Mirë, de, thuaje, por shpejt»,

u detyrua të pajtohet Zoja.

Sokoli ju afrua dhe, pasi Zoja i afroi veshin, ai i puthi faqen.

«Ik, he dreq!»

bëri Zoja. Dhe — të dy ikën plot gëzim.

Të

dy

ikën

plot

gëzim. . .

VIII

Shkreli u zu me Haxhajt.

U mblodhën pleqtë. Paria e fiseve dhe e Rugovës.
Bënë çmos t'i pajtojnë, të pengojnë gjakderdhjen.
Shaka Zhuji dëgjoi pleq e pari, por — nuk pranoi të
falë gjak.

Shtëpisë së Zhuj Colit i ishte marrë fytyra.

E — fytyra lahet veç me gjak!

Bijtë e Sykës ruhen. Nuk dalin. Pothuaj mbyllen
krejt në shtëpi.

Shaka gjumin nuk e bën gjumë vetëm e vetëm si e
si të ahmerret më parë. Sepse, e di ai mirë: «Ku shko'
shpellaku, shko gjaku!» thotë Rugova.

E gjaku duhej marrë!

Sa më parë.

Ai, sipas traditës së shtëpisë, si i ati, zbritte të shtune
për të shtune në Pejë, për ditë tregu.

I erdhi një të shtunë një rugovas e i tha:

— Shako, e pashë Selman Sykën n'krye t'Zallit.

I vloi gjaku Shakës:

— Kur, bre?

— Qi tash, qe. S'janë pesë dakika.

Pikërisht këtë pritte Shaka. Ta shohë edhe në Pejë,
pa kërkuar besë prej tij, e të zdirgjet me guxim të pafy-
tyrshëm, si të donte t'i thotë Shakës dhe jo vetëm atij,
por edhe gjithë Rugovës: «Ja sa u kam frikën unë bijve
të Zhuj Colit!»

Preku «nagantën» me dorë, sa të bindet se e ka në vend, dhe pa i shkrepur syri fare, u nis në drejtim të Zallit me qëllim të caktuar: ta vrasë posa ta takojë!

Aty, te Ura e Zallit, ishte rëndom pikëpjekja e rugovasve, që vinin ditëve të tregut në Pejë. Aty, qëllonte e takoheshin edhe miq e kushërinj, që ndryshe rrallë e shumë pak u binte të shihen në Rugovë. Aty, po, i dëgjonin edhe të rejat që ngjanin në të trembëdhjetë fshatrat rugovase. Aty takohen e bisedojnë edhe me rrafshjanët.

Te Ura e Zallit e pa Shaka Selmanin. Bisedonte pa një të keqe, me një të rrafshjan. Duke ju afruar, Shaka u përpoq të vërejë në fytyrën e tij, në pamjen, në qëndrimin, në sjelljet ndonjë shenjë pasigurie për ekzistencën e tij, ndonjë nervozizëm së paku diç që do të mund ta vërente çdokush se ai është fajtor, se i ka rrëmbyer të fejuarën tjetrit, se e ka fyer atë dhe shtëpinë e fisin e tij. Dhe se — frikësohet tani. Nevoja e madhe, e pashmangshme, e ka detyruar që zbresë në qytet. I sigurt se aty do të jetë, atë ditë, si çdo ditë tjetër tregu, edhe Shaka, në mos edhe dy vëllezërit e tij.

Nuk vërejti asgjë. Selmani nuk jepte kurrfarë shenje se i ka kujt gjë borxh. Jo. Asnjëherë, madje, nuk i ndau sytë nga bashkëbiseduesi. Jo. As nuk vodhi me sy, së paku. Jo. Ndaj — nuk e vërejti Shakën që ju afrua krejtësisht, gjersa thirri:

— O Selman Syka, pa kthemu me ftyrë!

Rrafshjani u zbraps me të shpejtë. Selmani, sapo dëgjoi fjalët e Shakës, edhe pa e parë në fytyrë, u zbeh. u shtang dhe provoi, sa mundi më shpejt, ta çojë dorën nga revolja që e mbante në shokë, por dëgjoi vetëm:

— Qe, e prita edhe qe dakik!

— Dhe — të shtënat e «nagantës» që e qëlluan në trup...

Selman Syka ra përtokë, pa shenja jete.

Rrafshjani desh të belbëzojë diç, por Shaka, atij dhe të tjerëve që u kthyen sapo dëgjuan krismat, u briti, me revole në dorë:

— Mos t'luen kush me krye!

Hodhi një facoletë, shpejt e shpejt, mbi të vrrarin,

gjuajti shallin, plisin e futi nën sjetull dhe u dha këmbëve sa mundi, kaloi Urën e Zallit, doli në Kapeshnicë e, kah Xhamia e kuqe, ju vërsul Zatrave përpjetë.

Kot vrapuan gjindarmët pas tij...

o o o

Begen e Deli Nikqit të Rijekës së Allagës e gjeti tani e zezë e madhe, mbeti edhe pa këtë burrë. Dy vëllezërit e mëdhenj të Selmanit — Beka e Rama — i kishin gratë e veta, kështu që kurrsesi nuk mund ta kthenin këtë për vete, që të mos u dalë shtëpia.

Begeja, e cila nuk jetoi as pesë gjashtë muaj me burrë, i preu flokët e gjatë të vajzërisë e nusërisë së shkurtër, veshi tirq e hërkë, e mbështolli shallin rreth plisit në krye e rreth qafe, u shndërrua e u bë krejt «tevdil», «mashkull» — dhe kurrë më nuk u martua.

Erdhi një ditë i ati, Deli Nikqi, i mblodhi ato pak rraqe të saj, e ngarkoi në kalë dhe e ktheu në Rijekë të Allagës, në shtëpi të vet.

Shake Zhuj kish dalë kaçak e nuk kthehej në shtëpi. Bala e Haxha, vëllezërit e tij më të rinj, tani ruheshin nga të bijtë e Sykës.

Nuk vonoi e u hap lajmi nëpër Rrugovë, u fol te Ura e Zallit në Pejë:

— Bekës Syka i Shkrelit me të vëllanë, Ramën, e zunë dhe e vranë Shakë Zhujin e Haxhe.

U mbyll tani shtëpia e bijve të Sykës.

E bijtë e Zhuj Colit, vëllezërit e Shakës — Bala e Haxha — gjumin gjumë s'e bënin: si e si t'i vrasin ata që ua rrëmbyen bijën e shtëpisë dhe ua vranë vëllaun e madh.

Kushedi sa herë u dolën në pritë.

I ruajtën e i ndoqën ditën e natën.

Mbeti plang e shtëpi, në Haxhaj e në Shkrel, shkret! Toka pa punuar. Bagëtia pa ushqyer. Livadhet pa kositur.

Haxhajt nuk kishin kohë për plang e për shtëpi: donin të hakmerren!

Shkrelit nuk guxonte të mendojë për plang e shtëpi:
i druante — hakmarrjes!

U hap, por, lajmi te Ura e Zallit e në Rugovë:

— Bala e vrau e e la n'vet Bekë Sykën!

Tashti Bala me të vëllanë u mbyllën në shtëpi.

Dy vjet rresht u ruajtën nga hakmarrja e Shkrelit.
Një ditë, megjithatë, përkundër kujdesit të madh e sigurisë që e kishin zhvilluar hollësisht, Ramë Syka ua zuri pritën dhe — i vrau të dy.

Nga frika se tashti do t'i hakmerreshin Haxhajt, Rama mori malin, kaloi disi kufirin, jetoi një kohë në Shqipëri, ashtu u fol nëpër Rugovë, tha dikush se edhe ka shkruar së andejmi, se është shëndoshë e mirë dhe pa therrë në këmbë; pastaj edhe nga Shqipëria iku e doli në Itali, ku, nuk vonoi shumë e u dëgjua lajmi për vdekjen e tij.

U shua kështu edhe mashkulli i fundit i shtëpisë së Sykës së Shkrelit.

U shua rodi i tyre.

E në shtëpinë e Zhuj Colit, pranë varrit të t'et, u hapën edhe tri varre të djemve të tij.

Mbeti shtëpia e tij në duar të dy-tri grave të shkru-mosura dhe të një fëmije: REKËS...

Në të ngrysur:

Sokoli e Zoja u takuan edhe një herë.

Vetëm.

Kalimthi.

Sokoli: Zojë!

Zoja: Urdhëro, Sokol.

Sokoli: E di...

Zoja: E di...

Sokoli: Çfarë di!?

Zoja: Atë që di edhe ti...

Sokoli: E di se... të dua?

Zoja: Edhe unë ty, Sokol!

Sokoli: Ja, pra, pikërisht këtë doja të bisedoj me ty.

Zoja: E kam ditur, edhe pa ma thanë...

I thanë njëri-tjetrit dhe u puthën me zemra.

U

puthën

me

zemra...

IX

Në Lug të Dashës janë tubuar barinj e baresha, kanë zënë vend në flladin e qetinave dhe bisedë e parë e e fundit bëhet vetëm e vetëm rreth Zojës e Sokolit. Por, edhe rreth — Shotës.

Shota gjendej mes tyre, e vrejtur, e heshtur, me sy të ulur, por e mbushur mllef, plot pezëm, nervozizëm. Megjithatë, inati nuk e linte ta shfaqte këtë para barinjve e bareshave. Me ngathtësi të madhe rropatej të duket sa më indiferente. Madje, merrte pjesë edhe vetë në bisedat që zhvilloheshin për dy të dashëruarit, si të mos ish fjala për të fejuarin e saj. Herë-herë madje përpiqej edhe të dukej kinse e gëzuar pse shpëtoi nga Sokoli, i cili as që e ka merituar një vajzë si Shotën, edhe është bërë mirë, bile, që e ka hequr qafe dhe nuk do ta humbasë tërë jetën me një të atillë, i cili vetëm kërkon bela dhe kthehet pas çdo femre.

Të tjerët, ndonëse rezervoheshin një çikë për punë të Shotës së pranishme, kishin vetëm fjalë miradie për dy të rinjtë, për hapin e tyre, që e lakmonin me të madhe. Edhe për guximin: të shkelin pa frikë ndonjë nga ato zakone, që gjithmonë na kanë lënë prapa, na kanë pjellë grindje e vrasje, kanë krijuar familje të palumtura gjatë tërë jetës. . .

Sokoli ja bëri si burrat.

I lumtë edhe Zojës, se edhe ajo qiti pushkë e nuk u mahit.

Ashtu duhet.

Ka shokë, ka, edhe Sokoli.

Edhe shoqe Zoja.

Jo vetëm në Haxhaj.

Natyrisht.

Veç sa s'u ka dalë tymi.

Do t'u dalë, do t'u dalë.

Edhe do të bëhet mirë.

Mirë, sigurisht.

— Po, po, veç do t'bahen edhe do vrasa — ndërhyri jo pa zemërligësi Shota.

— De t'bahen, valla, beli! — tha Shpendi, që po ashtu i kish shumë lakmi asaj që bëri Sokoli. Fundja, edhe atë e pritte po ajo rrugë, sepse edhe vetë ishte në po atë gjendje. — Do t'bahen se s'ka dasëm pa mish, le qi s'bahen. e di mirë, se ka shkua ma ai vakt e tryshej tash piqet kollomoqi...

— Po lidhena, pra, me kusht se s'e le pa i vra ai i Pasbjeshe, të dy, edhe ata, edhe ata — tha Shota, duke mos dashur as t'u përmendë emrat Zojës e Sokolit.

— A kishe m'u gëzua? — pyeti Çela.

— S'ka dert hiç, jo.

— Përzo' po drua se përtime kish me t'u bushkë qejfi me ba e mej vra — tha Shpendi.

— S'ma ba zebra, pse po thua, Shpend?

— Pse vet.

— O, lafshu n'zhir ti, aty ku je, a tjeve?

Shpendi, në vend të përgjegjes, ja mori me ironi të madhe një kënge, duke dredhur zërin gjer në grimasë:

*«Lumja u' jaran ka e kam,
nëntogerin kapetan,
qi e vesh setrën pi mitan,
pi mitan po veshka setër —
Ta la kta, ta za — 'i tjetër»*

Pasi e la këngën. Shota ja bëri:
— Si thmija! Po ka po çpotit, hupte zo' farën?
— U a, gëzofte zebra?
— Ti, ti, Shpend, ç'po m'çpotit?
— Paj, veç po bajmë llaf, de — tha Çela.
— Mos e tier aq holl edhe ti, Shotë — tha Raba. —
Po, hajt, kapne 'i katkë!). . . A e di ata: «N'qafë t'syлахit
do t'baj — Pej gjinie kurr s't'daj»?

— Pse s'po këto ti, Rabë?
— Po m'dhep i' dhopallë.

Disa përginë në gaz.

— Po a ora e ligë po t'dërmo m'e gërzhatë, a? —
provoi ta davarisë gazin, që mund ta fyente Shotën, Çela.

— Çplou, çplou, Rabë! — tha Shota me pezëm.

— Po ti the. . .

— Mos lyp bele, Rabë!

— Ahi, Shotë!

— Mos kuvet! A tieve?

Çela ndërhyri:

— Mos u zeni, de.

— Hej, po mot i fshirë na ka marrë — bëri Shpendi.

— A po m'duket, a po m'bajnë vesht: dikush qi tu a
zë n'teneqe — tha Gjyka.

Atë çast u duk tufa e zhenve të Rekë Zhujit, të cilat
i sillte rëndom në kullosë Zoja.

I pari i vërejti Çela dhe përnjëherë thirri:

— Qe dhet e Zoj's!

Të gjithë pritën, si zakonisht, të shohin pas tyre Zo-
jën, por kur panë vetëm Vaken, edhe një herë ndjenë një
mall për largimin e saj. Ishte kjo edhe një dëshmi e re se
aty, në Lug të Dashës, me tufën, nuk do ta shihnin më
Zojën. As Sokolin.

Shota, sapo e pa, brofi në këmbë:

— Ai — ih, ç'm'u paskan çkepë dhet. Po shkoj e poj
bledh.

Iku me vrap.

1) kangë

2) këndon

Barinjhtë e bareshat i dolën Vakes përpara:

— A muj erdhe, dada Vake? — i thanë.

— Po, po, kadalë-kadale.

— A po do me tejë me në, a t'i kqyrim na? — i tha Çela.

— Valla, Reka m'tha: leja dikuj.. Po t'i la ty, pra, Çelë. He?

— Hiç mos ke kasavet për to — tha Çela. — Shko, ti, dada Vake, shko se s'ke ge.

As Vakja, as barinjhtë, as bareshat nuk e morën në gojë punën e Zojës. Ishte kjo një heshtje e çuditshme e emrit të saj, ndonëse të gjithë e kishin majë buzësh, por kurrsesi nuk e shqiptonin dot.

Vakes, padashur, i shpëtoi dufi:

— Ja' petë godare.¹⁾ Shkova. Ma ba hallal, Çelë.

— Mos ja le namit, obu, dada Vake — i tha Çela dhe e përcollën të gjithë gjer në një shenjë vendi.

Kur shkoi ajo, Gjyka me të shpejtë thirri Shotën dhe i tha:

— Erdh dada Vake e pëveti: «Ku a Shota?» «Ktej, ktej a dikah, i thamë.» «Po pse, dada Vake, ç'po t'duhet?» «Paj, tha, s'di a m'dig'jo mej lanë dhet me m'i kullotë, se Shota a ma e mira çobaneshë e ma e mira çikë, qi s'ja gje shogën edhe nja, e dua for'...»

— Mos rrej, Gjykë! — briti Shota, e skuqur në fytyrë.

— Qe, pëveti t'tanë, këtu tek janë. Pëveti, de...

— T'di u ty, Gjyko!

— Tha: E ka 'i fjalë me Shotën...

— Kjofsh qyqe!

— Pa mahi e ka'. S'po shegaritena.

— Mej ma, Gjykë, e mos kuvet!

Të tjerët prapë përginë në gaz. Shota e kishte shumë të qartë pozitën e saj, aspak të lakmueshme në atë rreth. Ajo provonte gjithsesi të shkrihej me ata, të qeshte kur qeshnin, të luante kur luanin, të mahitej kur mahiteshin. Edhe ajo do të dëshironte të aprovojë ndonjë rast të ngjashëm me atë të Zojës e Sokolit. Ishte edhe ajo e

1) kam mbetur ngushtë

re. Edhe ajo do të dinte të dashurojë, si Zoja. Edhe të veprojë pikërisht ashtu si veproi ajo. Mirëpo, si ta apro-vonte këtë rast, kur ishte fjala drejtpërdrejt për të fejuar-in e saj. E Shota nuk shikoi maskull tjetër. Asnjë nuk i mbushte syrin më shumë se pikërisht ai, i fejuari i saj, Sokoli. Ishte kjo një ko incidencë e rallë: e fejuar në djep për Sokolin dhe, deshti fati, i doli i fejuari më i mirë se asnjë tjetër. Ndaj edhe e dashuroi me zemër. E priti dhe e përcolli gjithëherë me kënaqësi. Përkundër ftohtësisë së tij të dukshme për te. Edhe interesimit të tij gjithnjë e më të madh për Zojën. E tani kërkojnë që edhe Shota të mos i japë pesë para për atë punë. Kot përpiquej të davarisë pezmin, fatkeqësinë, pse fatin e saj tani e gë-zonte tjetra. E shokët dhe shoqet e saj tani bëjnë shaka me te, mahiten, tallen, të thuash. E fyejnë me Shotën! E ta përqeshë? A thua se gjendja e saj është fort më e mi-rë. Si të mos e prite edhe atë, ndoshta, jo më larg se nesër, e njëjta gjë. Pastaj Raba. Çfarë do Raba me ato thum-ba të saj? Me ato pyetje, kinse si shoqe e mirë? Apo me porosinë e saj për t'i kënduar. Vega e shtrembër! Se më Shpendi! More, atij që ajo i jep më shumë djathë se bukë! Hallall i qoftë Çelës! I vetmi, sa duket, ka një mi-rëkuptim ndaj Shotës. Provon, së paku, të mos ndezë zjarr. E çfarë do të mund të bënte tjetër? Hallall i qoftë edhe për kaqë! I kujdesshëm, bre vëlla. Shkurt: më i miri! Bile-bile, po ta shikosh punën hollë e hollë, Çela është, në çdo pikëpamje, më i miri. . .

— Pse po idhnohe, Shotë? — ja bëri Çela me mirësi.
— S'ke pse m'u idhnua. Çka ke ti me dadën Vake?

— Kurr gjja, m'sa ti.

— Ani, pse po idhnohe badihava?

— Po idhnohena n'Gjykën.

— Paj, po shegaret, de, me ty — i thanë.

— S'dua m'u shegarë me mua. S'ja' ba u për m'u shegaritë me mua.

U mërdhez. U thartua. Ju dridh një çikë çipi i bu-zës së majtë, pastaj edhe krejt shtati dhe, përnjëherë, filloi të qajë, i plasi vaji.

— Pse m'u shegaritë me mua. . . S'dua. . . S'ja ba për

m'u shegaritë — tha me lot për faqe e me zë të dridhur, u ngrit dhe, me të mërmëruara, u largua me vrap s'andajmi.

— Pse p'e gucni, obu — tha Çela, i cili u ngrit edhe vetë pas Shotës. — A s'po shihni se a me rrebe.!)

U nis pas saj. Deshi ta ndalë, ta ngushëllojë dhe përsëri ta kthejë ndër barinjte e bareshat, duke i premtuar se askush më nuk do të guxojë t'ja thotë asnjë fjalë të keqe.

Thirri:

— Shoto! O, Shotjo! Dalu i herë, obu, dalu! Ku po shko' ashtu?

Shota rendte me të dënesura e duke mërmëruar gjithnjë e më zëshëm. Çela u detyrua edhe vetë të shpejtojë hapat, po deshti ta zërë.

— Shoto!. . O, Shotë! Prit, de.

— Ik, Çelë — ja bëri ajo, kur e pa se i vinte me këmbëngulje prapa.

— Dalu 'i dakik, de!

— Ik, Çelë, mos m'hajde prapa — tha ajo duke qarë.

Tha dhe ju frikësua vetë këtyre fjalëve.

U ndal një çast, hëpërhë, kthei kokën: pa Çelën që i afrohej gjithnjë e pastaj përnjëherë edhe barinjte e bareshat, atje larg, që kishin mbetë në vend dhe vetëm ndonjëri syresh shikonte në drejtim të saj. U dha këmbëve përsëri, sa mundi. Tani edhe më me fuqi. Të ikë nga shkimi i tyre. Të mos e shohin më fare. Me një vendim: të mos kthehet më në mesin e tyre. Dhe- të mos dalë kurrë më në Lug të Dashës.

Ngarendi. Por, për çudi, me një ndjenjë të re, që e habiti: curroi veshët të dëgjojë hapat pas saj. Hapat e Çelës. Filloi të shkelë më lehtë, që t'i dëgjojë, pa kthyer kokën prapa. I erdhi mirë, padashur, për interesimin që tregonte Çela, më i miri ndër të gjithë, për te. Të mos e lërë vetëm. Ja, të gjithë u tallën me te, asnjëri nuk mbeti pa e shpotitur dhe vetëm Çelës i ra në mend ta ndalë e të mos e lërë të qajë.

1) është me vese, me teke

Një çast, por vetëm një, ju bë se edhe ai ishte kthyer. Nuk vraponte më pas saj. Por, sa u gëzua kur dëgjoi:

— Shotë!.. O, Shotjo!..

Ndjenja të reja u dhanë hov këmbëve, që u lëshuan në vrap edhe më të lehtë, tani disi si në të lojtur. Lotët nuk i shkonin më. e vetëm herë pas herë ja dridhte shtatin ndonjë e dënesur.

Ndjeu zhaurimën e gjetheve. Edhe filladin e qetinave, nëpër të cilat nisi të dredhojë e të bëjë leqe, por gjithnjë në droe e kujdes të mos u ikë syvet dhe veshëvet të Çelës. Ca emocione të panjohura filluan ta miklojnë.

E pushtoi një kureshti; a do t'i vijë Çela prapa? Pa dashje ndjeu se e pëlqeu ardhjen e tij, edhe pse ajo e bënte të frikësohet. Gjithnjë e më shumë bindej se po i zgjohej një epush i fshehtë, një dëshirë të qëndrojë, vetëm për vetëm, shumë larg barinjve e bareshave, larg katundit e njerëzve, midis qetinave të larta, në zhaurimën e gjethëve dhe filladin e këndshëm — vetëm për vetëm me Çelën.

E kapluar me mendime të këtilla të drojtura e të ëmbla. e mbushur frymë nga vrapi, me dënesje tanimë të fashitur, ajo harroi për pak të përgjojë hapat prapa ane u trakesua se mos nuk do ta gjejë më Çela nëpër ato shkurre e driza, ndaj dhe briti mjaft të madhe, por jo edhe për ta dëgjuar të tjerët:

— Ik, Çelë, ik!.. Mos m'hajde prapa...

Sa u gëzua, kur dëgjoi thellë diku pas:

— Pritëm, de, Shotë!..

Më kot u përpoq ajo ta mblidhte veten e ta davarisë atë shtytje, atë zgjim epushi në ndijat e saj të fjetura. E joshi me zemër. E dëshiroi me shpirt. Do gurra të ëmbla filluan të rrjedhin nëpër gjymtyrë të saj.

Shkeli rëndë me këmbë gjethet e rëna e të thata të shtëgut në të cilin gjendej, me qëllim që ta dëgjojë Çela. të dijë në ç'vend është dhe t'i afrohet. E priti aty, e kur e dëgjoi afër, rendi edhe pak, pastaj gjeti një vend shumë të përshtatshëm, të mëshefur, ku nuk do të mund t'i shifte askush dhe, kur i erdhi Çela krejt afër, ajo u shtir kinse zuri në thua dhe ra me një «britmë» të dhimshme:

— Qyqja u, u rrxova!

Çela, i mbushur frymë, ja mbërriti me hopa para saj, provoi t'i ndihmojë të ngrihet, duke e pyetur me dhimsuri:

— A mos u vrave, Shotë?

Ajo vetëm u drejtua, por nuk u ngrit në këmbë. Filloi të qajë e të dënesë para Çelës. U habit edhe vetë sa mirë ditka t'i nxjerrë lotët edhe pa kurrfarë arsye. Sepse tani, ç'është e vërteta, Shotës as që i kujtohej më shakaja që i bënë shokët e shoqet, edhe motivi i ikjes së saj këtej, kaq thellë, në mal, edhe arsyeja pse filloi të qajë. E dinte vetëm se tani këta lot i nxori për ta qëlluar Çelën në pikën më të dobët. Se — ishte e sigurt që Çela nuk mund të qëndrojë indiferent para lotëve të askujt, e jo më të Shotës, ndaj së cilës ai ishte i kujdesshëm, më i kujdesshmi dhe më i miri nga të gjithë, mendoj ajo.

Çela u ul afër saj:

— Mos kjaj, Shotë, lé obu, mos ja le namin.

Ajo filloi të qajë edhe më shumë.

— Po a Gjykës po i idhnohe, a? Hajt, obu!

Pa e shikuar në sy, por me një kënaqësi për lojën që luante, i gjegji me të dënesura:

— Unë s'ja' vajzë m'u shegaritë me mua çifti i Gjykës.

— Paj, u mahit, de.

— Jo, po, u s'ja' aso vajze...

— S'je, s'je.

— U ja, m'e mirë se Gjyka.

— Je.

— Edhe m'e mirë se Raba.

— Je.

— N'daç m'e dijtë tamon, une ja' edhe m'e mirë se

Zoja.

Çela heshti. Këtu e zuri ngushtë. Ai do të pranonte t'ja bëjë qejfin se është më e mirë edhe se çdo vajzë tjetër e katundit, edhe e Rugovës krejt, madje edhe sikur të mos ishte e vërtetë kjo, por se ç'e ndaloi t'ja bëjë qejfin se është edhe më e mirë se Zoja! E pa ajo menjëherë se ky nuk pajtohej. Dhe — u pezmatua! Pse të mos jetë ajo

edhe më e mirë se Zoja? Pse hesht Çela? Mos edhe ky e ka dashur, ndoshta, tinëzisht?

— E mirë je, Shotë, e mirë — ja bëri dikur Çela, pa dashur ta lëndojë atë fare, por edhe pa e cënuar aspak dashamirësinë e thellë që ushqente për Zojën.

— Kush a Zoja?

— Paj, hiq Zojës, de. Ç'po t'duhet?

— Shtathetë herë ja' m'e mirë se ajo.

Harroi të qajë krejt. Pezmi për rivalitetin e Zojës me dëshirën që ta mposhtë atë para Çelës dhe t'ja pohojë ai këtë gjithsesi, i flaku krejtësisht ankthin dhe lotët.

Çela vështronte sytë e saj. Edhe buzët. Provoi të ngrihej:

— Hajde, Shotë, hajde po kthehena.

Harroi përnjëherë Zojën. U frikësua nga mundësia që t'i ikën Çela. Ndaj, vetiu, i shkuan duart dhe e ndalën:

— Jo, Çelë! Rri!

Pastaj, për ta zbutur këtë dhe duke e përpirë me vështrim, shtoi:

— S'dua me shkuar te ata...

— Po shkoj, pra, une... Se... — bëri Çela dhe desh t'i thotë se ata mund të mendojnë gjithçka, e mund t'u nxjerrin fjalë, e mund të thonë kështu ose ashtu. E pse — pa nevojë? Kot!

Kot? U habit edhe Çela. Jo pa të dridhura i fluturuan nëpër mend të gjitha fjalët e Shotës. Edhe largimi i saj që joste. Edhe ulja e saj pikërisht në atë vend. Edhe vështrimi i syve të saj. I çuditshëm. Tjetër për tjetër nga ai i rëndomtë. Edhe kapja e saj të mos e lërë të ikën...

— Çka: se...? — tha ajo.

— Çka: çka se...? — u habit Çela nga kjo pyetje.

— The: Po shkoj, pra, unë. Se... Çka se...?

— He! Se... paj... se na she' kush, Shotë.

— Ani çka?

— Paj... u shko medja...

— Mos kuvet, obu. Po ku po je n'dert. Kush jau pshel gojën hallkut. Fjalët e hallkut e birat e gardhit, a di qysh thonë...?

— Ç'po flet kështu, Shotjo?

Shota nisi të marrë frymë më shpejt. Edhe Çela u shqetësua. Pak e nga pak, ai e pa se Shota i ishte afruar krejt për shtat. Thuj ishte ngjitur për te. Se — ndjeu mirë flakën e shtatit të saj në të vetin. Edhe frymëmarrjen e saj pranë faqeve të veta. E pa me ëndje: sytë e saj të përlotur dukeshin tani si të mekur dhe mbanin një shkëlqim të çuditshëm. Nuk e kish parë ndonjëherë tjetër ai këtë lloj shkëlqimi në sytë e femrës. Në sytë e Shotës.

Ajo e përpinte me vështrim të dehur nga ndjenja shpërthyes e pshi dhe me një zë të ndryshuar, të panjohur, tha:

— Folë, Çelë, thuej qi s'ja' m'e mirë se Zoja... Folë... Thuej...

Përnjëherë ja kapi të dy duart.

— Hë, Çelë... Folë... Thuej... A s'ja' m'e mirë?...

Çela u zbeh. Kurrë nuk e kish menduar këtë me Shotën. Kurrë nuk e kish parë kështu, të këtillë, si në këtë çast. Mendime të ndryshme e plakosën. I mbajti duart në duart e saj pa vetëdije, thuj me të rrëqethura, se gjithshka i kishte ndodhur befas, ndonëse me ëndje që vinin duke u zgjuar.

Ajo ja shtrëngoi duart edhe më fort:

— He, Çelë... Folë...

Çelës i shpërtheu një mërmëritje e paqartë fjalësh, që e kishin burimin në duart, në shtatin e ndezur, në sytë përpis... Shumë shpejt e humbi torruan. Tashti, vërtet, me gjithë mend, Shota ju duk edhe më e mirë se Zoja. Edhe më tepër: më e bukur se ajo. Shota ju duk vajza më e bukur që kish parë gjer atë çast. Te asnjëra nuk e kish parë kurrë atë shkëlqim të syve të saj, sy që dall-disin, që të bëjnë të luash mendësh.

— Folë, a ja' m'e mirë? — bëri ajo, kur ndjeu se duart e tij filluan të rëndojnë. Madje edhe t'i luajnë gishtërinjtë.

Çela gjegji pa mejtuar:

— Po, Shotë, po. Je! Je, je!

— Po do me m'mashtrua — bëri ajo dhe, ashtu si ishte, ra e u shtri përtokë. Në atë lëvizje ju hap gryka e këmishës në parzma. E Çela mbeti gojëhapur nga ajo bardhësi që i vërshoi sytë...

— Je, Shotë, je — i tha Çela dhe sapo u bë gati të hidhej pranë saj, ajo brofi në këmbë dhe u bë gati të ikë, duke mbërthyer komçat e këmishës, në qoftë se Çela provon të bëhet i pahajr.

— Largomu, Çelë! Mos luej!

Ai u habit:

— Ç'a tash, Shotë?

— Blidhi mett...

— Ç'e mira t'gjet?

— Kurrgja, jo...

— Ugju... Shotë... Shotjo...

Shota u ul. Çela kërceu e rroku dhe u ul afër saj. Ajo i kapi të dy duart dhe i tha:

— Dig'jo, Çelë: dua me ma dhanë ni besë qi s'i kall-xo kuj...

— S'ja budallë... Mos ki kasavet, Shotë...

— Edhe 'i fjalë e ka': me ma dhanë edhe ni besë.

— Jo nja, por shtathetë e nja, Shotë...

— Me ma dhanë ni besë qi s'e le pa jau ba doj t'keqe atyne...

— Kuj?

— E di vet.

— Kuj, Shotë?

— Zojës... edhe Sokolit.

Çela tanimë ishte nën pushtetin e plotë të shqiseve të veta e të saj. Ai nuk ishte në gjendje më të gjykojë fare. Çfarëdo t'i kish kërkuar atë çast Shota, ai do t'ja plotësonte. Do t'i jepte fjalën se do ta bëjë.

I shpëtoi edhe:

— Kuj? Kuj?

Pasi ju përgjegj ajo prapë:

— Zojës... edhe Sokolit.

Ai mundi të lëshojë vetëm edhe një:

— E pse?

E kur i tha ajo:

— Q'ashtu...

Çela rrëmbimthi e përqafoi...

Vendin e kosëtarëve e zunë të nesërmen gratë e vajzat.

U veshën ç'kishin më të mirë: fustana me rrgjatë, fa-coleta me thekë a fesa me plot para, çorapë me kokrra, opinga me dredha.

Flokët të gjatë, të lëshuar.

Ar e argjend nëpër parzma, groshatare.

Kostume të shkruara.

E me fëmijë në djepa, në hije.

Gratë rrotullonin «otkosa», bënin zavale, mandej na-viq.

Edhe Zoja ish me ato.

Këndonin.

Ngacmonin njëra-tjetrën.

Më së shumti: Zojën.

Ajo kish fustanin më të bukur.

Ajo kish shtatin më të bukur.

Ajo kish sytë më të bukur.

«Shihnje Zojën, shihnje!»

thoshin gratë ndër vete.

«Krejt tevdil na a ba».

«Si me kjenë sheherjane».

«Si ato çikat me shkollë».

«Boll e meçme a».

«Valla shoqen s'ja gje as n'shehër t'Pejës»...

Zoja shtirej kinse nuk dëgjonte gjë.

Në mend kishte vetëm — Sokolin.

Edhe takimin me te: «E di se... të dua?»

Por, kur gratë filluan ta ngacmojnë edhe për atë të

Pasbjeshkës, për të fejuarin e saj në djep, se është i kë-
tillë e është i atillë, se lum ai që i ka rënë kjo vajzë hisë,
se paska le me yll në ballë, se ata të Pasbjeshkës i duan
gratë shumë... Zoja mori një buler dhe u tha: .

«Po shkoj të mbush ujë».

Dhe u nis për ujë.

Dhe

u

nis

për

ujë...

X

Cufa i Dugajevës i kish vënë vetes për detyrë të bëjë çmos, të mos kursejë kurrfarë munda, e të mos lejojë të marrin fjalën armët, të derdhej gjaku për shkak të martesës së Sokolit me Zojën.

Pasi ja doli shumë mirë me Rekë Zhujin dhe gjeti menjëherë njeriun që do ta ftonte mikun e tij të Pasbjeshkës për bisedë, Cufa mori Bardh Shukun dhe bashkë me te shkoi te i ati i Shotës, Kamer Haxha.

Ish ky burrë nga të gjashtëdhjetat, një nga ata që kurrë nuk i kish dëgjuar kush fjalë të keqe. Kish mjaft miq, mjaft dashmirë. Mirë e më së miri kish shkuar gjithmonë me shtëpinë e Bardh Shukut. Edhe i ati, Haxha, kish qenë mik i ngushtë me Shukun. E miqësia duhej forcuar edhe më. Të lidhej. Ndaj edhe, sapo i lindi Shota, e Bardhit Sokoli — ja dha menjëherë. Fjalë të qoftë i tha, prej meje e prej zotit. Edhe paçim ymër e i martofshim. . .

o o o

E pa shpesh Kamer Haxha, me sytë e mendjes, martesën e së bijës me të birin e Bardh Shukut. . .

Krisin pushkët në Haxhaj: Tak! Tuk!

Ç'a kjo pushkë, more? pyet katundi.

Sokoli i Bardh Shukut merr nuse t'binë e Kamer Haxh's, Shotën!

O, për hajr! Për hajr, more!

Qet edhe katundi pushkë. Vijnë dasmorët. Njëqind dasmorë. Veshur me tirq me dymbëdhjetë fije gajtan, me mintana zhguni, me qyllaha deveje, me shalla të bardhë, patiskë, 5-kutësh, çorapë me pej të punuar me sixhim të bardhë e me dredha. Pastaj: shoka Shkodre në breza, qys-tekë me boça edhe orë. Allti Karadaku me dollap në shokë.¹⁾ Pushkë të gjata. «Martina.»

Këngëtarët këndojnë këngë malsorçe. Dëgjohet defi e tupani, surla e pizga.

Magjetore e akçi, kafexhi e asish që kanë për detyrë të presin e të përcjellin: ti do të flasësh me daijë të dheut, ti do t'u qesësh duhan, ti do të shkepësh kafe, ti do të japësh ujë, ti do të krahishtosh opingat. . .

Hanë dasmorët bukë e djath, e mazë të zier. e pite me tëlyen në shtëpi të Bardh Shukut, i cili pret kije e dhen, bluan ca karrica²⁾ drithë e harxhohet të madhe për këte gazmend.

Të gjithë çohen.

Sa dalin nga t'ëbani, fillon kënga malsorçe. Edhe dajreja. Kërcet pushka që nuk pushon gjithë rrugës. Pushka për nusen e Sokol Bardhit. Pushka për bijën e Kamer Haxhës. Pushka për miqësi edhe më të ngushtë të këtyre dy miqve.

I dëgjon Kamer Haxha pushkët, edhe këngët malsorçe, edhe lojën «okolla», dorë për dore, edhe dajret. Gëzohet Kamber Haxha, që pati ymër ta presë edhe këtë çast.

— Muleni³⁾ tash e mos u habitni! thërret ai me të madhe. — Gjithsecili e keni vendin e caktuar e mos u habitni të na bëni qerpaze. Shikoni të mos ju humbasin ullarët e kuajve.

Dy «bushtullukxhinj» nisen përpara. I pret dhe i fut

1) brez

2) një lloj enë

3) shpejtoni

brendë. Hyn pastaj edhe «gjeveri»,¹⁾ të nxjerrë nusen. Hyn ndër gra. Ato ndahen më dy anë, e ai shkon te nusja. Te Shota. Ajo është e veshur me këpucë e çorapë të mira, me këmishë të kuqe, me fustan të madh patiske, dy mbëdhjetë kutësh, me shpellak t'prapmë, të mirë, plot gishtërinjtë myhyrë, plot gjoksin rrgjate me kopçe serme e groshatarë, me shami të kuqe në krye. Fytyrën mbuluar.

Ja merr Shota dorën «gjeverit», ja shtje një unazë në gisht, edhe e sjell tri herë në anë të djathtë, e pastaj bën një hap. Ai pastaj hudh mbi nusen e mbi gratë kopçe e sheqera dhe del e shkon ndër krushq.

Sapo e shohin, të gjithë ngrihen.

Kamer Haxha ja lidh bajraktarit në maje të bajraktut një këmishë, një shokë edhe një mollë, si mollë ari. Edhe kuajve të «sejsonës», që bartin çejzin,²⁾ ua lidh nga një rubë në jelë.

E shoqëron Kamer Haxha më një anë, e Gala në tjetrën, Shotën, nusen. Me duvak të kuq në krye.

Kali i bardhë i shalës, «kali i nuses», e pret gati.

E hypin në te.

Qan Shota të vogël. Nga gëzimi.

Qanë Gala, të vogël. Nga gëzimi.

Qan Kamer Haxha, Pa lot. Nga gëzimi.

Ju kjoftë udh' e hajrit!

Nisen krushqit e jehon përnjëherë kënga malsorçe, dajreja.

Fillon pushka. Bëjnë gara cili mund tjetrin.

Qet edhe Kamer Haxha me pushkë dhe i dëshiron rrugë të mbarë edhe fat në jetë së bijës, që e lidhi me ngushtë miqësinë e tij me shtëpinë e Bardh Shikut. . .

o o o

Cufë Dugajevën e Bardh Shukun i priti Kamer Haxha, bashkë me të birin, Rexhepin, para tëbanit.

1) një i afërm i dhëndrrit

2) paja e nuses

U priu në odë të burrave me një përzemërsi që davariste çdo dyshim se Kamer Haxha nuk do të jetë ai që e njuh gjithë Rugova. Burrë që gjithmonë, në çfarëdo të mire a të ligë që ta vërë jeta, do të mbetet gjithmonë vetë...: burrë!

Pasi u pi kafja, e mori fjalën Cufa i Dugajevës:

— A po na digjo 'i herë, Kamer Haxha, ni fjalë tjetër?

— Folë, he burrë i dheut — ja ktheu Kameri.

Rexhepit ju vranë vetullat.

— Qe, de t'flet Bardh Shuku.

— Folë, Bardho.

Pasi u kollit dy-tri herë, Bardhi ja nisi:

— Vajzën tate, Kamer Haxha, e pata zanë për djalë e miqasisht, si a adeti. Mirë boll. Edhe t'ka¹⁾ ditë gjithmonë për burrë e për shpi t'mirë. Mirë boll. Po, nuk keka kjenë shkrua m'u ba miq dërshej veti, se... a ardhë tash ni jetë e re, e këta t'rijt s'po na digjojnë ma, po po bajnë me mende t'vet, si po duen... — Nxori kutinë nga hërka²⁾ dhe ja hodhi Kamer Haxhës përpara. — Merre, pshtjelle nja pej qe saj... I thonë ni fjale: Krisi pushka e duel plumi! Edhe qi kjoh ja, lum miku, na gjet. Se, për ni besë qi e ka shiptari, kurrë nuk t'kisha qeshë për mik. as nuk t'kisha t'rnua.³⁾ Po, u ba tash. E ime m'falë, se shumë keq ka pas, sall për punë tate. Pra... ma fort jam koritë u, se ti. Ti s'je koritë, jo, pasi ma bani djali jem këtahen... Pra, une e Cufa jem ardhë sot n'shpi tate, kurse e muer aj kopil i jemi atë vajzë t'Reko Zhujit, edhe u po t'epi izë m'e dhanë Shotën gjithë ku t'duesh ti...

— Pse, a s'paskëm pa guxua m'e dhanë pa izën tate a, Bardh Shuku? — bëri Rexhepi me nervozitet.

— Mos kuvet! — i briti i ati.

— Mos e kap me t'zetë, o Rexhep — ndërhyri Cufa.

Rexhepi ishte një mesoburrë, të cilin e kishte goditur më së shumti kjo që i ngjau së motrës. Nuk mund ta gëlltitte kurrësi dhe jo një herë i shkoi në mend ta gjejë

1) kam

2) lloj zhaqete që përdorej në Rugovë

3) kisha këmbyer, ndërruar

Sokolin dhe t'i qërojë hesapet me te. Si e në ç'mënyrë nuk e kish të qartë edhe vetë, por se duhej ndeshur me te ballaballë, këtë gjithësesi!

— E si mos m'e kapë me t'zetë, more, kur djali tij m'ja ka marrë ftyrën motrës, e tash edhe vje'e m'thot: «...u po t'epi izë...»! — ju gjegj Rexhepi Cufës me nervozizëm.

— Mos kuvet, a tjeve! — briti Kamer Haxha edhe më fort e tani vendosmërisht. Ju drodhën mustakët, nuk e mbajti dot veten dhe shpërtheu: — Hajt, del jashtë!

Rexhepi u trand. Nuk e priti këtë nga i ati, e pa me habi dhe me një shpresë të vogël se ndoshta nuk e ka me gjithë mend, se e tha vetëm sa për ta thënë, se me siguri nuk do ta nxirrte jashtë, fundja ky nuk ish ndonjë fëmijë...

Kur e pa shikimin e tij të vendosur, se ai s'kish ndër mend ta vazhdojë më bisedën në praninë e tij, Rexhepi u mrrrol, e pa me një vështrim kërcënues Bardh Shukun, tundi kokën një herë dhe rrëmbimthi u ngrit në këmbë. Para se të dalë, u kthye edhe një herë te dera:

— Baba de t'thot çka t'ja ketë zogu i qejfit. Veç dig'jo ç'po tho u, o Bardh Shuku! Une e ka' sosë m'e ba'i llaf me donjarin pej jush: ose me djalin tat, ose me Rekën, ose me ty... Tumirëbeç!

Përplasi derën.

— A poj tie djemt e sodit? — bëri Kamer Haxha.

— Motër e ka, i dhibet — tha Bardh Shuku.

— Paj, ni punë qi a shkrua, s'del gja m'e dalë. Ti, o lum miku, ke ma mirë me këtë punë, qi je ardhë bashkë me këtë dai, se muj bahet qi edhe kjo vajza jeme shko e merr donja si ajo, e ma mirë ja ap dikuj me ftyrë, se vajza a kapshatë e tjetër kuj.

— E dreqit — tha Cufa.

— E dreqit e t'birin — shtoi Kamberi.

— T'lumtë goja, Kamer Haxha — briti Cufa, kur u bind se edhe kjo punë u rregullua si është më së miri.

Gala, e cila pikërisht atëherë mblidhte filxhanat e kafes, u mrrrol në ftyrë dukshëm dhe doli pa u kthye më.

Atëherë Kameri shtoi:

— Ti, o Bardh Shuku, more mik, sot e imi vjet, do tesha qi i ke pa pru e do tesha qi i ke pa ble për atë vajzë teme, edhe ato pase je ardhë e m'dhe izë m'e dhanë vajzën teme ku t'dua, edhe u po t'i kthëj.

— Jo, jo, Kamer Haxha! — ndërhyri Bardhi. — Unë me pa pru sa e sa, as s'ka' ftyrë, as s'ka' faqe, me t'i lypë e me t'i marrë e mej çua n'shpi. Ato t'kjoftin falë. Veç — me ma ba hallall.

— Hallall t'kjoftë, Bardh Shuku! Pej meje e pej zotit!

U çuan, u dorasuan dhe u nisën të dalin.

— U pafshim me hajr e tumirëbeç — i thanë njëri-tjetrit.

«Zojë!»
 «Sokol!?»
 «Të pritja ty».
 «Mua?»
 «Ty».
 «E si? Pse s'je me kopenë?»
 «Për faj tëndin...»
 «Ç'faj kam unë?»
 «Ke... Ke...»
 «Nuk e nxore fare kopenë në kullosë?»
 «Ja lashë Çelës sot».
 «Po këtu çfarë kërkon?»
 «Ty».
 «Mua?»
 «Ty».
 «Ti s'je në mend, Sokol».
 «Me siguri».
 «Unë nuk i dua njerëzit që nuk janë në mend».
 «Me siguri».
 «Ti nuk je në mend...»
 «Unë të dua, Zojë».
 «Mos, Sokol!»
 «Unë të dua, Zojë...»
 «M-m-m-mos, Sokol...»
 «Të dua... të dua... të dua... të dua...»
 «Sokol... jo... këtu jo...».
 «...Dua... dua... dua... dua... dua...»
 «...Jo... jo... jo... jo... jo...»
 «Zojë!..»

«Po na sheh kush...»
«Zojë...»
«...Na shohin,.. o ujk i malit!
«Zojë...»
«Ti s'ke mend...»
«Zojë...»
«Ti s'je në vete...»
«Zojë...»
«Mos, mos këtu... jo...»
«Zojë...»
«Mos, o ujk... ujk... ujk...»
«Zojë...»
«...ujk... ujk... ujk...»
«Ujki... ujki... ujki...»
.....
.....

XI

Nuk vonoi e erdhi Kapllan Çela i Pasbjeshkës në shtëpi të Rekë Zhujit në Haxhaj e i tha:

— Ja' ardh te ti me m'u la: a m'ke gja hak a hile n'qit punë, qi na ka bulldisë.

Rekë Zhuji ja ktheu:

— Mirë se ke ardhë, o lum miku, veç une as s't'ka' hak, as s't'ka hile n'atë punë. Nëm thaç ti, une ja' i zoti me t'ba bé, pej dymdhet pleqve dej 'izet e katër, që s't'kam hak as hile. Po m'u ka ba: si ty, si mua.

Kapllan Çela do të shkojë puna ashtu si është zakoni. ndaj dhe thotë:

— Jo qi s'po t'za besë, o Reko Zhuji, veç i dua pleqt. T'i dua me m'i thirrë, nja e nja, t'tanë qita: Haxhi Mustafën pej Kuçishte, Cufë Dugajevën, Çelë Bajramin e Zhukë Idrizin pej Haxhe. Sadri Haxhën e Drele, Tahir Colin e Sadri Elezin pej Bogëve, Arif Ademin e Shkrelit, Rustem Bajramin e Koshutanit, Balë Ismajlin e Rijekës s'Allagës, edhe Cekë Bajrin e Halil Avdinë pej Pepiqit.

Rekut i duhej të bëjë pikërisht ashtu si kërkon Kapllan Çela i Pasbjeshkës. Dhe — ashtu bëri.

Ndali mikun në shtëpi, e vetë shkoi dikë të thërrasë personalisht, e dikë nëpërmjet të ndonjë të njohuri, se filan-filan dite duhej të vinin në Haxhaj për të ndarë pleqëri.

Të gjithëve u porositi:

— Selam ke pej Kapllan Çelës së Pepe, t'ka njuhë plak, me ardhë me da pleqni për punë t'qi ksaj vajze.

Ditën e caktuar, aty nga mbrëmja, filluan të vijnë pleqtë.

— O i zoti shpisë! — thirrte njëri.

— O, a ini këtu, more? — pyette tjetri.

— Pse s'po dilni me na teshë, a ini gjallë? — bënte i treti.

— S'u kem ardhë me zor, po vetë na keni thirrë — mahitej i katërti.

Rekë Zhuji e Vakja dilnin para tëbanit dhe pritnin secilin me mirëseardhje:

— O, hajde, hajde, mirë se t'ka pru zoti... Gjallë, gjallë e si a ma mirë jem...

Pastaj i kthehej Reka së shoqes:

— Vake, kapja qat kalë e lidhe n'hu, q'atje!.. Qitja do sanë e hiqja samarin, se e qet dar bark, e ha dreqi e na duhet me ja la... Lidhja mirë jullarin për hu, mos t'zgjidhet!..

Sapo hynin në odë, secili përshëndette të tjerët me një:

— Kjoftu mirë!

Ata që gjendeshin brendë, së bashku me Rekën, ja kthenin:

— Mirë se vjen' e mirë se t'ka pru zoti!

Rekë Zhuji qëndronte tërë kohën në këmbë.

— Ugjnju, burrat e dheut! — u thoshte. — Del n'ballë t'sobs', Haxhi Mustafa... Mos rri q'aq poshtë, Çelë... Hajt ma nalt, Cekë Bajri... Ugju n'postajë t'ugiqit, o Arif Ademi...

— Mirë tek jem, mos na guc — ja kthenin ata.

E pastaj:

— A ini shnosh, a si ini? Si i keni ata rob? Si i keni ata djem e vajza?

— Mirë pej zotit, shnosh jem, gjallë jem.

— Pshtille q'i tu 'i cigare duhan.

— T'u rritt ndera e muhabeti! — ja kthejnë pleqtë Rekës.

— Bjerma 'i gacë, Vake! — kërkon ai.

Pleqtë pastaj kthehen e pëveten me Kapllan Çelën e Pashjeshkës.

Pihet duhani. Kafja.

Haxhi Mustafa nga Kuçishta është më plaku, më i nderuari, më i dëgjuari. Kur merr fjalën ai, të gjithë të tjerët heshtin, bëhen sy e vesh.

Flitet për gjithçka: për kopetë, për gjedhet, për tregun, për livadhet, për kositjen, për motin, për shëndetin... për çdo gjë, por as aty afër për atë për çfarë janë tubuar.

Vakja nuk ish ulë tërë ditën duke bërë gati darkën. Kish thirrë t'i ndihmojë edhe Cyma e Shakja.

Cufë Dugajeva, kurdoherë i prirur t'iu japë një atmosferë të posaçme kuvendimeve kësodore, i gatshëm edhe për shaka kur e lyp puna, ndërhyri dikur aty kah e vona dhe tha:

— Pasi kem me folë boll. pa qeshë, ma tevona, unë po dua m'e ngucë pak Zhuk İdrizin e Stanke për punë t'Qylit...

— O, folë. Cufë Dugaiva — ja bëri shumica.

— Stankajt e Haxhajt katrohën dërshej veti për punë t' malit Qyl. Haxhajt thonë: Mali a i Haxhe! Stankajt, jo, po: Mali a i Stanke! Si me ja ba, tek me ja ba, Haxhajt idhnohen me Stankajt e shkojnë e i ankohen pash's. Pasha e kqyr punën mirë e mirë edhe e she' se mali a' ime i Stankaj. I thurret t'dy katundet. Haxhajt thonë: Qyli a i joni! E Stankajt, jo po: Mali a i joni! Çka ba pasha? Parsisë s'Haxhe i thotë: Qyli a i juej! E parsisë s'Stanke: Mali a i juej! Kështu dau pleqni asi vakti. E atë ditë e sot pet: Qyli i Haxhe, po mali pet i — Stanke...

— Aferim t'kjoftë, Cufë Dugaiva, — ja bëri Zhukë İdrizi i Stankajve — se ma bane qefin.

Çelë Bajrami i Haxhajve nuk priti shumë t'ja kthejë «borxhin» Cufës.

— Po mirë, more Cufa i Dugaivës, — tha ai — po a ke tie ti c'bani ai shoqi yt, i dugaivsi?

— Kallxona, kallxona, Çelë — u bënë kureshtarë disa.

— E merr i dugaivsi kalin, e ngarko me dru edhe niset m'e shtië n'shehër t'Pejës. Kur mbërrin n'shehër, e përvet njari: Sa drutë, dai? Ai i thot: Tre grosh. Shko pak

ma atej, e pëvet tjetri: Sa poj 'ba drutë? Ai ja kthe: Po a t'kallxova 'i herë! Sa cili pëvet, aj veç: T'ka' kallxua' i herë, u dy herë s'flas. Shetiti dekteri!) vonë me kërpesh për dore. Do fëmijë për sherr, dikur, ja hjekin përpeshin pej kreje e aj s'she' gja dej nifarë vakti, kur kërcet sahati n'Sahat-kullë, e aj i kthehet: hej, more, ti atje! Mos i bje sahatit se po ma trepë kalin! E e shtërgo kërpeshin edhe ma fort, e kthe kryet edhe e she' se kali s'a kurrku'. N'atë dakik nis hoxha me thirrë drekën pej minares. Aj shoqi i kthehet e i bërtet: Hej, ti, atje nalt, n'thep! A mos ma ke pa ku kalin, se m'ka hupë! Hoxha këndon: Hajalën sela, hajalën fela! E i dugaiysi t'ja kthe me idhnim: si — herë e ka' pa, herë s'e ka' pa!?

Të gjithë ja plasën gazit. Qesh edhe Cufë Dugajeva pa të keq.

— Po a keni tie ç'ki pa ba aj i kushutansi me kalë? — filloi tani Halil Avdija i Pepiqit. — Ki pa shkua i koshutansi n' mal, me ça dërrasa. E zgjidh 'i lis t'madh e t'mirë e nis m'e pre. Kur i shko n'gjysë, e she'se lisi ka me ju rrëxua malit teposhtë e kish m'e mundua shumë. Çka bani? E zgjidhi 'i fije t'konopit pej samarit pi shpidë t'kalit, njarin skaj e lidhi për lis, tjetrin për samar. Kur e preu krejt. lisi u rrëxue e ta krehu me veti samarin e kalin bashkë, e u banë copa. Kalit ju ki pa prishë ftyra e ki pa cofë për- iherë. Ju ki'n çaraveshë turitë. Kur e she'i koshutansi, idhnohet for' e t'i bërtet: Ah, moj pelë, he ty mos t'çeltë sabahi shnosh! Po ç'po m'i zgërdhi dhapt ashtu? Ani qi ma theve samarin, po tash edhe po qeshe me mua, a!

Ndërsa të tjerët qeshnin, Rustem Bajrami u çue e tha:

— Mos je habitë, o Halil Avdija, se u e di qi aj dai a kjenë i pepe.²⁾

— U e di për nja t'drele — ndërhyri Sadri Elezi.

Dikush qeshi, dikush ndezte ndonjë cigare, tjetri pin-te kafe...

Atëherë u dëgjua Balë Ismajli i Rijekës së Allagës:

— Shko njani n'Pejë me ble ni jargan...

1) deri

2) i pepajve (nga Pepaj = emër fshati)

— A mos a kjenë pej Bogëve? — qeshi Cufë Dugajeva.

— Belte a kjenë pej katundit tat — ja ktheu po duke qeshur Sadri Elezi.

— Pej 'i katudi a kjenë, pa shube, veç u s'deshta me ja kallxua emnin — vazhdoi Balë Ismajli. — Zhdirdjet¹⁾, pra, aj dai ën Pejë e shko e lyp n'për dugajë: A kini jargana, more? Abë Xhikolli i Pej's a kjenë maji miri dugajxhi. Kur teshet n'ta, aj e pëvet: Çka je ka'lyp, bre? Ni jargan, i thot. Për ka, thot, p'e do? A e do për t'gjallë, a për t'dekun? Daija ja kthe: Jo valla, për t'gjallë, bash për mua. Eh për ty ka' u, i thotë Abë Xhikolli. U tuta, tha, qi p'e lyp për t'dekun, se për ty ta gjej u jarganin. E merr e e shtje n'dugajë t'vet. I thot: Bir n'shpidë! Daija bje, e t'xgatet mirë. Abë Xhikolli e kap 'i jargan t'vogël, e blo me ta dainë e dheut. Jargani i bje veç dej tu gujt. Dugajxhija i bje atëhere gunit t'kamëve: Vap! Rrudhi kamët, bret! Aj i rrudh, blidhet e bahet lamsh. Xhikolli e blo mirë edhe i thot: Qe, për t'gjallë s'a jargani i vogël, po qit paret. Edhe ja merr paret.

Cekë Bajri pas pak ja nisi:

— Po a keni tie si k'tohen mahall't e Rugovës? Jo? Veç mos me m'u idhnua, he?

— Paj veç po qeshena ka pak dërshej veti — tha dikush.

— I them krejt pa pluma, ishalla — shtoi tjetri.

— T'anë t'rugovas jem, s'jem ku e çojmë njari-tjetrin.

Ceka tha:

— Qe, pra, si ka' tie u qi k'tohen mahall't e Rugovës: Desht e Bogëve, cullakët e Stanke, vodençarët e Haxhë, xhetarë Kuçishta, Dugaiva e gratë: Shkreli shllinëtrashë, Koshutani qymyrxhi, Pepiqi kallabaxhi, Drelajt dushkaxhi — veç turk as kaurr s'lanë n'shpi, Malajt — kurriset, Vutoja — pordhë e fet, Rikeja Allagës — timaxhi, Shtupeqi Math vekaxhi, Shtupeqi Vogël — lotaxhi...

Nuk pushoi gazi deri vonë. Rekë Zhujit nuk ju dëgjua zëri asnjëherë gjer n'at çast. Madje edhe kur qeshnin të

1) zbret

tjerët, aj mezi përginte¹⁾ në gaz. Nuk e kishte punën për të qeshur. Edhe nuk do t'i kish hije atij të qeshë, e dinte vetë. Megjithatë, ua dinte për të mirë pleqve që këtë atmosferë zymtësie përpiqeshin ta njomin me shaka, ta zbutin me mahi të ndryshme, në mënyrë që pastaj edhe biseda të zhvillohet më natyrshëm, pa gjaknxehtësi. Pasi mendoi se erdhi koha e bukës, Reka tha:

— A po m'leni, o burra t'dheut, ta tha' edhe u n'ja: t'ugjem e ta hamë 'i kapshatë bukë.

I lanë duart të gjithë me radhë, u shtrua sofrat, u prunë gjellët, e Reka me Vakën ndërhynte pothuaj pas çdo kafshate:

— Byrani, daijë t'dheut!

— Merrni!.. Merr, Haxhi Mustafa...

— Merrni, burra!

— 'I kapshatë bukë e çka ka falë zoti...

0 0 0

Aty dikur, pas darke, Haxhi Mustafa i Kuçishtës, pasi vërejti gatishmërinë e të gjithëve për t'ja nisur, tha:

— Pade, Rekë Zhuji, e ti, o Kapllan Çela i Pepe, çka na kini thirrë, çka u ka buldisë²⁾ qi na kini bashkua këtu?

Reka u ul këmbëkryq, shqymti cigaren e mbështjellur dhe u gjegj, duke shikuar herë Haxhi Mustafën, herë pleq të tjerë:

— U ka' thirrë, burra e daijë t'dheut, për qit punë. Vajzën teme, Zojën, e ka' pasë t'dhanune pas t'birut t'Kapllanit, qi tij daisë t'dheut. E ka' dijtë për mik edhe për burrë t'fortë. Po, nuk tek a kjenë shkrua m'e marrë vajzën teme, po kjeka kjenë shkrua m'u koritë me ta... Vajzën teme e muar i biri i Bardh Shukut. As s'ka pëvetë këta, as s'em ka pëvetë mua, as s'ka pëvetë kurrka tjetër... Tash, ky daija, qi e ka' dijtë gjithmonë për mik, a ardhë m'u marrë vesh me mua, daitë e dheut, për me ju la u: a kam

1) përngjante (këtu = me zor shtirej të qeshte)

2) ka ngjarë (këtu = ç'ju ka shtvrë)

hak, a hile. Ju ka' thirrë, derë për derë, ju më dini se kush ja' e si ja'. U ka' ba mërzi me ca kryet për qit punë. Po, ja kem borxh shoqi-shojt e mos shihni kusur. Se daitë e dheut e burrat e mirë për qe kso punëve thirren edhe blidhen. Për m'e ba mirë e mos m'u ba gjaket, m'u vra dër-shej veti. se...

Mendoj të thotë: «Mjaft jemi vrarë ndër vete për kurrgjë send» dhe përnjëherë ju kujtuan vrasjet midis shtëpisë së tij dhe asaj të Shkrelit. e vrasjet e tjera para tyre e pas tyre.

— Mirë fole, Rekë Zhuji — ja bënë pleqtë.

— E ç'po thua ti, Kapllan Çela? — ju kthye Haxhiu pastaj atij.

— Ju ini burra t'mirë, ini burra t'fortë, ini t'meçëm. Une ju ka' njehë emën për emën. Kurse ini kujdesua e keni ardhë me hjekë keq, edhe une po jau le juve; ty, Haxhi Mustafa, me këta daijë t'dheut, qi i ke me vete.

— Mirë boll e t'lumtë goja — ja ktheu Haxhiu, u ndal një çast, si të mendohej nga t'ja fillojë, nxori kutinë me duhan, mori ta mbështjellë një dhe vazhdoi: — Ato kohna nuk pa pasur as bez, as gas, as qira; s'kanë dijtë mej maru, veç me tëlyn i kanë maru, n'kajde t'qirit. Mirë boll. Edhe veshbathja a kjenë me lesh. I kanë ba këmishat e leshit, edhe i kanë ba tirq e mitan, edhe shallin e kanë ba pej leshit. I kanë ba opakt¹⁾, edhe ato skejet jau kanë ba me do-farë dredhëve, mej ba opakt me ta, se s'ka pasë kurrgjja. Veç kur janë shku' n'Shkodër për me marrë krypë, se tjetërku s'kanë pasë ku mej harqitë paret. S'ka pasë insani ku me harqitë paret, se s'ka pasë kurrgjja. Qatëhere kur a shku për krypë, qatëherë i ka marrë paret, pasi ka shitë gjanë n'Shkodër. Jashta pej leshit e pej pun's hajvanit se s'ka pasë me çka e ku m'e harqitë paren tjetërku. Mirë boll... Atëherna, edhe kollomoq këtu Rugova nuk ka dijtë me hagar kurrgjja. Veç elp kanë bjellë edhe e kanë blua për gjashtë mu'j ditë elbin, e e kanë lanë bile m'e shti i patkua t'kalit; thojshin: Nuk priset mielli, e e kanë lanë

1) opingat

tu shpija, e vetë janë shkua tu stani. S'kanë dijtë me ble speca, s'ka pasë as pasulë, s'kanë dijtë me ble hiç me hagër n'ato kohna. Hiç, qi me thanë: Valla, po vlej diçka... Kanë hagër mazë, tëlyn, djathë, mish. Kanë pasë gja boll për me hagër. Lasmas. Se — për bukë, s'ka dijtë kush me qitë bukë kollomoqit. Hiç. Jo. Veç qat mazë t'zime m'e zie, e m'e ruejtë qata miell, kur t'vijjë mysafir't m'e zie qat mazë t'zieme. A a kjenë kështu, a jo? E pani met?

— Po, po, beli q'ashtu a kjenë — thanë disa.

— E pajmë met, e pajmë, po — shtuan të tjerët.

Mirëpo, të gjithë të thuash pritnin ku do ta nxjerrë Haxhi Mustafa. Ç'gurë luan me këtë muhabet nga jeta në të kaluarën. Sido që të jetë, të gjithë ishin të sigurt se ai nuk flet kot. Edhe se çdo fjalë, çdo mendim, e ka të peshuar. Madje — mjaft me grat. Ndaj edhe me këtë llaf, menduan, sigurisht ka diç në mend — me mend.

Ai vazhdoi:

— Kanë ba dasma këtyne here. Atëhere duhej m'e thirrë mikun edhe binë. Atëhere nuk a shku' kush n'dasëm për p'e marrë dashin me veti. A duhetë bija m'e ngarkua djepin n'shpidë, edhe dashin për jake, e m'e çu n'dasëm. m'e pre... Nuk ka pasë defa n'at kohë, po tupana ka pasë. Tupanin e kanë marrë. Edhe n'at kohë, kur kanë këcye, kanë k'cye burra e gra bashkë. Edhe tupani tye ra. A a kjenë kështu?

— Bash q' ashtu!

— Kur s'ka kanë tupani,¹⁾ e kanë pa marrë tepsinë. e kthejshin sininë, e i bijshin me dorë asaj tepsije qasajd. Duhej tana me këcye përreth, edhe ka ni katkë, e merrshin valle. I thojshin: «katkë-valle». E pa met: gratë e kanë pasë si kapole, qi' shtu i thojshin: kapole; m'e qitë qi'shtu n'krye ato, edhe dektej këha. Salltaneti i tyne: do tufë t'kuqe. Edhe kapolja a kjenë e kuqe. Q'ato e merrke me shkua n'dasëm. Xhubletat janë kjenë t' rrathueme me gajton, me spik, sikur p'e nxo, a kanë pasë ka ni shuplakë qesajt. Mirë boll. Edhe burrat e dheut, kur shkojshin my-

1) lodër (instrument muzikor)

safirë, nuk kanë pasë n'at kohë as qylyma, as jargana, veç e pa met, janë kjenë disa... «pojava» u thojshin, pej leshit, e m'u blua, u blohshin me nifarë kapole, si n'kajde t'tallaganit, me q'ato blohej, se s'kish me çka m'u blua hiç. Vonë ka dalë japonxha¹⁾. Mirë boll... E pa met, m'ka diktua plakujem, rahmet shpirti i pastë, si janë kjenë shpijat atëherna. T'parët tanë i kishin pa marua e blue me kashtë elbit. Midis t'malit. E kur fryjke era, kallxojsin, m'u rrxua lisi — e thejke shpinë. Edhe nuk e kanë marua shpinë me dërrasa, me hormoç, po me — kashtë. Kur fryjke veri, i shpjojke krejt, e opet duhej mej blua me kashtë, edhe ty'kjenë n'midis t'malit, mal boll, s'u ka ra dërmet m'e rrxua lisiin e m'e blua me drrasa... E n'shpi, përbreta, nuk kanë pasë oxhak hiç, po e kanë pasë «forumin», n'kajde t'furraxhive qi i kanë, qi i nxejke t'dy sobat: njarën sobë qi rrijshin thmija,²⁾ n'at anë, e gratë, e tjetrën anë qi rrijshin burrat. Aj «forum» q'aty i zejke. Edhe me votra mas shumtit. Si vijshin kijet, me vllagë t'druve, i bijshin, s'i shkurtojshin hiç, veç dogri i qitshin n'votër, n'zjarm, ashtu: trup e una, tye i shty ato, dej u sosshin. A e pa met, Kapllan Çela?

— Jo, jo, veç ka tie edhe u. Ashtu a kjenë — u gjegj ai, duke u rropatur të madhe t'ja q'illojë ku e ka fjalën.

— Arshiki³⁾ nuk ka pasë. Çikës sonë, vajzës sonë, n'ato kohë, me shkua çobani e me ju lutë, ja çajke kryet gurë. Edhe u rrokshin çikat me djem: cili p'e rrxo shojn. Shumë herë, bajke vaki me kjenë çika e fuqishme e m'e rruzua djalin. Edhe nuk dijsin, medemek, n'ato kohna, qi me thanë diçka, a ba 'ifarë... si mej thanë... medemek... ajo çikë e aj djalë... Jo. Si me kjenë djali me djalë. Se herë e rrxojke ajo djalin, herë djali çikën, e i hipke çikës sipri, e s'kish, qi me thanë, gja aty. As send n'dynje! Cicat, medemek, bajke vaki, rrallë, qi thojshin: Me ju zbutë çikës cicat... s'di... Ajo thojke: Ka' garkue dru, edhe konopi

1) gunë e madhe, pa mëngë

2) fëmija (këtu: graria bashkë me fëmijët)

3) dashuri

m'ka prekë ën cica, edhe m'i ka xbutë cicat, se nuk m'u kanë butë pej ashkije... A a kjenë qi'shtu?

— Beli q'ashtu — tha Tahir Coli. — E pa met vet.

— E tash? — pyeti Haxhi Mustafa.

Të gjithë rruhdhën supet. Ai vazhdoi:

— Tash... si t'i bush dymbëdhetë vjet e trembëdhetë vjet dogri, kanë me nisë me kapë arshikinë edhe mej ba fjalt dërshej veti. N'ato kohë nuk ka pasë, veç — ku t'e epke baba e nana, se tjetër nuk ka pasë. Tash nuk p'e vesin as baba, as nanën. Veç po shkojnë, p'e begenisin e p'e marrin ka po duen vetë.

— Me taman! — thirri Çelë Bajrami.

— Çka deshta me thënë me këta? — pyeti veten Haxhi Mustafa dhe menjëherë u gjegj: — Deshta me thanë se tjetër a kjenë jetesa dje, tjetër a sot. Tryshej kanë jetua t'parët tanë, tryshej gjallnojmë na, e krejt tryshej kanë me jetua djem tanë. Janë tërrnua vaktet, Kapllan Çela...

— Janë tërrnua — pohoi edhe ai.

— Ata kanë ba si kanë dijtë e si kanë mujtë.

— Po.

— Edhe na kem ba si kem dijtë e si kem mujtë.

— Qashtu!

— Veç na pak ma mirë se ata. A a qashtu?

— Qashtu!

— Edhe këta, djemt e sodit po bajnë vetë — si po dijnë e si po mujnë.

— Po, po...

— Qe, qi'to deshta. E si po thua tash, ti, daija i dheut, Kapllan Çela? A ke qejf me t'ba bé Rekë Zhuji, para burrave, se nuk t'ka as hak, as hile?

— Vallah, po! — tha Kapllani,

— Qysh do me ta ba benë? — pyeti Rekë Zhuji.

— Bama n'bukë e n'krypë.

Vakja rendi me të shpejtë dhe solli një copë bukë e pak krypë mbi te.

Rekë Zhuji vuri dorën e majtë mbi bukë, të djathtën e çoi te zemra dhe tha:

— Pasha qet bukë e qet krypë e qet nimet t'zotit, une s't'ka' hak as hile n'qit punë!..

— Mirë boll! — bënë pleqtë.

— Jo, nuk m'paske hak! — tha Kapllan Çela. — T'paska' mudua. Pleqtë kjoftshin falë.

— Burrat e dheut, a i tjet fjalët e Rekë Zhujit e të Kapllan Çelës?

— Po, i tiem, Haxhi Mustafa.

— Si po jau merr mendja tash ju?

Arif Ademi tha:

— Ky daija, pasi na e la ne, na tash për këta domë me kqyrë e s'domë m'e kthye pa ftyrë. Na domë me thanë qi dajmida a kjenë, pej fetit e n'kijamet, qi: «Ku shko shpellaku — shko gjaku!».

Haxhi Mustafa tha:

— Unë dua me thanë, bre, shokë, qi gjaku a te Bardh Shuku.

Të gjithë thanë:

— Dajmida a kenë ashtu!

Zhukë Idrizi tha:

— Në koftë qi na thret Bardh Shuku ne, na kem mej thanë e na bje me shkue e mej thanë: Qi ti, ja ke me ja dhanë ni vajzë, me kanë e me bojë, e me krejt çka don ni rop, jase prite pushkën n'shpidë, si pej atij, si pej nesh. Se — na kem ftyrë, e po na korit fisin.

U pajtua Haxhi Mustafa:

— Qashtu, po. Mua, pra m'bje me tëfillua me Cufë Dugaiven edhe me Rustem Bajramin e Koshutanit, e me ja thanë qi'ta fjalë Bardh Shukut.

Kapllan Çela tha:

— Pardon t'koftë, Haxhi Mustafa, e aferim me burra t'dheut! Se — fjalë t'mira ke folë. Nime tek je Haxhi Mustafë, se nuk t'ka pa, edhe pse ta ka tie zanin mirë. Jashta, tash p'e shoh edhe ma mirë çfarë burri kjeke.

Haxhi Mustafa tha:

— Hajt ti, mik i mirë, mos u mërzit. Se, as s'a nisë, as s'a sosë n'ty...

MONOLOGU I SOKOLIT

Do bëhen gjaqet, m'tha Zoja, po le të bëhen, ore, le të bëhen sa të duan de që nuk bëhen jo, as që mund t'i shkojë kujt në mend. Epo tashti asgjë nuk thyhet lehtë. Do të ketë të zemëruar, edhe të prekur, edhe të fyer, edhe të pakënaqur. Me siguri do të ketë. Fundja asnjë gjë s'është thyer kurrë pa krismë. Nuk do t'i vijë mirë aspak atij të Pasbjeshkës që ja kam marrë vajzën. Po i ri është edhe ai, do të duhej të vepronte njësoj si unë e t'i thotë t'et: Bëri mirë Sokoli që ma mori nusen, se edhe mua s'ka ç'më duhet ajo që nuk më do edhe unë nuk mund të bëja kurrfarë jete me një grua që nuk më ka parë kurrë, që nuk më njih aspak e ç'është më e zeza ka dashur një tjetër, atë me të cilin është rritur, me të cilin është parë e takuar përditë, kanë dalë së bashku të kullosin delet, së bashku kanë luajtur, kanë bërë shaka e janë dashuruar. Ajo është bërë e dashur e tij e ai i dashuri saj. Jo, do derdhet gjaku këtu e s'ka tjetër. Ai i Pasbjeshkës do kërkojë gjak nga Rekë Zhujë. Rekë Zhujë do kërkojë sqarim nga babai im. Babai im do bjerë në gjak edhe me atë të Pasbjeshkës e do ta ketë bukur vështirë edhe me shtëpinë e së fejuarës sime, me prindët e Shotës. Kjo po i bie disi si ai guraleci që unë e gjuaja shpesh në ujë të amulluar dhe, me të rënë mbi syprinën e tij, krijoheshin rrathë pas rrathësh duke prekur edhe skajet më të largëta e uji i ndenjtur që ndryshe dukej si të ishte i vdekur. Hej, uji i vdekur, çfarë s'i shkon nje-

riut në mënd. Pasi hudhja gurin, më dukej se gjallërohej edhe i vinte mirë që e zgjoja nga ai gjumë, në të cilin e kish lënë koha edhe nuk e doja unë fare atë ujë, të cilit më dukej se e ka mbytur lëmashku e lëmashkun e mendoja mbi te si ato puçrrat në shtat të sëmurë, ndaj dhe hudhja gurë mbi atë ujë të krijohen sa më shumë rradhë, rrathë që do të ngjallnin ujët, do të përzënin lëmashkun, ndonjëherë madje gjuaja vetëm lëmashkun e guri atëhere nuk krijonte ato rrathë që hapen. Guri ndalej në atë lëmashk. Ai tundej një çikë, si në të rropatur dridhej, por i fortë ish dhe nuk e mundja dot. Gjuaja prandaj prapë, prapë dhe mund ta mposhtja vetëm kur e sulmoja parreshtur me guraleca e me gurë dhe në të njëtin vend natyrisht nuk e fundosja, por vetëm e thyeja, e përçaja, e bëja copë-copë, pastaj kur imtësohej, kur shkëputej nga tërësia si lëmashkëz. e kisha më lehtë dhe rrathët mund ta merrnin atëhere edhe me vete e ta shpinin në skaje të ujit të amulluar ku së paku nuk binte aqë në sy, ndonëse nuk zhdukej krejtësisht e tashti edhe Shotës nuk i ka ra mirë. E di mjaft mirë për të, është një çikë më vështirë, është më vështirë, sepse ajo është femër edhe njerëzit do të thonë: E la i fejuari, nuk e desh i fejuari. Nesër do t'i thonë vazhdimisht: Të kisha qenë e mirë, do të të merrte i fejuari. Edhe sikur të martohet nesër, kështu pikërisht do t'i thotë i shoqi, po atëherë ajo nuk duhet të marrë një burrë që mendon kështu. Ajo do të martohet me ndonjë moshatar timin e moshatarët e mi edhe nëse nuk mendojnë krejtësisht si unë, do mendojnë afërsisht si unë edhe do ta kuptojnë se kam vepruar mirë edhe se ne bile nuk duhet t'i fejojmë fëmijët tanë në djep e pa lindur edhe pse ne na fejuan pikërisht ashtu. Shota do të dëshiroja të ketë fat, edhe i fejuari i Zojës atje pas bjeshke kështu si pata fat unë dhe mora atë që më desh zemra. I bëra keq babait, i nxora punë, do të ketë halle të mëdha. Epo çfarë do të duhej të bëja tjetër, mos ndoshta të pajtohesha me fatin e vetëm, të ndërroja ata që do të jenë fatkëqi, sepse kurrfarë fati nuk do të kishte Shota me mua, as ai i Pasbjeshkës me Zojën e kështu ai do të gjejë vajzë për zemër edhe Shota djalë për qejf që do të dashurojë e të gjithë do të jemi të lumtur,

të gjithë do të gëzojmë jetën nga anë e saj më e mirë. E Zoja m' tha se do bëhen gjaqet. Mund edhe të bëhen, mund të shtjerë me armë ai i Pasbjeshkës, edhe i ati i Shotës, edhe kushedi sa të tjerë pastaj ndër vete, po unë Sokoli i Bardh Shukut e fëmijët e mi me Zojën e Rekë Zhujit ja ku po betohem se s' do të shti kurrë në vëlla, në mik, në fqj, le që nuk do të kemi arësye, se bija ime do të dashurojë atë që i do zemra edhe djali im po ashtu. E pse të ketë nevojë nesër për gjaqe a edhe për betimin tim e të shokëve të mi, se nuk do të derdhet më gjak për fejesa në djep. Do të më falë babai mua që i nxora kaqë punë, do ta falë pa dyshim edhe Rekë Zhujit Zojën pse ja çeli edhe një herë tërë ato plagë të ditëve të shkuara kur i humbi të tre vëllezërit. Po, për një rast të këtillë do të ndërhyjnë burrat e mirë burrat e mençur, burrat e ditëve tona e do të dinë të heshtin armët, të heshtin armët, të heshtin armët, të heshtin.

XII

Kur dëgjoi mendimin e fundit të Haxhi Mustafës së Kuçishtës dhe fjalët ndjellamira e burrërore të Kapllan Çelës së Pashjeshkës. Reka Zhuji desh të flasë edhe vetë. Desh të thotë. në atë log burrash: burrat e mirë gjithmonë i mbarojnë punët mirë dhe vetëm të mira bëjnë. Desh të thotë: Pa mëdyshje e besoni të gjithë se unë tani, në këtë çast, pas fjalëve e gjykimeve tuaja, jam i gëzuar, i lumtur. Nuk dua të ma kuptoni keq këtë gëzim, o burra. Nuk po them se s'jam i gëzuar, i lumtur. Nuk po them se ja kam pasur frikën vdekjes, plumbit. Sikur të kishja vetëm një trashëgimtar, një fëmijë së paku, një djalë, qoftë edhe në djep, tashti do t'ju kisha thënë: Bëni e vendosni çfarë të doni, pleq, se unë kam trashëgimtar! E kështu? E dua me gjithë shpirt pajtimin mes nesh, të mos më shuhet votra edhe ndonjë ditë...

— Si po thue ti, Reko? — pyeti Haxhi Mustafa dhe e tërhoqi nga mendimet që e kishin plakosur. — A po tha' mirë. Ne na duhet 'i herë me tëfillua deri te Bardh Shuku.

— Ju i dini këto punë edhe ma mirë se u — u gjegj Reka me përvujtje që nuk përjashtonte edhe krenarinë.

Pastaj u ngrit dhe i shpërdau edhe dy kutija cigare para pleqve dhe Kapllan Çelës e, duke nisur nga Haxhi Mustafa, ja ndezi secilit, me dorë të djethhtë, se të majtën e mbante mbi zemër, në shenjë nderimi.

— Bjerna kaj kafe, Vake! — foli Reka dikur.

Një dritë gëzimi farfuritë para syve të tij. Gjaku nisi

t'i këndojë ndër fyza. «Ka gjasa se po kryhet mirë kjo punë», mendoi.

Vetëm kjo mund të dilte nga ky tubim burrash, pleqsh të Rugovës, për secilin që ishte, atë çast, i pranishëm. Nuk kishte më fije dyshimi, duke i gjykuar të gjitha të dhënat hollësisht dhe krejt paanësisht, se Reke Zhuji ju la fort e mirë mikut të vet të padestinuar dhe i doli i pastër e pa kurrfarë sherri në këtë punë. I bëri be në bukë e krypë. E Reka nuk do ta bënte këtë be rrejshëm, sikur të dinte edhe se do ta presin mishin copë-copë dhe bëhet më i ligu i Rugovës.

Mirëpo, njeriu nuk lypet të jetë shumë i mençur për të kuptuar se kjo ishte vetë pamja e jashtme e këtij kuvendi pleqsh, si ajo sipërfaqja e ngrirë, e akullt, e lumit në dimër, nën të cilën vlojnë rrymë të shumta uji. Kish ndër pleq edhe asish që nuk do të kishin pranuar kurrsesi, me qejf, të marrin pjesë në këtë të ndarë pleqërie. Se, këtu është fjala për f y t y r ë, e fytyra nuk lahet ndryshe pos me gjak. Në mendjen e tyre, Kapllan Çela i Pasbjeshkës nuk është burrë, por burralec. Grua. Qyshse s'ka shtënë përnjëherë, sapo ka dëgjuar që ka ngjarë kjo. Atëherë, pasi ta kish larë fytyrën në këtë mënyrë, do kish dalë burrë dhe do kish vepruar si burrat. Do t'i kish ftuar këta pleq e do t'u kish thënë: Hajde, pleq, folni tashti e gjykoni. Ai ma mori fytyrën, edhe unë — e lava! Dhe gjithkush do të kthehej në unë të vet. Më rrove, të rrova, brisku i berberit.

Ndonjëri nga pleqtë, sikur të mos dilte kjo jashtë tëbanit, do të dëshironte menjëherë t'ja fillojë një kuvendi, që i bren shumë: për këta të rinjtë dhe këto të rejat e sotme. Natyrisht, do të kufizohej që në fillim se nuk janë të gjithë «asi malli,» por bile do të shfryhej njëherë mirë e mirë. Hajt, more vëllezër, po kjo s'ka ngjarë gjer më sot! Këta të rinjtë e sotëm kanë luajtur mendsh krejtësisht dhe kanë marrë malet. Nuk donë të dinë për asgjë: as për erz, as për namuz, as për fytyrë. Nuk çajnë kokën për doke e për zakone. Nuk na kanë ngjarë aspak, me asgjë... Dhe, për të «argumentuar» sa më shumë mendimin e vet, ai do të tregonte kushedi sa raste që ndodhën kohëve

të fundit në Rugovë. Sokoli mori Zojën e huaj. Një rrafshjan, një djalë i ri, shkoi e qëndroi një muaj vere në një fshat të Rugovës e u «kap» me një vajzë gjashtëmbëdhjetëvjeçare. Pas disa muajsh i doli tymi: Vajza kish ngelë — vetë e dyta!... Jo, jo, boll kemi bërë edhe ne, pleqtë, veç këso maskarallëqesh nuk kemi bërë kurrë. As që na ka shkuar në mend.

Haxhi Mustafa, burrë mendendritur, emër i madh, fjalëmadh e punëmadh, cilësohej për kah mendjehollësia dhe shembëllente plakun fisnik që përmendet ndër gojëdhëna. Fjala e tij çonte shumë në kandar. Ishte tepër i matur dhe punët i gjykonte pa u nxe, pa tymtajë. Nderonte mendimin e të tjerëve, kurse të vetin nuk përpiqej t'ja pranojnë të tjerët përdhunë, por duke e shtruar qartë e me arësye. Nuk i shkonte mendja asnjëherë t'i bjerë mohit të së djeshmes, (më njëfarë dore, ai ishte mbrojtës legjitim i saj), por edhe nuk donte të thotë a të mendojë kush se atë e ka shkelë koha!

Ai ja hyri kësaj pune, bashkë me pleq tjerë: një, sepse nuk mund të bëhej pleqëri pa qenë edhe ai i pranishëm; dy, sepse e pa të arësyeshme dhe me vend të ndërhyjë në këtë punë; tre, sepse gjykoi që ndërmjetësimi i tij këtu është i nevojshëm dhe lypet kahdo që të shikosh e sido që ta marrësh.

Ndaj edhe ju kthye edhe një herë të zotit të shtëpisë:

— Rekë, mirë a shumë qi u ba kështu puna, e u muerit vesh dërshej veti. Ma mirë se t'ish ba doj e paprieme tjetër, e t'kishi dalë n'hyqymet. — Pastaj, duke shikuar Kapllanin: — Kështu po ma thotë mendja mua, Kapllan Çela.

Kapllani, gjithmonë i mësuar të nderojë fjalën e më të moçmit, pa këshilluar ende mirë mendimet e veta dhe pa u dhënë fort vështrim atyre të të tjerëve, u gjegj menjëherë:

— Paj, mos me ju pasë ju, s'ka ç'ka na vje' rrenesa hiç, more vëlla!

— P'e nderon gojën tate, lum miku! — ja ktheu Haxhiu me evari.

Kapllan Çelës ju përtëri në kujtesë ardhja e lajmëtarit të Rekës në Pepaj, që i tha se duhej të nisëj sa më parë të miku, pasi i kish bërë një vaki e keqe. Kapllanit ja preu mendja menjëherë çfarë mund të kish ngjarë. U ndal, vetëm një çast, nuk diti çfarë të mendojë. Por, pastaj, vendosi të mos u tregojë gjë anëtarëve tjerë të shtëpisë. E më së paku — Zekës, të fejuarit të Zojës. Nuk i shkoi në mend se duhej të marrte hakun — menjëherë! Deshi të dijë, më parë, si qëndron puna. E, besa, pastaj, po që se del në sipërfaqe ndonjë «dallavere», edhe ai nuk mund të qëndrojë këmbëkryq, por do e bëjë të vetën. Se — gjak i rrjedh edhe Kapllan Çelës ndër dej, e jo ujë.

Plot nderim të thellë ndaj pleqve e zakoneve të pashkruara, që kanë mbretëruar e mbretërojnë mjaft edhe sot në bjeshkë, Kapllani thirri pleqtë, emër për emër, dhe as në mend nuk i shkoi t'u kundërshtojë, qoftë edhe në nxjerrshin fajtor vetë — Kapllanin! Megjithatë, ishin ca gjëra që e zymtonin. E shqetësonin dhe e turbullonin një çikë prozhmimet që do të lindnin, sapo të dëgjohej se të birit të Kapllan Çelës së Pepajve, Zekës, ja mori nusen tjetërkush. Ja kish frikën shumë meshkujve të shtëpisë së vet, gjakut të tyre. Druante se, ndoshta, s'do të mund t'i frenojë të mos bëjnë ndonjë marri. Zekën e kish të mençur, nuk dyshonte aspak se ai mund të bëjë gjë, që mund t'i duket dikujt e pavend. E shtynte të mendojë kështu për te edhe bindja e tij e thellë se Zeka, qysh me kohë, kish shprehur edhe vetë pakënaqësinë e tij që e kanë fejuar — në djep. Zekën e kish — «shkollar», si i thoshte vetë. Mirëpo, vëllezërit tjerë të Zekës, më të mëdhenj se ai, vështirë do të pajtohen të kapërcejë kaqe lehtë kjo punë, pa u derdhë gjaku...

Rekë Zhujë përpiquej të davarisë sa të mundet atë gëzim të brendshëm, që e kishte pëksur, se: Kapllan Çela

i doli, edhe këtu, burrë burrash; se si duket, nuk do t'i shuhet rodi krejt edhe për një shenjë kohe; se nuk do të paska nevojë të shahet e vrahët ndër vete, të bjerë në gjak; se mirë, shumë mirë e me faqe të bardhë po u kryeka kjo e paprirë dhe e papritur që i ra mbi kokë.

Dukej si të ngurronte të gëzohej, t'i shihej gazi në buzë, t'i dridheshin mustakët në të qeshur. Mendonte: «Pse? do të thonë pleqtë. Pse gëzohet Reka kaqë shumë? Pse i qeshin mustakët? Mos na ka shtëruar gjë? Apo mund të mendojnë edhe më zi ata. Se: nuk qenka kurrfarë burri Rekë Zhuji, qyshse ju paska frikësuar kaqë shumë hakmarrjes, e tani gëzohet si fëmija, pse mbeti gjallë edhe ndonjë ditë...»

Vështirë e kishte Reka të davariste gëzimin që lypte të shpërthejë. Disa herë doli nga oda e burrave, kinse me punë, vetëm e vetëm nga frika se mos do të përgijë në gaz ogurmire. Kur kthehej, ulej këmbëkryq dhe shikonte herë njërin, herë tjetrin, si të donte të bindej përsëri, edhe një herë: A pajtohen të gjithë me mendimin e Haxhi Mustafës së Kuçishtës, se Rekë Zhuji nuk ka kurrfarë faji dhe mund të vazhdojë të dalë rregullisht, edhe më tutje, në trupa. Reka u nda si është më së miri edhe me Bardh Shukun, pasi ndërmjetësoi Cufë Dugajeva. Dhe — mendoj se tashti mund të flejë rahat, pa mendime ndjellakëqija, pa të kacafytyra në vete dhe pa të mbyllur në tëban, duke u ruajtur nga gjaku. Duke ruajtur — rodin! Mirëpo, papritmas, një emër erdhi e bëri çerdhe në trurin e Rekës: Kamer Haxha!

Kamer Haxha i doli menjëherë para syve të mendjes. E pa të egërsuar dhe me shikim armiqësor. Kjo ja përbiu Rekës edhe atë gëzim të mësheftë. Ca ndiesi të reja ja reshën shpirtin. Mendime të ndryshme vërshuan, erdhën dhe u bënë lamsh, në trurin e tij tepër të zënë këto ditë... Kam unë farë faji pse bija e tij, Shota, mbeti e vejë — edhe pa u martuar? I kam gjë borxh unë Kamer Haxhës, sa të ketë të drejtë të më vështrojë armiqësisht? Po i pata kujt, i kam Kapllan Çelës së Pasbjeshkës. Atij ja kam pasë dhënë fjalën për çikë... E Kamer Haxha? Çfarë mund të ketë Kamer Haxha me mua?.. Pse ja mori vajza ime

dhëndrrin? Pse i mbeti vajza e vet në shtëpi, nafakëprerë?..
Po mirë, ç'faj kam unë pse u bë kështu? Unë e mësova
Zojën time të shkojë dhe t'ja marrë Sokolin Shotës?

A thua m'është zemëruar Kamer Haxha?..

0 0 0

— Ç'po kujtohe, ohu, Rekë? — foli Cufa i Dugajevës.
— A mos t'janë pytë gjemitë n'det?

— Jo, jo, s'k'jesh tye kujtue gja — përgiu në gaz të
përdhunshëm Reka.

Në atë çast hyri Vakja me tabaken e kafeve në dorë.
Shkoi më së pari e ja dha Haxhi Mustafës, e mandej të
gjithë pleqve tjerë, me radhë, sipas moshës. Ishte shend
e verë dhe shërbente si t'ish vajzë e re, se e gëzoi shumë ky
kuvend pleqsh. Tërë kohën qëndroi në këmbë, afër dere,
duke pritur t'i sjellë kujt një tas ujë, t'i ndez cigaren e t'i
marrë filxhanin. Zemërbardhë e zemërdjegur, Vakja nuk
përpiqej aspak të mëshefë gëzimin se, të flasësh kah del
shpirti, boll shumë ja pati frikën Rekës. Dhe, bëri e e gjeti
gjë atë, ruena zot, çfarë do bënte Vakja e shkretë, plakë,
fillikat vetëm, në dynja? Pa kurrkënd t'ja ngrohë shpirtin,
t'ja qajë hallin, të rrijë me te..

Duke pirë kafën, si pa ndonjë qëllim e me gjakftohtësi
të madhe, e mori fjalën Arif Ademi i Shkrelit, një gjatojë
i thotë, i përmendur për gojëtarin e mendje të squar. Sa
folën të tjerët, ai nuk e tha asnjë fjalë. Vetëm dëgjoi. Ca
nga pleqtë, e ndër ta edhe vetë Haxhi Mustafa, u habitën
shumë pse Arif Ademi nuk foli sonte hiç! N'atë log bu-
rrash, Haxhi Mustafës mund t'i bëhej shok vetëm Arif
Ademi i Shkrelit. Edhe për vjet, edhe për mendjehollësi,
edhe për fisnikëri e zë të mirë.

— A po m'ep izë, Haxhë Mustafa, — tha Arifi — t'i
tha' edhe u dy'tri t'miat?

— Iza pej zotit e pej meje — u gjegj Haxha, e pleqtë
tjerë u ndreqën edhe më mirë në të ulur, curruan veshët
dhe ja ngulën sytë Arif Ademit, duke pritur të dëgjojnë

çfarë ka në mend të thotë tashti ky, që nuk foli aspak sonte.

— Për të mirë u piftë gjithmonë! — bëri Arifi, duke i dhënë filxhanin Vakes në dorë, para se të niste të shprehë mendimin e vet, që pritej me padurim nga të gjithë.

— Bafte mirë e t'lumtë goja! — ja ktheu Reka.

Atëherë foli Arif Ademi i Shkrelit, pasi u kthye kah Haxhi Mustafa:

— Po, mirë the, Haxhë Mustafa, ty t'bjë me të fillua me Cufë Dugaivën e Dugaivës edhe më Rustem Bajramin e Koshutanit, e me ja thanë qeto fjalë Bardh Shukut. Se, tham, dajmida!) a kjenë, pej fetit e n'kiamet, qi: «Ku shko pshtjellaku — shko gjaku!»

— Bash q'ashtu! — bëri Haxhë Mustafa.

— Mirë boll! — tha Arif Ademi. — Edhe Rekë Zhuji ju la këtij miku t'mirë t'Pasbjeshk's, se s'i ka as hak, as lak: I bani bë n'bukë e krypë e para gjithë ktyne pleqve... — heshti një çikë, pa shikuar tani askë drejtpërdrejt, me shikim që rrinte disi pezull, enigmatik. Të gjithë pritnin: «A thu' ku do me dalë tash, se t'imete s'flet kot Arifi».

Ai vazhdoi:

— Po mua m'ka hi' i farë dreqit e kurrsi s'po m'le rahat.

— Çka ashtu, për hajr? — pyeti Haxhiu.

— S'ja' tue ditë mirë si u ba puna e ktyne t'rinjve...

— E kuj ashtu, Arif?

— E vajzës s'Rekës e t'birit t'Bardh Shukut.

Disa pleqve u shpëtoi pyetja, plot habi, njëzërit:

— Pse-e-e?!..

— Paj, s'po dij...

— Çka ashtu, Arif?

— S'po dij... a janë dashtë dërshej veti, a veç...

Të gjithë mbetën gojëhapur. Edhe u habitën. Vërtet, si s'i ra asnjërit në mend kjo! Ndonëse njëherë menduan se është shumë lehtë t'i përgjegjet njeriu kësaj pyetjeje, kur provuan të flasin, të gjithë ngurruan. Madje edhe vetë

1) denbabaden

Reka, e edhe Vakja, nuk ditën të përgjegjen saktësisht. E muarrën ata njëri-tjetrin me kohë dhe, duke mos gjetur shteg tjetër më të mirë, ikën së bashku nga shtëpia e kantundi, apo?..

— N'daç dashtë, n'daç pa dashtë, o Arif Ademi, — tha Cufë Dugajeva — ata tash janë burrë e grua, e çka a ba, s'ç'bahet ma!

Arifi vazhdoi, si të mos e kish dëgjuar Cufën fare:

— Po dua me thanë: Na, s'e paçim sosë m'e pleqna qet punë si a rruga, atëhere s'duhet m'e lanë punën veç me 'i bë, e me ja pshtetë tjetrit barrën e — pushkën.

— Mirë e ka, mirë — foli dikush.

— Ani, si po thua ti, — pyeti Cufa, pak me nervozizëm.

— U deshta me dijtë a di kush me m'kallxua si ka shkua puna e vajzës së Rekës me t'birin e Bardhit?

Haxhi Mustafa tërë kohën nuk ja ndau vështrimin. Pleqtë tjerë nuk dinin ende t'ja qëllojnë. Ç'rëndësi kish kjo për t'u pleqëruar.

— A di kush gja? — pyeti Haxhiu.

— Jo, jo, s'dimë gja, m'sa di ti — u gjegj shumica.

— Pse, a mos ke tie, a mos di gja, qi s'dimë na? — pyeti Kapllan Çela i Pasbjeshkës me dyshim. — Folë, n'dijsh gja!

— Jo, nuk di, jo. Veç pëveta.

— Mos po t'shko dërmet qi Rekës ja kanë grabitë çikën, a? bëri Kapllani.

— S'di, jo.

Rekë Zhuji u trishtua nga kjo fjalë. Grabitë! Paj, ishalla, s'është kështu, se... dhe Reka nuk diti çfarë «se...». E la mendimin të pakryer dhe desht të dëgjojë çfarë ka në mend Arifi.

E pyeti:

— Qysh po ta merr mendja ty, Arif Ademi?

— Paj, mundet me ba vaki edhe qi vajza ja ka marrë met djalit.

Prapë u prek Reka. «Zoja nuk ka qenë, me sa di ai, aqë e çthurur, aqë e djegur, sa të shkojë e t'i marrë mend-

të meshkujve, të bëjë që të ndahen nga të fejuarat e veta», mendoj ai.

— Djali i Bardh Shukut e ka pasë t'folun ni çikë boll t'mirë, t'Kamer Haxhës — ndërhyri Kalil Avdija i Pepiqit.

— Veç...

— Veç... — ja preu fjalën Arif Ademi — s'e ka dashtë. pse e ka dashtë çikën e Rekë Zhujit, qi a kjenë shumë ma e mirë e ma e bukur... A mos po do me thanë qi shtu?

— Paj...

— Ani, mirë. Po, a thua çika e Rekë Zhujit, a e ka dashtë atë djalë?

— Pa luejtë kudra me bisht, qeni s'i shko prapa! — foli Sadri Elezi i Bogëve.

— Sadri! — i doli britma Rekës dhe gjaku i vloi ndër dej.

— Bija e Rekë Zhujit, Sadri Elezi, s'a kjenë aso-dore — bëri Cufa.

Atë çast u dëgjua një zë i lartë e i thekshëm nga jashtë:

— O Rekë!.. Reko! Mule 'i herë jasht, mule!

Të gjithë e njohtën zërin e trishtuar të Vakes. Në odë mbretëroi njëfarë tollovie. Pleqtë të gjithë luajtën vendit. Disa madje edhe u ngritën. Reka brofi në këmbë dhe fluturoi jashtë. Pas tij dolën edhe ca të tjerë.

— Ç'a? Ç'dreqi t'gjet? Çka ke? — pyeti Reka, duke shikuar gjithkrah të shohë pse gërthiti e shoqja aqë keq.

— Dikush a te tëbani! — u gjegj, mezi, Vakja.

— Kush ashtu? Kush a? — pyetën pleqtë që dolën pas Rekës.

Reka kapi me të shpejtë këmesën dhe rendi rreth e qark tëbanit, shikoi gjithkrah, por syri nuk i hasi ku frymë njeriu.

— 'I nier e pash ën terr. Ish kjenë pshtetë për tëban, e kur m'pa mua, bani tajt e iku pas tëbanit.

— S'a kush, jo, po t'kanë mashtrua syt — tha Reka, kur u kthye, i mbushur frymë.

Të gjithë u kthyen prapë në odë të burrave, pa besuar fort se mund të ketë qenë ndonjë njeri, ai që pa Vakja.

— Belte a kienë doi qen. e t'ka tutë — tha Cufa.

qërim. Në vend që t'i zbulojmë e t'i zhdukim me rrënjë ca doke e zakone, që e kanë ngrënë veten (edhe ne, besa!) kaherë dhe është dashur të vdesin bashkë me vdekjen e pleqve tanë, ne bëjmë edhe sot e kësaj dite ashtu si kanë bërë ata, etërit tanë dhe etërit e tyre. Pleqërojmë ashtu si kanë pleqëruar ata. E koha e re lup dhe ka ligje e rregulla të reja. Ne duhet të trashëgojmë prej tyre, prej së vjetrës, vetëm ato që vlejné, që na hynë në punë sa më dobishëm e për të mirë, ndryshe... Po ju pyes, o pleq, pse ka nevojë sonte të japë llogari këtu, para nesh e para këtij miku, Rekë Zhuji? Ose nesër — Bardh Shuku, a ndonjë i tretë? Çfarë do të ngjante, sikur të mos e kishte bërë benë Reka? A do t'i jepnim të drejtë Kapllan Çelës dhe meshkujve të tij që të dalin nesër e ta vrasin, ku ta zënë? Kjo është e drejtë e jonë, apo jo? Kështu kanë bërë e kështu do të kishin «da pleqni» edhe etërit tanë e etërit e tyre! Por, a thue — para ndërgjegjes — do të mbetej, kjo vrasje, pa të drejtë ndëshkimi? A mos Kapllan Çela a ndonjë mashkull i tij, që do e bënte këtë krim, do dënohej më pak, do ishte më i pafajshëm, pse ne, pleqt, i kemi dhënë të drejtë? Të drejtë: TË VRASË! TË VRASË! TË VRASË, HEJ! Apo, vrasjen e nesërme të Bardh Shukut, fjala vjen, duhet ta dimë si gjë të drejtë, se — ashtu kemi «da pleqni» ne?.. Mirë e kanë të rinjtë që na thonë herë-herë se ne, pleqt, bajagi jemi rrokatë dhe sendet e reja po i peshojmë në kandarë të vjetër...

Arif Ademi do të fliste edhe më, por ja preu fjalën Cekë Bajri, i cili, me një zë jo fort mirëkëndës, i tha:

— Mos me t'pa njoftë e mos me t'pa, more Arif Ademi, kisha m'e pre kryet se s'je tye folë ti, po a tye folë donjari pej këtyne «rinive» t'sodit. Cok t'i paskan bushë veshët, he aferim u kjoftë!

— Sa t'jenë gjallë pleqt, — këceu prapë Balë Ismajli — edhe qe to punë s'u ndreqën tryshej veç qi shtu, o Arif Ademi!

— Mos u gut, Cekë Bajri, mos u gut — u dëgjua zëri i butë e i matur i Haxhi Mustafës, që nuk e la Arifin t'i përgjegjet. — U kisha me pasë qejf qi Rugova t'i ki' edhe nja 'iqin si biri i Arif Ademit. Edhe u vetë kisha me pasë

shumë qejf me dijtë çka di aj. Mos m'u idhno, pra, Cekë Bajri, se beli qi shtu a. Ma pak gjak ish derdhë n'Rugovë, tye u vra dërshej veti, me pa mësua edhe t'parët tanë e edhe na — si këta sot.

— T'parët tanë e ne nuk na kanë pa lanë asi vakti me shkua nëpër shkolla, po veç m'u sha e vra dërshej veti — tha Cufa.

Rekë Zhujji ishte shtangur në vend dhe nuk dinte kurr-sesi ç'vështrim t'u jepte fjalëve që dëgjoi. Cili nga ata kish të drejtë. Mendimet i flakëronin. U rropat ta kuptojë sa më drejt Arif Ademin. Këtu ju gërshetua vazhdimisht edhe kobi i thadruar thellë në kujtesën e tij: vrasja e tre vëllezërve, shtëpia e fikur, zija e vazhdueshme, votrat e shuara... Në atë pshtjellim të madh mendimesh, Reka rropatej të gjejë vetëveten. Herë i bëhej se Arifi donte ta nxjerrë fajtor, e herë jo. Në një shenjë kohe, pasi i kaloi bukur do çaste në mendime kundërshtare dhe, i nxitur nga fjalët e Haxhi Mustafës se, sipas Arifit, askush nuk qenka fajtor në këtë punë, ai tha:

— Jo, Haxhi, s'a mymqym pa kjenë dikush fajtuer. Unë e di kush a fajtuer. Tash po e di. Fajtuer ja' u vetë, qi e dhashë n'djep...

— M'e kqyrë mirë e mirë qet punë, — ndërhyri prapë Arif Ademi — atëherë nuk je fajtuer veç ti, po a fajtuer edhe ky miku i Pasbjeshkës, qi po lyp tash hesap këtu. E a fajtuer edhe Bardh Shuku, edhe Kamer Haxha, e t'tanë na qi apim fjalë e fejojme djem e çika n'djep. Po fajin ma t'madhin e ka q'aj zakoni. Edhe padija jonë. Për ta fola u deri tash, e veç për ta a dashtë me folë na sonte e përditë n'këtë vet e gjithku...

— Moti nuk e tërrmo motin aq çpejt — foli Balë Ismajli. — Kështu a kjenë gjithmonë, pej fetit e n'kiamet.

— Po, po sota a mot tjetër — bëri Arif Ademi. — Sot hallku s'po kujtojnë ma ashtu.

— Kush janë ata «hallk»?

— Paj, t'rijt e sodit. Sokoli, Zoja...

Haxhi Mustafa, gjithmonë gojëmbël, u përpoq prapë të zbutë kuvendin e të nxjerrë në shesh të mirat që dalin nga ky kryqëzim i mendimeve, ndaj edhe foli:

— A po m'leni, pra, o burra, t'e tha edhe 'i fjalë. Mirë e ka Arifi 'i punë, që thot se koha e re lyp bidatë t'reja. Edhe qi sendet e reja s'peshohen me katarë t'vjetër. Po, mirë e ka këtu, edhe këtahen s'ja lua topi. Veç, edhe na qi jem bledhë, s'jem bledhë për t'keq. Jem bledhë me paj-tua hallkun me shoqi-shojn, e mos m'u vra dërshej¹⁾ veti. Ky miku i Pashjeshkë ka ba mirë qi na ka thirë e s'e ka kapë mejherë pushkën e alltinë e me krisë. Nesër prama na duhet m'u bledhë edhe 'i herë, po ma merr medja për dy punë: Me pa ç'po thot Bardh Shuku, e edhe me tie si a kjenë puna e Sokolit me Zojën. Ta dimë edhe qetahen. Jo për tjetër, veç mos m'e lanë çikën me hjekë, n'kjoftë se aj e ka grabitë. A thu' kush di gja, ka duhet me pëvet për qet punë?

Vakja, që nuk kish ardhë ende në vete nga ai takim i papritur dhe i frikshëm i natës, tha:

— Ma bani hallall, o burra, qi unë, si grua, po përzi-hena n'punë burrash. Po, sa ka' tie u, qet punë s'e di kush ma mirë n'kret katund se — Çela...

— Cili Çelë? — kërcëu Rëkë Zhuji.

— Çela i Myftarit, I Myftar Shaqirit. Bashkë janë rritë e djam²⁾ i kanë ruejtë gjanë bashkë. Edhe aj, edhe Zoja, edhe... — desh të thotë «Sokoli», por nuk ja nxori goja, ndaj tha: — ...Edhe aj i biri i Bardh Shukut.

— Ani, mirë boll — bëri Haxhi Mustafa. — Nesër prama, pra, duhet m'e thirrë këtu e me folë me ta. m'e pëvetë e me na kallxua krejt e për fije, qysh a kjenë puna. Qysh po thuni ju, a e ka' mirë?

— Boll mirë, boll mirë — thanë pleqtë. — U ba vonë.

Cufë Dugajeva thirri Haxhi Mustafën e Kuçishtës dhe Rustem Bajramin e Koshutanit të shkojnë në konak te Bardh Shuku, «pase nesër duhet me folë me ta». Edhe Çelë Bajrami i Haxhajve mori në konak dy vetë: Balë Ismajlin e Rijekës së Allagës dhe Sadri Haxhën e Drelajve.

Gjithë të tjerët mbetën në konak te Rëkë Zhuji...

1) ndërmjet, midis

2) përherë, gjithmonë

MONOLOGU I ZOJËS

A do të mund të më kuptosh, dadë? A më je zemëruar shumë? A mund të ma shohësh për të madhe këtë që bëra, unë — sugaresha jote, qengji i vetëm, më i dashur, i vathës sate? Të kam nxjerrë kokëçarje, sigurisht. Edhe lot, besoj. Më fal, dadë! M'ja bën hallall zemrës, që qe më e fortë se dashuria ime për ty; zemrës, që qe më e vendosur se respekti im i madh për babain; zemrës, që qe shumë më e guximshme se kërcënimi shekullor e rreziku i thellë nga një hap i këtillë! Shkela një zakon, dadë! Por, një zakon të keq. Zakon të keq të maleve. Ti do ta kesh vështirë të më japësh të drejtë. Me siguri, sikur të të pyesja, kurrë nuk do të më këshilloje të veproj kështu. As në mend nuk do të të shkonte që të flak unë të fejuarin tim të panjohur atje Pasbjeshke e t'i bij në parzma atij që zemra ma zgjodhi. Po, dadë, pikërisht kështu: Nuk ma zgjodhi truri mua Sokolin. Tjetër më thosh truri. Tjetër më këshilloi dashuria ime për ty. Tjetër për tjetër më mësoi respekti për babanë edhe fati i tij i kobshëm. Por... zemra. ZEMRA! Çfarë t'i bëj asaj, dadë, kur ajo zgjodhi, ajo këshilloi, ajo mësoi. Ajo, madje, edhe më priu. A bëra mirë? Si të të them, dadë. Në më pyetsh mua, si e ndjej unë veten tani, të them menjëherë — më dysh! Jam e lumtur, dadë! E lumtur jam pse gjendem me Sokolin, pse e dua, pse më do, pse këtë kam pasur më të madhen dashuri gjer sot. Por — kjo është vetëm gjysma, dadë. Se — gjysmën tjetër e kam të plagosur. Ma beso: të plagosur e kam! Jo për

tjetër, vetëm e vetëm: për ty! Edhe për babain! Edhe gëzimin e kam të përgjysmuar. Edhe lumturinë. Pse — e dij se ju kam shkaktuar halle të mëdha. E dij se ju kam vënë në rreziqe të shumta. E dij se nuk do të ma falni kurrë këtë hap që kam marrë, këtë rrugë që kam zgjedhë... Por, e dij edhe se, në anë tjetër, kam vepruar më së miri. Ashtu si është dashur të veprojnë edhe shumë të tjerë para meje. Ashtu si, besoj, do të veprojnë edhe shumë shoqe të mia, pas meje. Gjersa të lindin fëmijët e tyre... Se, pastaj, thuaj dadë: Mendon ti se mund të ketë më fejesa në djep? A mund të të shkojë edhe mendja, së paku, se biri im a vajza ime dhe e Sokolit do të fejohen në djep? Epo dikushë dadë, është dashur, pra, ta presë një herë këtë shirit. Ta thyejë këtë zakon të mbrapshtë. Do të thuesh: Pse ti? Pse Zoja të bëhet më e mençura, më e guximshmeja, e para? Hiq të keqen që ju bëra juve, e hallet në të cilat ju vura, për tjetër — unë jam krenare, dadë! Krenare, që unë e nisa këtë hap. Përkundër rreziqeve. E dij: Nesër mund të ngajë edhe me mua si me Begen. Mund të ma vrasin Sokolin (larg qoftë, gurit e drurit!). Mund të mbetem e vejë, edhe pa u bërë tamam nuse. Ma beso, dadë, edhe këtë e kam paraparë. Të mbetem edhe e vejë! Por — e vejë e atij, që kam zgjedhur vetë... Le të më vrasin edhe mua (edhe këtë mund ta bëjnë!). Nuk mërzitem. Edhe këtë e kam paraparë. E megjithatë kam vendosur: Sokolin dhe vetëm Sokolin! Përkundër të gjithave! Përkundër çdo rreziku! E dashurova shumë? Po. Por, e dëshirove këtë edhe për një arsye: Ta thyej atë që duhej thye q'prej kohësh, atë burim të grindjeve e të zënkave, të fatkeqësive e të gjakderdhjeve. Do të na kushtojë shtrenjt? Me siguri. Por, a di, dadë, çfarë është ajo që kushton lirë? Për gjë të shtrenjtë unë të flijoja, dadë. Duhet të më kuptosh. Për gjë të shtrenjtë flijoja babain, Sokolin, veten... Që tu' hapen sytë edhe të tjerëve, si mua. Si Sokolit. Të lindin Zoja e Sokola të rinj, që do të dinë të vendosin vetë për fatin e tyre... Më fal, pra, dadë! Edhe përpiku të më kuptosh. Unë çast për çast jam me ty. Edhe me babain. Ju përqafoj e ju dua, ju puth e nuk ju haq mendsh kurrë... kurrë...

XIII

Kur u shtrua darka në shtëpinë e Kamer Haxhës, pleqtë e tubuar në shtëpi të Rekë Zhujit nuk e kishin filluar ende bisedën, për të cilën ishin ftuar.

Kamer Haxha, natyrisht, e dinte se sonje janë mbledhë pleqtë, emër për emër, për të ndarë pleqëri në tëban të Rekë Zhujit. Mirëpo, kjo nuk e shqetësonte aspak. Madje, e arësyesoi sinqerisht e me gjithë mend gjestin e Kapllan Çelës së Pasbjeshkës. «Ka bërë si burrat, mendoi Kameri. Edhe — ashtu si e lyp zakoni dhe si kemi bërë gjithmonë.»

I shkoi në mend disa herë: «A thua është dashur të jem edhe unë në atë log burrash?» Por, mandej, bindej shpejt se prania e tij ndër pleq nuk do të kish kurrfarë arësytimi. Madje, mundet edhe të pengonte zhvillimin e lëmshit. Atij nuk do të duhej t'i interesonte çfarë kanë ndër vete Kapllani e Reka.

Kamer Haxha i dinte mirë zakonet e burrave, adetet në raste të këtilla. Vajza i mbeti në shtëpi, sepse dhëndrri shkoi dhe mori një vajzë tjetër. Ani, shëndoshë qofshim! Ai tashti s'ka të drejtë të çohet e të hakmerret. Vajza nuk i ka mbetë në shtëpi me kurrfarë turpi. Përkundrazi, Kameri duhej të priste nga Bardh Shuku t'i vijë në shtëpi e t'i lejojë që t'ja japë Shotën kujtdo që të dëshirojë vetë. Kështu e lyp zakoni. Dhe — pikërisht kështu bënë Bardh Shuku e Kamer Haxha.

Mirëpo, djali më i madh i Kamer Haxhës, Rexhepi, që i kish kaluar kaherë të tridhjetat, nuk donte të dëgjojë për një «pajtim» të këtillë dhe për zakone kësodore. Qysh-se ngjau kjo punë, Rexhepin vendi vend nuk e zinte. Njëherë nuk i qeshi fytyra këto ditë. Nuk foli më me t'atin q'prej atij çasta, kur u përzu nga dhoma, ndërsa bisedonin Bardhi, Kameri e Cufa. Ishte vazhdimisht fytyrëzëmtë, kurdoherë në të menduar. Edhe buka nuk i hahej si rëndom. Ulej në sofër, por menjëherë, pas ca kafshatash, ngrihej nga sofa, pa folë me asnjeri. Nën sy i ishin bërë ca rrathë të murrmë, që dëftenin se edhe gjumë nuk bën shumë...

Edhe sonte të gjithë ishin ulur rreth sofres, por Rexhepi nuk ish me ta. Kameri mendoi një herë se ndoshta është i zënë gjë me ndonjë punë, prandaj, pa nisur bukën, i tha së shoqes:

— Shko, Galë, e thirre Rexhepin me hagarë darkë.

Gala ju gjegj menjëherë:

— Rexhepi s'a këtu, jo.

— Po ku a?

Gala vetëm rrudhi supet.

— A u tha gja, mos ka doj punë?

— Erdh 'i herë aty pase praroi dielli, shkoj n'qiler t'vet e tevona duel. «Ku po shko, Rexhep? e pëveta. «Kurru, nanë», m'tha e shkoj, pa e kthye kryet me m'kqyrë.

— A mos t'tha gja ty, moj fisnike — ju kthye Kameri tash së shoqes së Rexhepit, e cila po ashtu ishte e shqetësuar ngase i shoqi tash sa ditë nuk e vërente fare se ekzistonte.

Ajo u gjegj shkurt, sepse, edhe sikur të donte, e dinte se «nuk a mirë me folë shumë reja». Tha:

— Jo.

Do fjalë nuk i hiqeshin mendsh Kamerit. Vetvetiu i tingëllonin në mbamendje: «Baba de t'thot çka t'ja merr zogu i qejfit, veç dig'jo ç'po tho' u, o Bardh Shuku! U ka' m'e ba 'i llaf me donjarin pej jush: da me Rekën, da me ty, da me djalin tat... Tumërmeç!»

«... U ka' m'e ba 'i llaf...» — kjo fjalë i doli shpesh

para syve të tij të mendjes. «Çfarë «llafi» ka në mend biri im? pyeti Kameri veten. Ishalla s'ka luajtur mendsh të bëjë ndonjë marri. Ka mend, ishalla!»

Megjithatë, Kameri ja kishte droen Rexhepit. E dinte se ai është i rrëmbyer nga ai rrem që e çon peshë menjëherë për cikrimën më të vogël, e jo më ta çenonjë kush në nder. Rexhepin e kish «fyer» shumë shtëpia e Bardh Shukut dhe bija e Rekë Zhujit, pse ja kishin lënë motrën në shtëpi, nafakëprerë. I dukej se tani s'ka më fytyrë të dalë ndër shokë e ndër miq. — Dhe — ca zektha nuk e lenin të qetë kurrsesi. Ata e shtynin të bëjë diç, të mos e lërë punën kështu si është. Donte gjithsesi të hakmerrej. Çdo fyzë gjaku të tij kërkonte hakmarrje. Qoftë në Rekën, qoftë në Bardh Shukun. Të dy ishin, sipas mendimit të tij, fajtorë. Më një dorë. Por, Rexhepi e dinte mirë: Fajtori më i madh ish — Sokoli. Disa herë i shkoi në mend të zbrësë në Pejë e ta kërktojë: ku është e ku s'është. Të llogaritet me te dhe, pikërisht me te, t'i qërojë hesapet. Kjo do t'ja zbutte prapë gjakun e pezmatuar.

Rexhepit i silleshin në mend gjithfarë planesh. Por — hakmarrja nuk i flakej mendsh asnjëherë. Megjithatë, një gjë nuk mund ta vendoste lehtë: të hakmerret sy e faqe botës, apo tinëzisht? E para e joshte më fort. Do të hakmerrej para të gjithëve. E katundi do të fliste: «Aferim, Rexhep Kameri, se tash ja zbardhe fytyrën oxhakut e fisit!» Po mandej? Çfarë do të bënte mandej? Të dalë në mal, të bëhet «kaçak», ashtu si bënin të tjerët përpara? Rexhepi e dinte se sot s'ka më «kaçakë», se për ta vetëm flitet ndër ndeja e pas darke. Të dalë para gjyqit e të kalbet në burg? Kësaj ja kish frikën. Nuk e pëlqente gjyqin. Nuk i donte kurrsesi verigat në duar. Kjo do ta poshtëronte më së shumti. Më mirë ta vrasin. . .

Kameri nuk diti as si hangër, as çfarë hangër, duke menduar në të birin. I shkoi ndër mend një herë edhe se mos ka shkuar në tëban të Rekë Zhujit, ka hyrë brendë e ja ka marrë fytyrën vetes. Apo. . . Nuk guxoi as ta marrë me mend, se mos ka bërë çfarëdo «budallije» e ua ka prishur pleqve kuvendin.

Pritën të gjithë se mos do të kthehej pas darke, por Rexhepi nuk erdhi.

Kameri shkoi të flinte, por gjumi nuk e mori. I curroi veshët dhe përgjoi çdo shushurimë për të dëgjuar hapat e të birit. Edhe Gala nuk flinte. E shoqja e Rexhepit kishte marrë Shotën në qiler të vet dhe të dyja, po ashtu, pritnin atë...

Në një shenjë kohe, mjaft vonë, aty nga mesnata, Kameri e gratë dëgjuan ca zëra. Menjëherë shqymën dritat me gaz. Çela, Bala e Sadrija shkonin rrugës, duke komentuar fjalët e Arif Ademit.

Kameri nuk mundi të kuptojë asnjë fjalë të tyre, por jo mori mendja se pleqtë paskan mbaruar punë.

Nuk vonoi dhe erdhi edhe Rexhepi, majë gishtërinjve, si ndonjë vjedhës. Dësh të hyjë në qiler të vet, pa u diktuar, por e stepi në vend thirrja e t'et:

— Rexhep!

— He...

— A je ti, Rexhep?

— Po, babë — u gjegj Rexhepi me gjysmë zërit.

Rexhepi hyri ngadalë brendë.

E shoqja dhe Shota e dëgjuan po ashtu ardhjen e tij, por u strukën e nuk bënë zë, kinse flinin.

— Ku kje dej n'qet vakt, allahile? — e pyeti i ati me të butë, si të donte ta marrë me të mirë, për të dëgjuar gjithë ç'kish në mend i biri.

— Kjesh me tejë te 'i shoq — gënjeu Rexhepi.

— Po mahite...

— Eshedybilah...

— Te i cilli shoq?

Rexhepi u shtir kinse nuk dëgjoi dhe tha:

— Teja shumë e a tye m'marrë gjumi for'.

Bëri të dalë nga oda.

— Prit 'i herë, ku po shko! — e ndaloi i ati. — Folë ku kje dej tash, se s't'ka hije me m'rrejtë.

Rexhepi, i fyer nga kjo fjalë, u gjegj menjëherë me zë idhnak:

— A po do m'e ditë taman?

— Po.

— Kjesh të tëbani i Rekë Zhujit!

— Po a t'kanë luejtë met, a ç't'ka gjetë! — briti Kameri. — Ç'drejtn lype ti te tëbani Rekë Zhujit?

— Deshta me tie si po duen m'e pleqnua qet punë.

— E pse, ç'po t'duhet ty?

— Po m'duhet, si s'po m'duhet? — u nxe edhe Rexhepi. — Ti, babë, je ty'e ba asgja punën e Shotës. Si mos ta kishe taten. E s'po di qi na u ka marrë ftyra.

— Lema ftyrën mua, mos u mërzit ti, po kqyr punën tate, se sa 'ja' u zot shpije, ti s'ke pse m'u interesua për ftyrë.

— Ani, babë, ani — tha Rexhepi, me zë të butë, për të qetësuar të atin. — Por, as në mend nuk i shkonte të pajtohej me fjalët e tij.

Kur pa i ati se Rexhepi e dëgjoi, edhe ai uli zërin dhe filloi ta këshillojë:

— Çika a rod i flliqtë, mos ta faltë zoti n'shpi, biro! Mjer aj qi i ka! Na, shyqyr, veç nja e kem, e qyre ç'na gjet! Po, me dynje, more bir. Shyqyr qi s'e kem me doj barre a me doj bisht, si po u ba vaki hallkut; atëherë s'kishim me pasë ftyrë me dalë n'rrugë. Se kjohja s'a kurrigja. Edhe Bardh Shuku duel burrë qi erdh e na dha izë m'e dhanë ku t'duem.

Ishte më se e qartë se Rexhepi nuk pajtohej me asnjërin nga mendimet e t'et. E më së paku me ardhjen e Bardh Shukut në shtëpi të tij — për të lejuar fejesën e martesën e Shotës për tjetërkë.

Pasi i biri nuk reagoi aspak në fjalët e tij, Kameri, kinse pa ndonjë interesim të posaçëm, por vetëm sa për kureshti, pyeti:

— Ani, a tieve, ç'thanë pleqt? Si e pleqnuan?

Mirëpo, sapo bëri këtë pyetje, Kamerit i ra në mend: Si ka mundë ky të dëgjojë çfarë kanë vendosur ata? A mos ka hyrë brendë, apo?.. Prandaj, pa pritur përgjegjen e pyetjes së parë, pyeti prapë:

— Po mirë, ku kje ti, në ç'vet?

— Pas tëbanit.

— Po a s'u tute se mudin me t'pa?

— Jo.

Rexhepi u hamend një çast a thua t'i tregojë se si e diktoi Vakja dhe i ngriti peshë të gjithë, por prapë vendosi ta heshtë këtë rast.

— Ani, çka thanë?

— E danë me folë me Bardh Shukun tre vetë: Haxhi Mustafa i Kuçishtës, Cufë Dugaiva i Dugaivës dhe Rustem Bajrami i Koshutanit. Thanë: Dase ka me ja dhënë atij miku t'Pasbjeshke ni vajzë me kanë e me bojë e me kret çka don 'i rop, dase ka m'e pritë pushkën.

— Si burrat! — tha Kamer Haxha.

Rexhepi nuk desh ta zgjatë më, duke u arësytuar kinse kish gjumë.

— Natën e mirë! — tha dhe shkoi në qiler të vet.

o o o

E shoqja kish ndezë llambën e gazit dhe pritte. Shota ishte duke dalë për të shkuar në shtrat të vet, kur hyri Rexhepi.

— Dal 'i herë, Shotë — e ndali ai në qiler.

Shkoi e u ul në shtratin mbushur me fier. Donte të flasë me të motrën, mirëpo prania e së shoqes e pengonte, ndaj dhe tha:

— A tieve!

— Lepe.

— Shko e bjerma 'i gacë!

— Peqe.

E shoqja e dinte se nuk ka ku të marrë gacë në këtë kohë, por doli, pa reaguuar.

— Si i ke punët me Çelën? — e pyeti ai Shotën përnjëherë, pa menduar fort dhe pa «rretheokolla».

Të kish krisur rrufeja e ta kish goditur mu në ballë, Shota nuk do të ish tmerruar më shumë se sa kur dëgjoi këtë pyetje të të vëllait. Menjëherë i shkrepiti në mendje se paska marrë vesh çfarë ka bërë kjo me Çelën atë ditë. Fytyra ju bë verdhë si dylli, të tëra gjymtyrët ju hapinë

e do djersë të ftofta ja reshën ballin. Nuk diti të bëjë vër me gojë.

— Pse s'po flet, a tieve çka t'pëveta? — bëri Rexhepi.

— Me cilin Çelë? — pyeti Shota me pesëqind munda-me dhe një çikë e gëzuar që ju kujtua kjo pyetje.

— Me Çelën, de. A s'pe njeh Çelën, a? Çobanin. E me ta je ditë për ditë me dhen.

— Heee! — bëri Shota, kinse tashti i ra në mend. — Çelën e Myftar Shaqirit, a?

— Po, pra. Si je me ta?

— E si ka me kjenë? Si me t'tanë çobat, mirë. S'ka gja t'keqe as me ta, as me asnjarin pej tyne. Pse?

— Nesër prapa kanë m'e thirrë pleqt, m'e pevetë fije e për pe, si a kjenë puna e Sokolit me Zojën. N'thashtë Çela qi Zoja s'e ka dashtë kurrë Sokolin, a belte Sokolit ja ka marrë ajo mett... — tha Rexhepi dhe heshti. Nuk desh t'i tregojë së motrës çfarë do të ngjante dhe çfarë kish në mend të bëjë ai vetë. — Folë me ta 'i herë, Shotë, n'mujsh. Po — mos me t'marrë vesh çobat e çobaneshat. Bushja meden n'mujsh disi me u thanë pleqve... «tamani» qysh a kjenë puna... ti p'e di vetë. he... A ka nevojë me të pësua?

— Jo, jo — bëri Shota plot shënd. kur e kuptoi se Rexhepi s'kish ide për atë që e frikësoi aqë shumë. I shkrepën sytë xixa gëzimi e shtoi: — Mirë, vëlla, s'e la pa folë me ta e me ja bushë meden. Si t'di vetë: mirë e ma mirë...

— Veç me met!

MENDOI SOKOLI:

*Atje
në Pejë
me Zojën
do të mësoj
pastaj do të hy në punë,
pastaj prapë
do të mësoj,
mandej
do të kualifikohem.
do të më japin
banesë,
mandej
do të na lindë
fëmija
i im
dhe i Zojës
atje
në Pejë...*

XIV

Pothuaj pa aguar mirë, Gala u ngrit dhe shkoi të thërrasë Shotën që t'i ndihmojë të mjelë delet e t'i bëjë gati për t'i lëshuar. Por — nuk e gjeti në odë të saj.

Shota ishte ngritur shumë heret, i kish mjelë vetë delet, kështu që e ëma atë mëngjez nuk pat nevojë të lodhet aspak për të mjelur. Kur doli në oborr, Gala arriti vetëm të shohë të bijën duke u grahur deleve në drejtim të Lugut të Dashës.

— Shkove, Shotë, a? — i bëri nga pas.

— Shkova, nanë.

— Pse kjeke çua kaq here sot, Shota e nanës?

— S'di vallahi, m'duel gjumë heret — u gjegj Shota, në sytë e së cilës vërehej se ndoqhta tërë natën nuk ishin mbyllë.

— Ani, t'pastë nana, ani. Hajt, udhë barë t'kjoftë... A more gja me hager?

— Po, 'i kulaç bukë me do qjath.

Kur arriti në Lug të Dashës, në atë vend ku i kullosnin rëndom bagëtitë, Shota nuk pa asnjë bari a bareshë. Ish e para këtë mëngjez. U gëzua dhe dëshiroi që tani, menjëherë, të vinte Çela. Pa ardhur të tjerët. Do të mjanoheshin diku dhe...

Shota tanimë s'ish ajo e atyre ditëve, kur në mesin e barinjve dhe baresha gjendej edhe Sokoli me Zojën. Nuk ish më as si ajo Shotë e asaj dite, kur ju zhgreh vaji

para të gjithëve, sepse e ngacmuan për punë të Sokolit e të Vakes. Një stuhi e papritur ndiesish nisi t'ja përbijë shpirtin pas atij çasti që i ndodhi me Çelën. Gjer atëherë nuk kish pasur rast kurrë të shijojë miklimet e dorës së mashkullit. E, kur e rrëmbyen ato duar, të uritura e të vrazhda, të djegura e të dalldisura peshë nga ngacmimet plot sherri femërore, në atë vend të mësheftë, Shotën e rrokën do ndiesi të reja. Gjaku rinor filloi të vlojë e të flasë, filloi të shpërthejë, pas vjetësh të shafituri me drojtje. Kushedi sa herë ju përtri në mend asaj çdo fjalë, çdo lëvizje, çdo çast i atij takimi me Çelën në pyll. Deri edhe frymëmarrja e tij. Qejfet e atyre çasteve me Çelën nuk e lanë më të qetë dhe erdhën e ja flakëruan gjithnjë e më shumë etjen, e cila nisi ta përcëllojë.

Disa herë mendoj: Pse u ngrit dhe shkoi pas saj, atë ditë, Çela — e jo ndonjë bari tjetër!? Pse nuk u ngrit Zymeri, bie fjala. Apo Bala? A bën vaki që Çela ka ushqyer farë ndiesish për te edhe përpara? Ndoshta, e verbuar për Sokolin e me te, Shota nuk ka mundë të vërejë, të diktojë, shikimet e uritura, dëshiruese, të Çelës për shtatin e saj, për puthjet, për miklimet e saj. Pse erdhi atë ditë pas meje Çela? pyet Shota veten gjithnjë. Dhe një ndjenjë kënaqësie e resh këtë vajzë, kur i kujtohet Çela. Në ndërdije i thosh diç se Shota është e dashuruar në ato duar të Çelës, që e kapërthyen atë ditë, në atë vend të mësheftë në pyll, e edhe tani dëshiron, me etje zharitëse, edhe kapërthime të reja duarsh të tij. Si atë ditë. Edhe më shumë. Edhe më mirë. Mirëpo, ca zektha dyshimi nuk e linin të qetë dhe t'i lëshohej fund e krye këtyre ndiesive; ndoshta Çela nuk e do aspak, e ai çast ka qenë vetëm një çast ligështie i Çelës, kur s'ka mundë t'i bëjë ballë kurrsesi, kur ajo vetë ja çoi gjakun peshë, e dalldisi dhe ja mori mendtë me atë të përkulur për shtat tij, me gji të cullakuar, me atë grishje të shtatit të shtrirë, gjysmëlakuriq. . .

Këto ndiesi ja davarisnin edhe atë dëshirë të marrë, që e bëri të humbasë virgjërinë, për t'ju hakmarrë gjithsesi Zojës e Sokolit, për të fashitur ndjenjën e saj se ajo

s'është si vajzat e tjera, nuk është si Zoja, atë nuk e pëlqejnë dhe nuk e dëshirojnë meshkujt. . .

Pas asaj dite, Shota e Çela nuk guxonin të shikojnë njëri-tjetrin në sy. Ua merrte mendja se të gjithë barinj të dhe bareshat e dinin mirë çfarë kishin bërë këta të dy, kur shkuan atë ditë dhe tretën në pyll. Çela, madje, përpiquej të mos dalë më në atë vend të Lugut të Dashës, ku dilte zakonisht me delet, po pak më larg. Mjaft sa të mos jetë me Shotën, por jo dhe fort larg saj.

Shotën, megjithatë, nuk e linte kurrsesi krenaria të shkojë e të «vrapojë» pas Çelës. Prandaj, deri në atë çast, nuk pati asnjë mundësi të vazhdojë atje ku e kish lënë.

Tashti e dëshiroi pa masë ardhjen e tij. Para gjithë të tjerëve. Sytë i ishin bërë katër dhe shikonin andej, kah duhej të vinte çdo çast, si gjithmonë. Para se të flasë çkado, Shota do të hidhej në përqafim të atij kraharori dhe do t'i lëshohej atyre duarve të vrazhda e të uritura ta kapërthenin, t'ja thyenin të gjithë eshtrat, po qe nevoja. E pastaj të flasë çfarë e porositi i vëllai. Edhe t'ja kujtojë fjalën e dhënë. Tanimë jo pse ajo ish e interesuar për këtë, por më tepër për të sjellë në vend porosinë e vëllait, si dhe — sy e faqe botës. Do të shkrihej pastaj, prapë në flakën e epshit. Pa u lodhur aspak për krenari e për turp.

Mirëpo, Çela nuk vinte.

Një nga një, erdhën të gjithë barinj të dhe bareshat në Lug të Dashës. Ai nuk erdhi.

Shota ishte e shqetësuar, nervoze. Barinj të dhe bareshat nuk ja panë këtë për të madhe. Menduan se e ka për mbledhjen e pleqve të Rekë Zhuji dhe për të ndarë pleqërie¹⁾ të tyre.

— A tieve ç'kishin thanë pleqt pramë te Reku? — pyeti Zymeri Balën. — Reka ish la, po Bardh Shuku paska me dhanë hesap.

— Çfarë hesapit? — pyetën Bala dhe dy baresha.

Shota përpiquej të fashiste kureshtinë e të zhdukte çdo shenjë që do të mund të tregonte këtë.

1) pleqërishte.

— Me ja dhanë ni vajzë mikut t'Rekës, da me petë n'gjak! — tha Zymeri.

— Sokoli s'ka motër — bëri Raba.

— Po edhe me pasë, une s'ja kisha marrë kurrë — tha Bala. — Me kjenë n'vet t'atij djali t'Pasbjeshke.

As une, cok — tha Zymeri. — Po kisha me ja ba edhe une q'ashtu si bani Sokoli. Kisha me ja vu synin doj çike e — tap! Kisha m'e ba për veti, pa pëvetë ka.

— Pleqt s'lanë me ba ashtu.

— Na p'e bajmë tanën, e pleqt de ta bajnë t'veten. Na poj marrim çikat qi na ka qejfi ne, e ata t'bledhen e de t'çbledhen, n'paçin vakt, sa t'duen — foli Bala.

— Po a thue pse s'erdhi Çela sot? — pyeti njëra bareshë.

Shotës ju drodh zemra.

— Drua e kanë thirrë pleqt m'e pëvetë për Zojën e Sokolin. Q'ashtu e kishin pa sosë pramë — tha Zymeri.

— Qe, tek po vje — thirri Bala.

Të gjithë shikuan andej, nga vinte Çela. Shotën e rrokën të dridhura në tërë shtatin.

— A po u kullosin? — tha Çela, duke u grahur deleve dhe duke ju afruar grupit të barinjve e bareshave.

Zëri i tij shprehte zymtësi. Nuk ishte fare në qejf këtë mëngjez.

— Po, mirë. A mujte? — ja kthyen të gjithë, përveç Shotës, e cila vetëm pupzoi buzët një herë e pastaj i kafshoi.

— Ç'ke, Çelë? — e pyetën Bala e Zymeri. — Pa na duke si i mërzitun pak?

— S'di a kini tie, po pleqt e kishin da pramë me m'pëvetë si a kjenë puna e Zojës me Sokolin — u gjegj Çela me të vështirë dhe i vrejtur.

— Ani, pse po mërzite? Ti, e na t'tanë e dimë shumë mirë sa for' e kanë dashtë shoqi-shojn ata.

— Po, po, veç... — tha Çela dhe shikoi për së kithi Shotën, e cila, sikur t'i kish dëgjuar këto fjalë para ca ditësh, do bënte kiametin, e tashti vetëm kish ulë kokën dhe, për çudi, e ndjeu edhe vetë, këto fjalë nuk i bënë

aspak përshtypje. Si t'ish fjala për ndonjë të panjohur krejtësisht.

Ajo nuk u zemërua. Por, Çelën e mundonte tani fjala e dhënë Shotës se do t'u bëjë atyre dy të dashuruarve, atyre që gjithmonë i kish dashur më shumë se të tjerët, ndonjë të keqe! Kushedi sa herë mallëkoi sot Vaken, që e kish propozuar këtë të dalë e të dëshmojë para pleqve. «Po a s'gjete ka tjetër, moj dada Vake, veç mua?» i tha sot në mëngjez, kur erdhi ajo e i tregoi se sonte duhej të vinte gjithsesi në tëban të saj, para pleqve.

— S'ke ç'm'u kujtua e m'u mërzit, Çelë — ja bëri Zymeri. — Na t'tanë t'i bajmë ispatë fjalët tua. He?

Pyeti të gjithë. Dhe — të gjithë, posë Shotës, u pajtuan.

— T'kishin me m'thirrë mua n'atë bledhi t'pleqve, — ndërhyri Bala — pata me jau pajtë 'i koferencë t'mirë sonte. N'at vet.

— Ç'kishe me u thanë? — pyeti Çela.

— Mos po na idhnohe ti, Shotë? .. Kisha me u thanë qi. .. He, Shotë? .. Demek, kisha m'u thanë qi kush ma mirë s'ka ba dej sot se Sokoli e Zoja. Se — tash e prapa — shum djel e çika kanë me ba si ata, ose edhe mos i laçin, bile — kanë m'u mudua! E pleqt de t'i kqyrin punët e pleqve: qysh a kjenë vakti dikur, e qysh a ba sot, sa po bajnë kopirët n'pazar t'Pejës, sa po shko drithi e sa tërshana. . .

— Pa pleq s'kemi të gjallë — tha njëra bareshë.

— Paj, dejsa t'kapërce qe kjo korë. . . — bëri Bala. — Se, kur t'bahem na me pleqnua, s'ka me ba ma lazëm për pleqni. Na s'kem mej fejua djelt tanë n'djep, as s'kem me dhanë fjalë çike, pa u rritë e pa i pëvetë. . .

Vazhdoi kjo bisedë gjer nga ora dhjetë e mëngjezit, kur duhej kthyer bagëtia në «mëqesë», për t'i mjelë dhe për të pushuar.

Të tri bareshat u ngritën e shkuan të parat. Pas tyre edhe Bala e Zymeri.

Çela tha:

— U s'dua mej kthye sot n'mëqesë hiç, se ja' dalë vonë.

Edhe Shota provoi të gjejë një arësye, të mbetet vetëm për vetëm, ashtu si dëshironte, me Çelën. Por, u bind se tashti është shumë më arësyeshem të shkojë me Balën e Zymerin e pastaj, vetëm dhe pa dele, të kthehej prapë te Çela. Me vrap. Kështu s'mund të dyshojë gjë askush, mendoj.

Çela u rropat gjithsesi t'i japë shenjë që të qëndrojë, se do të bisedojë diç me te, por Shota asnjëherë nuk e ktheu kokën nga ai. Kur pa se nuk do të arrijë kurrsesi të merret vesh me te, Çela tha:

— Mos rrini, pra, shumë se mërzitna vetun — në mënyrë që kështu së paku t'i shkojë në vesh Shotës se e dëshiron kthimin e saj sa më shpejt.

Ajo prapë nuk tha asgjë dhe nuk e shikoi.

o o o

Çela e ndoqi me sy Shotën gjersa u largua mjaft, pastaj u kthye dhe mrizoi bagëtinë. Shikoi të gjejë ndonjë vend sa më të përshtatshëm për pushim e prehje. Shkoi në hijen e do qetinave degëmëdha e u shtri në një shtrojë bari. Kundërmimi i barit e i luleve erëndëse, shpërthimi i rrezeve magjike të diellit në atë shtrojë bari dhe natyra e rënë në fashë ja ndollën gjumin Çelës. Por, atij as që i shkoi në mend të kotej, e jo më të flinte. Një përpushje ndiesish nuk e linte të qetë. Q'prej asaj dite, që i ndodhi ajo me Shotën, Çela kurrresi s'ja arrinte të vërë në drejtpeshim mendjen dhe ndiesitë. Mendja i thosh një, ndiesitë - tjetër. Mendja i thosh: U tregove i ligshhtë, nuk qenke kurrfarë burri, kurrfarë mashkulli! Ndiesitë: Mos e lësho dore Shotën! Mos lejo të përkëdhelë kush tjetër ata gjë të saj! Ruaje atë shtat, që di të të dalldisë e të të bëjë të luash mendsh nga kënaqësia, nga ajo flakë e këndshme!

E shqetësonte sidomos besa që i dha Shotës, aqë dobësisht, aqë marrisht, se do t'u hakmerrej Zojës e Sokolit. Foli — pa peshur fjalën, në pushtetin e plotfuqishëm të Shotës gjysmëlakuriqe. Tashti nuk dinte çfarë duhet bërë. Çela e nderonte fjalën e dhënë. Edhe në qoftë se ndër-

timi i saj do t'i kushtonte sa jeta, Çela nuk do të lente pa e bërë. Mirëpo, a edhe kundër miqve më të dashur të zemrës së tij?!

Çela rropatej shpesh të gjejë pshin e sjelljes së atillë të Shotës atë ditë. E dinte, po, se grejzat e hakmarrjes nuk patën dorë shumë në këtë akt. Por, shtrohet pyetja: A është e mundur që ajo të jetë aqë e pandieshme, aqë zemërgur, sa të mos çajë kokën edhe për një gjë aqë të çmuar — virgjërinë?!

Nuk dinte si ta kuptoj. Nuk dinte si do të duhej të sillej tani e tutje me të, çfarë qëndrimi të mbajë ndaj saj. Qiti cekën një herë ta presë. Të shohë çfarë do të thoshte koha. Në qoftë se ajo nuk ka menduar asgjë tjetër pos hakmarrjes, atëherë edhe Çela do ta dijë mirëfilli de-tyrën e tij. E sa për fjalën e dhënë, ai do të bëjë që ajo të mos kërkojë më nga ai ta sendërtojë, pasi ja nxori me mashtrim, thujaj përdhunisht.

I tretur në këto mendime, ai nuk e vërejti Shotën, që kish ardhur dhe i qëndronte mbi kokë.

Kur e pa, ngurroi për një çast në vend. Nuk diti ç'duhej të bënte. Çfarë do të ishte më e mirë të bëjë n'atë çast. Priti t'i japë ajo ndonjë shenjë, e pastaj të bëjë edhe vetë hapin gjegjës. T'u japë zjarr ndiesive të ndezta epshore, apo t'i shndërrojë në akull, t'i davarisë e fashisë sa të jetë e mundur dhe, duke frenuar vetën, të flasë me të seriozisht. Se, Çela dhe Shota kishin për çfarë të flisnin. Madje shumë.

Ja pa sytë, pasqyrën e shpirtit. Sytë e Shotës shkrepnin xixa gëzimi dhe shprehnin etje përpise për galdime trupore e shpirtërore. Faqet i ishin skuqur dhe dukeshin se i qitnin flakë. Merrte frymë shpejt, pak nga ngutja për të arritur dhe për të qëndruar vetëm për vetëm me Çelën, e më shumë nga ndiesitë që nuk e lëshonin më q'prej asaj dite. Gjoksi i bymehej dhe i lëvizte ritmikiisht.

Shota qeshi me sy. Shota qeshi me buzët që lypnin të rroshken në puthje. Shota qeshi me ato faqe të kuqe. E me atë gjoks të bymyer. E me atë shtat të kallur. . .

Çela nuk priti më shumë. I këputi menjëherë verigat që e patën lidhur ca çaste dhe e mbajtën në vend. Brofi

në këmbë dhe, pa thënë asnjë fjalë, pa menduar më, e rrëmbeu Shotën për krahësh, e mbërtheu për shtat të vet, pastaj e rroku fort, e shtrëngoi sa s'ja ndali frymën. E Shota nuk kundërshtoi me asnjë fjalë. Me asnjë gjest. Por — ju lëshua në duar, ju fal me ndiesi e me shtat. Mbylli sytë dhe s'desh të mendojë as të gjykojë më asgjë. Duart e Çelës filluan të ushqehem nëpër shtigje tanimë të njohura të shtatit të bareshës. Ajo vetëm fshau ëmbëlsisht. Pastaj të dy ranë në shtrojë bari kundërmues dhe tretën në gjiret më të thella të mushtit të gjakut...

o o o

Gjer më bukur një shenjë kohe nuk ja arriti, as asaj, as atij, t'ja fillonin bisedës që u interesonte. Ishte gërshetuar tani me këto ndiesi e me hallet dyanëshe edhe një dëshirë, një vendim: Të mos ndahen më. Kurrë.

Të dy u bindën se këtë e dëshironin me shpirt. Dhe se nuk do të kursejnë asgjë për ta sendërtuar.

— S'po di kah me ja nisë — bëri Çela. — Ka shumë me folë me ty, Shotjo.

— Edhe u, Çelë.

Ai i tregoi ndiesitë e veta.

Edhe ajo të sajat.

Ai i tha se e ka sosë ta marrë për grua.

Edhe ajo i tha se kurrë s'ka qenë më e lumtur.

Ai i tha se një fjalë, që ja ka dhanë atë ditë, duhet ta kthejë prapa.

Ajo tani i hapi zemrën dhe i tha se nuk çan kokën më për ata dy.

Ai i tha çfarë ka në mend të flasë sonte para pleqve.

Ajo i tha çfarë e ka porositur i vëllai, por i tha edhe se mund të bëjë si t'ja marrë atij mendja...

MENDOI ZOJA:

*Atje
në Pejë
me Sokolin
do të mësoj,
pastaj prapë
do të mësoj,
mandej
do të bëhem mësuese,
do të mësoj të tjerët
të mësojnë edhe ata
të tjerë
atje
në Pejë...*

XV

Bardh Shuku i priti atë natë mysafirët — Haxhi Mustafën, Cufë Dugajevën dhe Rustem Bajramin — derisa erdhën. U shtroi mirë e as gojën nuk e çeli për punë të djalit të vet. Por, mezi priti mëngjezin, të dëgjojë si e kanë pleqëruar dhe çfarë do t'i thonë.

Bardhi e dinte mirëfilli si do të shkojë puna, por nuk i gjente kurrfarë dëre dertit të vet. Kur u ul në mëngjez, pasi hangrën pak bukë dhe pinë një kafe, Bardhi nuk u durua pa ja nisë bisedës i pari:

— Ani, s'po m'kallxoni, si e datë pramë qat punë, a?

Haxhi Mustafa mori dhe i tregoi fije e për pe gjithë çfarë kishin biseduar dhe më në fund tha:

— E tash, Bardh Shuku, gjaku t'ka petë ty n'derë.

Bardh Shukut s'i luajti as syri.

— Si t'thoni ju, une ja' borçli me ecë — tha Bardh Shuku, burrë plot me tharme kreshnikie e bujarie, njeri që ushqen nderim të thellë për zakone e tradita.

— Ti e di mirë — tha pastaj Rustem Bajrami — si i lidhet kryet qe saj pune, ty t'duhet tash me ja dhanë ni çikë. . .

Bardhi u mat të thotë diç, por Cufë Dugajeva s'e la të hapë gojë:

— T'tanë na e dimë qi ti, shyqyr zotit, s'e ke as' i çikë n'shpi. Kqyr, këha, pra, lum shoqi — i tha Bardhit — e edhe ju, burra t'dheut — u kthye në drejtim të Haxhiut

dhe Rustemit. — U ja kujtua diçka e m'duket qi a me rrugë, n'daçim m'e krye si a ma mirë qet t'papprime. Une i ka' dy çika, po dua me thanë, e ty t'kjoftë falë njara, t'ja epim mikut t'Pepe, pase t'ka' shoq e po m'vje keq pej hallkut e pej fisit m'u koritë. E, besa, edhe s'po ka' qejf me hi pushka dërmje nesh e m'u gjaksua me tjetër fis.

— O, ti paç faqen e bardhë, bre shoqi em, se nime t'paska' vëlla e shoq, pasi po ma fal çikën e nuk po m'le m'u koritë me dai t'dheut e me fis. . .

— Aferim! Aferim! — bëri Haxhi Mustafa.

— Pardon t'kjoftë, Cufë Dugaiva! — ju shoqërua për-lëvdatave Rustem Bajrami.

Cufës ju vok zemra nga krenaria.

— Na ja kem borç shoqi-shojt, bre burra, qitahen — tha ai.

— Po mirë, ju qi e batë qet faqe t'bardhë, a po m'psoni tash si m'e 'dreqë vajzën e m'u marrë vesh me atë mik? — pyeti Bardhi.

— Ty t'duhet m'e 'dreqë vajzën me kanë e me bojë e me kret çka don ni rop i shpisë. E — sa për pjekë edhe 'i herë e me ja lidhë kryet, për hajr ishalla, qe saj pune — foli Haxhi Mustafa.

— Paçi faqen e bardhë! — uroi Bardhi. — Si t'thoni ju, une ka' me ecë.

Të tre ndenjën edhe për drekë, e kah e vona u ngritën, u ndanë nga Bardhi dhe shkuan në tëban të Rekë Zhujit.

o o o

Të gjithë pleqtë tjerë gjendeshin brendë. Kur hyri Haxhi Mustafa me Cufën e Rustemin, oda u ngrit në këmbë dhe i bëri vend. U ulën, duke u pëvetur me njëri-tjetrin si e kaluan ditën, a u mërzitën, a dolën ku, çfarë bënë?

Në odë gjendej edhe një djalë, i ri, i ulur në gjunjë, pranë dëre. Çela. . .

Si është zakoni, një kohë bukur të mirë e kaluan me

llafe gjithfare, duke pirë kafe e duhan, duke ngacmuar një-ri-tjetrin e duke qeshur — për katund, për fis a për ndo-një individ.

Mirëpo, pasi Haxhi Mustafa e pa të arësyeshme që ta përfundojnë më, një herë e mirë, këtë punë, e të kenë kohë njerëzit të nisen, secili në shtëpi të vet, mori fjalën dhe u tregoi të tjerëve çfarë kishin vendosur me Bardh Shukun.

— O, aferim, aferim! — bënë pleqtë, duke përlëvdur ar Cufë Dugajevën. — Paske ba si burrat, vaktit!

Kapllan Çela i Pasbjeshkës ju gëzua një zgjidhjeje kësodore. I shkoi në mend njëherë: A thua çfarë vajeje do të jetë kjo e Cufës? Por, kur ju kujtua se edhe Zojën nuk e kish parë, kur ja zuri të birit, nuk e zgjati më tepër. Mendoi një çikë edhe ç'do të mund të thoshte Zeka? A do të pajtohej me një zgjidhje të këtillë?.. Por, edhe kësaj i gjeti shpejt përgjegjen: Zeka nuk e ka njohur dhe nuk e ka parë kurrë as Zojën. Prandaj — për te njësoj do të jetë.. (Një krymb, megjithatë, filloi ta brejë: Po në se vepron edhe Zeka, kështu si Sokoli?..)

Kur e pyetën pleq çfarë mendon ai, Kapllani tha:

— Pase e keni pa ju me razi, edhe une, qe besa, nuk jau prisha!

— Deshta me thanë.. — bëri Arif Ademi në drejtim të Haxhi Mustafës.

— Folë, Arif, folë — ja ktheu ai.

— Qe, tek a ardhë aj djali qi na vjejt — tha Arifi, duke treguar me dorë në drejtim të Çelës.

Të gjithë pleqtë ja lëshuan sytë atij. Ai i uli të vetët. Kurrë s'kish ndenjtur më një odë me kaqë pleq. U turpërua.

— A t'kanë thanë pse t'kem thirrë, djelë i mirë? — e pyeti Haxhiu me të butë.

— Po. — Çela foli me gjysmë zëri.

— Kallxona, pra, çka t'dijsh e si t'dijsh si a kjenë puna?

Çelës i erdhi shumë vështirë të flasë. Megjithëse, ditën, kushedi sa herë, e kish parë në pasqyrë të mendjes këtë takim, duke e parafytyruar me çdo imtësi, tani i dukej

krejt tjetër. E gjuha i ish prerë dhe kurrsesi nuk i kujtohej fjalja e parë, me të cilën kish menduar të nisë dëshminë e vet para pleqve.

— Hajde, folë, Çelë! — e inkurajoi Rekë Zhuji.

— Zoja e Sokoli — filloi ai, por sapo i tha këta dy emra, ju kujtua fija e bisedës, që e kish menduar ditën: — Po dua me thanë, o pleq, se ç'ka' n'gushë e qes për fushë. — Këtë e kish dëgjuar nga dikush dhe i kish pëlqyer aqë shumë, sa mezi pritte ndonjë rast e ta thoshte. U rropat pastaj të kujtohej çfarë vinte pas kësaj. Kur e pa se kurrsesi nuk do t'i kujtohej, mori guxim e vazhdoi vetë çfarë i ra në mend më së pari. Tha: — Zoja e Sokoli s'kanë mujtë me tejë 'i dakik pa njari-tjetrin....

— Qaq! — briti Arif Ademi.

Mirëpo, Çelës tashti ju lëshua gjuha dhe nuk e ndalte më kush:

— Zoja e Sokoli janë kjenë dy lule t'Rugov's, dër ma t' mirat, e s'kanë pasë shoq. I madh e i vogël duhet m'u pasë lakmi. Edhe do çobanë e çobanësja kanë qejf me ba si ata... Ni dakik, jo, s'kanë mujtë me tejë pa njari-tjetrin — u kthye Çela prapë atje ku e nisi.

— Qaq, qaq! — bëri prapë Arifi. — Me amëlcim u shkoftë moti! — shtoi tani për Zojën e Sokolin dhe fërkoj duart, si të mbaronte puna me kaqë.

— Boll mirë — tha dhe Haxhi Mustafa.

Rekë Zheji nuk ngurroi më të shkrihej në gëzim dhe të shfrenojë që t'i dalë për fushë çfarë e xiglonte ëmbël-sisht përbrenda. Vakja, e lumtur, doli jashtë si të mos kish më për çfarë të qëndronte në odë.

Kapllan Çela i Pasbjeshkës ju kthye tash mikut të vet të ri, Cufë Dugajevës, dhe i tha:

— Tash u 'i ka' dy fjalë me Cufën. Pase m'paska derua, me ma caktua 'i afat: Kur mudet me ma ba gati atë çikë?

— Kur t'duesh ti, — ju gjegj Cufa — ajo e gaçme a. Jashta, sa t'ja bajmë pak tesha e kotesha, siç a adeti ma.

— Qyre, bre miku i mirë, — ja ktheu Kapllani — sa për sede mos u gushtoni e mos u harqitni, se ka' u e s'e la çikën pa to.

Cufa ju drejtua tani Haxhi Mustafës dhe e pyeti:

— Si po thua ti, Haxhë Mustafa, ç'mej thanë mikut?

Ai mendoi një çikë e pastaj u gjegj:

— Për tre muej ditë me ja ba vajzën teslim t'zotit. A a mirë?

Të gjithë pohuan.

— Kjoftshi faqebardhë e zoti mos u lightë! — tha Kapllan Çela i Pashjeshkës. — E me ma ba hallall, o dai t'dheut e burra t'mirë, se u ka' mudua, e ju e miratuat punën si a ma mirë.

— Izën, pra, i zoti i shpisë! — tha Haxhi Mustafa dhe mori të ngrihej.

Edhe pleqtë tjerë u bënë gati pas tij, por Reka brofi në këmbë para të gjithëve:

— Jo, tybe n'e luejtt kamën pa e shti edhe kaj kafshatë bukë n'gojë edhe pa e ba edhe 'i natë gjumë qe tu! Çka ka falë zoti e me hjekë mundim edhe sonte. O, fisnike! — thirri të shoqen. Kur hyri ajo, Reka i tha: — A na ke ba gja gati për darkë?

— T'tana t'mirat e zotit — u gjegj ajo, shend e verë.

— O zoti t'dhashtë beriqtet e gjithmonë paç, Rekë Zhuji, se vaktin e kem me tëfillua gjithkush n'shpi t'vet — bëri prapë Haxhi Mustafa.

— Jo, jo, beli! Duam m'u çua, me na dhanë izë — thanë edhe disa nga pleq të tjerë. — Buka jonë a qe kjo punë qi u ndreq, e mos m'u ba garaz e gjak.

Rekë Zhuji dhe Vakja ngulën këmbë mjaft t'i ndalin, por ata u ngritën dhe, një nga një, duke u përshëndetur me Kapllanin, Rekën e Vaken, shkuan.

Nata sapo kish nisur të shtrojë një tis të hollë mbi Haxhajt...

SOKOLI: E dashur!

ZOJA: I dashur!

SOKOLI: Nesër, apo jo?

ZOJA: Nesër!

XVI

Darsëm e madhe u bë në brendinë e Rekë Zhujit e të Vakes, kur i përcollën pleqtë.

Krisnin tupanat në ta.

Edhe pushkët.

Njëmijë qemane e gërneta lëshonin zërin e tyre.

Zemrat këndonin.

Fytyrat qeshnin.

Gëzim i madh e vërshoi Rekën.

Fort e fort u gëzua Vakja.

— S'tejën se s'tejën n'darkë — tha dikur Vakja, duke hyrë në odë të tēbanit.

Oda ish ende plot tym duhani. E Vakes ju bë se ish duke parë prapë, të gjithë të ulur në vendet e veta, ashtu si i pat parë para disa minutash. E pa edhe Haxhi Mustafën, edhe Arif Ademin, edhe Cufë Dugajevën... Ju duk se edhe më pleqëronin. I dëgjonte në veshë prapë fjalët e tyre, të secilit, si copa të këputura mendimesh.

— Zoti ju dhashtë beriçet e t'tana t'mirat, se boll i litët me tejë — tha Kapllan Çela i Pasbjeshkës, i cili gjendje në konak te ata.

Reka vetëm rrudhi me krahë.

Ndenjën ca çaste — edhe Reka, edhe Kapllani, edhe Vakja — në heshtje, pa hapur gojën, në atë odë të tymosur. Dukej se ishin shteruar të gjitha fjalët, çdo bisedë. Kapllani, ulur këmbëkryq, kish kapur shputën e këmbës

dhe luante me te. Rekës i ishin dalldisur mendtë dhe s'mund t'i mblidhte kurrsesi. Vakja ndenji një herë duke i vështruar këta të dy, pa ditur cila ish tani detyrë e saj. Dikur tha:

— Po shkoj e po ju qes kaj kafe.

— Mule, bre fisnike — ja bëri Reka e mandej erdhi disi në vete, u kthye me mend në odë, pa mysafirin para vetes dhe shtoi: — S'a rrezik se s'na le me fjetë, a Kapllan?

— 'Izet kafe mej pi qi tash, — u gjegj ai buzagas — s'kanë ç'em bajnë. Atë dakik qi e pshtes kryet n'jastek, atë dakik m'merr gjumi.

— E paske gjumin e mirë, Kapllan. E, besa, gjumi s'a mahi. Gjumi i mirë a gjysa e shnetës. Kur fle mirë, t'tana punët m'shkojnë mirë e 'barë...

Të dy u gëzuan që ja nisën një bisede çfarëdo që gjetën për çfarë të flasin. Dhe u kapën për te, tjer e tjer, vetëm sa të mos këputet fija e llafit. E Kapllani të luajë me shputa. E Reka të rendë pas mendimeve të tretura e të dalldisura, të flakëruara.

Hyri Vakja me kafet.

Ndenjën edhe bukur një kohë gjersa shtruan darkën. E pastaj, pasi biseduan edhe një çikë, shtruan e ranë dhe llafin e Zojës e të pleqve nuk e muarrën në gojë asnjëherë.

Sa shkoi e ra mbi fier, e duart i lidhi pas qafe, e kryet e mbështeti në to, e këmbët e zgjatura i kryqëzoi, me sy të hapur, të ngulur në një pikë të traut, Rekës ju kujtua edhe një natë para kësaj nate. Një natë pa gjumë. Pasi i iku Zoja. E duke menduar për te e për vete, për babain e vëllezërit e vrarë, mbeti tërë natën e lume pa gjumë. Një herë pa mbyllë sytë.

«Ishallah nuk më gjen kjo edhe sontë», mendoj ai. Mirëpo, mendja e tij ishte mbarsur me gjithfarë mendimesh. E këto nuk e lenin kurrsesi të bëjë gjumë.

U rropat mjaft të mos u verë veshin fare. Bëri çmos t'i flakë nga koka. Por, duke u rropatur kështu e duke bërë çmos, herë i dilte njëri plak, herë tjetri, tash dëgjonte si tha ai, tash si tha ai tjetri.

Mirë e si është më së miri u krye kjo punë, tha Rekë Zhuji me vete. Në të vërvitur mendimesh, erdhi e zuri vend në trurin e tij një çast edhe Zoja. U paraqit ashtu si kish qejf ta shohë ai, ashtu si e shihte rëndom ditëve të fundit, kur krenohej me te. Me sy të mendjes e pa prapë në atë mëngjez, veshur me fustan të ri të sheherjaneve, duke shkuar mome, për të kositur livadhët e Bardh Shukut... I dëgjoi prapë fjalët e Balë Balisë: «O, Rekë Zhuji!» «O, hoja!» «Paj, vallahi bilahi, paske ra n'gjak me qit çikë». «O, mos u mahit, Balë Balija». «Paj, dig'jo kha, Rekë Zhuji! T'isha veç nja tridhetë vjet maj ri, tridhetë shpirta pata mej dhanë për ta»... Dhe një mendim tani erdhi e doli para: Çfarë bën tani Zoja? Si është tani Zoja? A thua i kujtohet baba? Ku flen? Si ushqehet? A është mirë me shëndet?.. Eh, femër më! thirri. Falja dreqit!.. E Rekës një mashkull i lypej... Një mashkull!

Mashkull?

Ndjeu një të brejtur të fortë në fund të vetëvetes. Plaga u hap. Çdo mendim tjetër u largua para këtij. Atij ju duk se truri s'kish më asgjë tjetër brenda pos kësaj fjale të vetme, kësaj dëshire e ëndrre të vetme: m a s h k u l l !

Sa fort peshon në trurin e tij kjo fjalë e thjeshtë! Sa fort e deshti çdo dell i tij një mashkull në shtëpi.

Një trashëgimtar.

U lëshua në rrymë të mendimeve. Këto e kapën menjëherë, e kapërthyen... Ju kujtua dita e martesës me Vaken. Ju kujtua edhe dëshira e tij e madhe të bëhet baba i kushedi sa DJEMVE! Një tog të tërë djemsh, meshkujsh, dëshiroi të ketë Rekë Zhuji. Edhe Vakes ja tha një natë, n'ato caste intimiteti e të përzieri të gjakut: Dua, Vake, i tha, dua të m'i bësh dhjetë djem! Vetëm meshkuj! Ru' se ma bën ndonjë çikë, shherri të zë me mua! Edhe Vakja ja bëri qejfin: Fëmija i parë — djalë. Edhe fëmija i dytë — djalë. Edhe i treti — Ujkani — djalë ishte. Por, asnjëri s'i jetoi... Asnjëri... Pas Ujkanit i lindi — Zoja. Dhe pas saj asnjë më...

Befas, një mendim e rrëmbeu dhe e hypi në krahët e vet: Pse, Rekë, nuk martohesh edhe një herë?

Rekës i qeshi një çikë balli. Në atë pikë shpirti e

ndjeu veten krenar. Q'prej kohësh mund të gjente Reka një tjetër, të martohej e të bënte fëmijë. Të bënte djem. Meshkuj. Të dëgjohej vaji e britma e tyre rreth votrës së Rekë Zhujit. Në tëbanin e tij. Mirëpo, gjithmonë i dilte para Vakja, kjo krijesë e gatuar me të gjitha të mirat. Reka s'do të mund t'i harronte kurrë vetëmohimet e saj e mundimet e saj. Sedra nuk e la Rekën të gjejë tjetër, të sjellë tjetër. T'i bëjë një shemër Vakes së shkretë. Vakes së mirë.

Po, por tani është punë tjetër, dëgjoji vetëveten. Tani s'duhet pritur më. Menjëherë duhet shikuar dikah për të gjetur ndonjë vejushë, çfarëdo, vetëm të jetë e rodit, të bëjë fëmijë. Meshkuj. Papritmas i shkoi mendja te Haka. «Boll e mirë është, beli,» mendoi. Edhe vejushë. Edhe e fortë sa të duash. Tëbanin mund ta bartë mbi shpinë. Në bëftë kush meshkuj, ajo bën. Se burri i vdiq heret dhe e la vetëm.

Duke menduar kështu, Rekës i shkuan sytë në Vaken e shtrirë gullumuq, atje, mbi fier. Nëpër ponica të tëbanit, drita e hënës së plotë shpërthente brendë në vija të prera dhe ndriçonte vetëm disa pjesë të odës, si ndonjë shirit i bardhë vënë mbi to.

Vakja flinte. Ose ashtu mendoi Reka. Ju dhimbs, vërtet. Dësh një herë ta zgjojë, të shkëmbejë mendimet me te. T'i kallxojë se, vërtet, duhej menduar një herë për këtë. Se Rekë Zhujit nuk do të vdesë e të mos lërë askë pas. T'i shuhet votra. Mendoi t'ja nxjerrë gjumin Vakes, ta pyesë për Hakën, të marrë Hakën, apo ndonjë tjetër? Por, shumë shpejt ju kujtua se gruaja nuk është e denjë të ndajë pleqëri me burrin, të vendosë së bashku me te. Gruaja, e pra edhe Vakja e mirë, duhet të dëgjojnë gjithë çfarë thotë burri dhe çfarë vendos ai.

Një dyshim ja terratisi pak mendimet dhe ja fashiti kënaqësitë e reja për trashëgimtar. Po në qoftë se Haka nuk bën fëmijë fare? Ose — në qoftë se bën, por bën — çikë?.. Do të marrë tjetër Reka, sigurisht. «Menjëherë do të marr një tjetër», mendoi. E Hakës do t'i them: Shko nga erdhe, se nuk qenka as hajri yt. Në se nuk më bën djalë edhe e treta, do marr të katërtën. Edhe të pestën, po qe

nevoja... Një djalë dua unë, vetëm një, të më jetojë. E
pastaj, edhe në vdeksha — nuk më dhimbsët jeta aspak!...

Vonë dikur, nga gjysma e natës, Rekën e lodhur e
mashtroi gjumi. Pasi e preu, me mend e me zemër, ta sjellë
Hakën në shtëpi — pa mbaruar java...

Para tyre shkrepit:

Qyteti.

Një terratisje e vetëtimshme sysh. Soditja e kapsitur.

Frika.

Vajza.

«Të ndalemi».

Dora më dorë.

Djali.

«Ikim para».

Gishtërinjtë midis gishtërinjve.

Sytë qepen në panoramën e panjohur të qytetit. Rrahin zemrat e njoma në droe, në ëndje, në etje...

Vajza stepi në vend.

Një të feksur të mendjes:

«Të kthehemi!»

Përgjegjja e prerë e vendosur e duarve të dashuruara.

Të përqaftuara.

Të lidhura.

Djali priu:

«Ikim para!»

Refrene në veshë:

IKIM PARA!

IKIM para!

Ikim para!

Ikim

para!

pa

ra

a!

Vetëm një çast, të lutem,»

tha vajza.

Djali u ndal, por shikimin nuk e ktheu prapa.

Një lutje në sy të vajzës: Edhe për një shikim

të vetëm

të fundit

lamtumirës

prapa. Vetëm edhe një herë.

Duart shtrëngohen edhe më fort.

«Jo, nuse, jo,»

u gjegj djali.

Gurra të ëmbla në shtat të vajzës:

N-U-S-E. . .

«Vetëm edhe një herë,»

tha vajza.

«Jo, nuse, jo,»

u gjegj djali. «Mos u kthe prapa... As edhe vetëm një herë...»

«Vetëm edhe një herë,»

tha vajza. Me sy të qepur në prakun e një jete të re.

Të lakmuar ndoshta pikërisht pse më shumë të panjohura.

Pse s'andejmi, i dukej, lind dielli. I saj. I tij.

«Shiko para, nuse!»

tha djali.

XVII

Të nesërmen, krejt Haxhajt e kishin në gojë punën e pleqve në tëban të Rekë Zhujit. Lulajt, Lekajt e Cukajt nuk flisnin gjë tjetër, pos si u mblodhën pleqtë te Reka, cilët ishin në log të burrave, çfarë tha secili nga ata, si u pleqërua kjo punë. . .

Rexhepi i Kamer Haxhës doli nga shtëpia shumë heret. Pa biseduar me kë. Mahmurshëm. Mrrolshëm. Pak gjumë kish bërë edhe ky natën e kaluar.

Doli dhe nisi të bredhë nëpër katund. Ai mori vesh ndër të parët si përfundoi puna me rastin e Zojës e të Sokolit. E tashti nuk kishte çare tjetër pos të dalë nga shtëpia, ose të luajë mendsh. Aqë shumë e rroku një mërzi, aqë fort nisën ta mendojnë rrebet e veta.

Barinjtë e bareshat lëshonin bagëtitë në kullosë. Dikush krahishtonte gjë rreth tëbanit. Disa niseshin për në trupa. Çdonjëri në punë të vet, si të mos kish ngjarë asgjë. Rexhepit i bëhej madje se ata, të gjithë, e shohin disi me mëri, se nuk ka fytyrë të ndalet me asnjërin nga ata e të flasë, se s'është kurrfarë burri, qyshqe e la punën të zhvillohet kështu. Vajza e Rekë Zhujit ja mori dhëndrrin, e motra i mbeti në shtëpi, mbeti bareshë, gazi i dheut, të qeshë e të përqeshet i madh e i vogël me te.

— Pse kjeke çua kaq mahmurshëm, Rexhep? — ja priti një i Cukaj, kur kaloi pranë tij.

— S'ja mahmurshëm, jo — u gjegj Rexhepi, duke u përpjekur vërtet të duhej sa më esëll.

— A tieve si kishin pleqnua burrat?

I Cukaj foli pa të keq, vetëm sa për të dëgjuar edhe mendimin e Rexhepit,

— Po — u përgjegj Rexhepi shkurt me një zë që duhej të isha gjakftoftë e ndoshta edhe krejt indiferent.

— S'pet, Rexhepo, s'pet sot as plak, as me pleqnua — vazhdoi ai i Cukaj. — Paj, a tieve veç si kipa folë Arif Ademi i Shkrelit?

— Po, po — bëri Rexhepi dhe vazhdoi rrugën.

— A po mërzhitet Shota? — ja lëshoi ai nga prapa.

Rexhepi u drodh. Zemra nisi t'i rrahë më shpejt. U skuq dhe u ndez zjarr në fytyrë. Nuk u përgjegj fare. U shti, megjithatë, kinse nuk dëgjoji gjë.

Doli jashtë fshatit. Shkoi dhe u shtri nën një qetinë. Shpirti i rrinte pezull. Ishte fryrë e mbushur pezëm, sa s'ja gjente çaren vetes.

Natyra e tij prirej gjithmonë më shumë kah mënija e hakmarrja, se sa kah gjykimi i shëndoshë, kah shoshitja e gjërave pa tymtajë, pa gjak të nxehtë. I ish mbushur mendja se s'ka më fytyrë të dalë në Haxhaj. Edhe në asnjë fshat të Rugovës. Se Reka, se Bardh Shuku, se Sokoli, se Zoja, të gjithë, të gjitha ja kanë punuar keq, më së keqi, pikërisht Rexhepit. Edhe motrës së tij. Shtëpisë së tij. Ja kanë marrë fytyrën.

Mendoi Rexhepi si të sjellë në vend nderën e shtëpisë, si t'ja lajë fytyrën vetes e votrës, e të dalë faqebardhë para gjithkuj. «Ende s'kanë vdekur gjithë burrat në Rugovë,» i dha guxim vetes Rexhepi, aty nën qetinën e vetmuar.

Edhe përpara mendoi Rexhepi: Kujt do të ishte më së miri t'i hakmerrej? Bardh Shukut? Rekë Zhujit? Sokolit, apo... Zojës? Zojës!? Jo, asaj nuk i bën asgjë. Burri që është burrë nuk e fëlëq dorën në gra. Atëherë — Rekës... «Po, mirë është t'i hakmerret Rekë Zhujit», mendoi. Edhe shumë lehtë mund t'i hakmerret pikërisht atij. Bashkë shkojnë për trupa, shpesh... Një ditë, pahiri, trupat e marrin përpara, e rrëzojnë, e rrokotelin teposhtë, e bëjnë copë-copë edhe kurrkush s'di ç'u bë. Shkon si qeni në rrush. Mirëpo, ndoshta është më mirë t'i hakmerret të birit

— Sokolit. Nuk ka faj Rëkë Zhuji. Sokoli ja ka marrë mendtë Zojës, edhe ka lënë Shotën, sy e faqe krejt Rugovës. Të qeshin me te.

Burgu! Ju kujtua përnjëherë dhe prapë — burgu. I mendoi vjetët që do të kalojë në te. Larg familjes, larg fshatit... «S'është lehtë të jesh burrë», tha me vete. E burri nuk i frigohet as plumbit, e jo më burgut.

Nuk e zgjati më. Pse e tjer punën kaq shumë, qërtoi veten. Ndjaj vendosi: Pazarit të parë do të zdirgjet në Pejë, do ta kërkojë Sokolin ku është e ku s'është edhe në birë të miut do ta lypë e do ta gjejë, ku është e ku s'është. Rexhepi kish dëgjuar nga të tjerët se e kanë parë Sokolin në Pejë.

E pa edhe vetë. U gjend fytyrë më fytyrë me te. Në ditë pazari. Plot njerëz përrreth. Plot burra, gra e fëmijë. E Rexhepi i del Sokolit përpara, si të donte ta lutë t'i ndezë cigaren, pa i lojtur syri aspak. I thotë: A je, Sokol, si je? Sokoli nis të belbëzojë diçka, por i vdekur nga frika. E Rexhepi kënaqet, ja shtie të dridhurat në zemër: E le Shotën, he? i thotë e dorën e çon te thika e mëshefur. Sokoli prapë belbëzon diçka, e Rexhepi, si të kish nxjerrë cigaren, për ta ndezur, nxjerr thikën, ja tregon para sysh. Ai bën të ikën, e Rexhepi i vërsulet prapa, e kap, e kthen me fytyrë nga vetja dhe — i bie thikë! Një herë, dy herë, tri herë... Në zemër, prapë në zemër dhe prapë në zemër. E bën shoshë. Sokoli bie përtokë. Pa frymë. E Rexhepi sipër tij, duke fërkuar duart, i thotë: Ja, pra! Ti le Shotën, edhe unë të lashë ty! Pastaj pret me duar të zgjatura, të vijne dhe t'ja lidhin duart. Ta shpien në burg. Burrërisht. Sepse — ja bëri si burrat...

E pa Rexhepi në pasqyrën e mendjes së tij gjithë këtë dhe një gëzim ja zhduki atë të mrrolur.

U ngrit dhe nisi të bredhë prapë nëpër fshat. Por, jo më si herën e parë, në mëngjez. Ecte tani kryelartë, si të donte t'i thotë gjithë fshatit: Pritni gjer në ditën e pazarit, pritni gjer të shtunë, të parën të shtunë, e do ta shihni kush është Rexhepi i Kamer Haxhës! Jo, jo, mos kujtoni se kanë vdekur burrat krejt! Të shtunën do të shihni cili jam unë!...

0 0 0

Të premtën u hap lajmi në Haxhaj:
— Shota e Kamer Haxhës iku me Çelën e Myftar Shaqirit!...

Para tyre shkrepit:

QYTETI.

*«Shiko para, nuse!»
tha djali.*

U shkund një ofshamë e thellë. Me pluhur.

Duart u shtrënguan në përqasim.

Edhe zemrat me inde të padukshme.

Vajza

nuk shikoi prapa.

Djali e vajza:

hynë

në

Q Y T E T . . .